

סדנת תל-אביב
למדע, טכנולוגיה וביטחון

בית הספר לממשל ולמדיניות
ע"ש הרולד הרטוק

אוניברסיטת תל-אביב

נייר עמדה בנושא

בחירתה של מדינה: מדיניות גרעין בעולם משתנה

לוב, צפון קוריאה ואיראן

טיראן רוטמן

אוקטובר 2006

A State's Choice: Nuclear Policy in a Changing World

Libya, North Korea and Iran

Tiran Rothman

תודתי נתונה לביה"ס לממשל ומדיניות ובמיוחד לפרופ' יוסי שיין ולד"ר גארי ססמאן על שהעניקו לי את הבמה והתמיכה לפרסום כמו גם לחברי ביה"ס שתמכו בהבאת עבודה זו לכדי מימושה. ברצוני להודות מקרב לב לפרופ' אהרון קליימן, על הערותיו והארותיו אשר תרמו רבות לגיבוש תזת המחקר עליה מבוססת עבודה זו; לפרופ' יצחק בן-ישראל, ראש התוכנית ללימודי ביטחון שליווה את עבודת התזה; לד"ר אמילי לנדאו ממכון יפה למחקרים אסטרטגיים; לפרופ' עזר גת ולד"ר אריאל (אלי) לויטה ולעוד רבים וטובים שסייעו ותרמו למחקר זה, אך קצרה לצערי היריעה מלהזכירם. על אף האמור, כל טעות שהיא בפרסום מונחת על כתפי המחבר, ועליו בלבד.

טיראן רוטמן

מוקדש לזכרו של סבי, יוסף רוטמן ז"ל

דברי ראש בית הספר לממשל ומדיניות

וראש התכנית ללימודי ביטחון

מדינת ישראל ניצבת בפני אחת מהתקופות הקשות והמורכבות בהן עמדה מאז קום המדינה. התגרענותן הפוטנציאלית של מדינות במזה"ת, ובראשן איראן ואיום הטרור, מחייבים התמודדות שונה משהיה נהוג עד לפני זמן לא רב. איננו ניצבים עוד בפני איומים שהמענה להם הינו בהכרח באמצעות הטנק, המטוס או שאר אמצעי הלוחמה הקלאסיים. ההתמודדות עם איומים אלו הינה דינאמית ומורכבת הרבה יותר.

הבנת ה"תמונה הגדולה" תלויה באופן מובהק בניתוח התנהלות המערכת הבינלאומית ובמיוחד בהבנת התנהלותן של המדינות אשר בחרו בדרך הגרעין. כפי שמנסה עבודה זו להאיר, לכל מדינה מציאות ביטחונית סובייקטיבית הנמדדת בשיקולי עלות ותועלת. אם נשכיל להבין את העומד מאחורי בחירתה האסטרטגית של המדינה, על כלל היבטיה (ולא רק ההיבט הביטחוני שבה), ייתכן ונוכל להבין גם מהי הדרך הנכונה לנסות ולהשפיע עליה.

תרומתו העיקרית של המחקר להלן, בחלקו התיאורטי, הינה בניתוח ממד התפיסה (perception) על רבדיו השונים והשפעתו על בחירתה של מדינה בדרך הגרעין, תוך הקביעה כי קיים קשר מובהק בין השניים. בחלקו ה"מעשי" יותר קובע המחקר כי השינוי המורכב שהתרחש לאורך תקופה ארוכה בתפיסת האיום של מקרי המבחן המרתקים המוצגים בעבודה (צפון קוריאה, לוב ואיראן), הוא שהוביל לבסוף לבחירתן האסטרטגית בדרכן הביטחונית.

אלברט איינשטיין אמר לפני שנים רבות כי "בלב הבעיה טמון הפתרון". עבודה זו המבוססת על עבודת התזה של טיראן רוטמן, מנסה לנתח ולהבין את לב הבעיה הטמונה בהתנהלותן של המדינות אשר בחרו בדרך הגרעין, ולפרש ממנה את ה"פתרון", את אותן האפשרויות (המועטות) שיש בידי מקבלי ההחלטות לנסות ולהשפיע על בחירתה של מדינה.

אלוף (במיל') פרופ' יצחק בן ישראל

ראש התכנית ללימודי ביטחון

ראש סדנת ת"א למדע, טכנולוגיה וביטחון

פרופ' יוסי שיין

ראש בית הספר לממשל ולמדיניות

ע"ש הרולד הרטוך

תוכן העניינים

11.....	הקדמה
13.....	מבוא
16.....	אדם, ביוקרטיה ומדינה - רמת הניתוח
19.....	מסגרת תיאורטית - תפיסה ונשק גרעיני
20	מדיניות גרעין והמערכת הבינלאומית
23	על ה"חריג" וה"שכיח" במערכת הבינלאומית
	מודלי התמודדות במערכת הבינלאומית (case studies):
28	לוב - "חזרה גרעינית"
28	תפיסת האיום - שיקולים מעצבים
29	מעמדה של לוב במערכת האזורית והבינלאומית
31	מגמת השינוי - לוב ויבשת אפריקה
32	מדיניות הביטחון הלאומית
38	צפון קוריאה - הרתעה גרעינית
38	תפיסת הביטחון הלאומית - רמת המערכת
41	מדיניות הגרעין הצפון קוריאנית - בין וושינגטון לסיאול
42	האיום הדרום קוריאני
46	איראן, בדרך לפצצה? - "מודל הביניים"
46	תפיסת הביטחון הלאומית - רמת המערכת
47	תפיסת האיום - שיקולים מעצבים
52	מדיניות הגרעין - רציונל, יעדים ודרכי פעולה
55	בין פיונגיאנג לטריפולי - ניתוח הסביבה הפנימית
55	המרכיב הכלכלי
60	המרכיב הטכנולוגי
64	מרכיב ביטחון הפנים ויציבות המשטר
70	שנת 2003 - שנת השינוי
73	סיכום
76	רשימת מקורות

הקדמה

מחקר זה נועד לנסות ולנתח את ממד התפיסה (perception) והשפעתו על "דילמת הביטחון" ועל בחירתה של מדינה בדרך הגרעין. המחקר מנסה לבדוק האם ישנו קשר הדוק בין תפיסה לבין בחירה בדרך זו ומנסה לקבוע אילו מרכיבים השפיעו והובילו את המדינה לבחירתה וחשוב מכך מנסה להשיב האם ניתן כלל להניע את המדינה מבחירתה זו. חלקו ה"מעשי" של החיבור דן ומנתח ואף מנסה להמחיש במידת מה את ההיבטים הללו באמצעות ניתוח והשוואת בחירותיהן הלאומיות של לוב וצפון קוריאה, וכן על-ידי עיון ב"צומת הדרכים" בה מצויה כיום איראן.

ההנחה המרכזית המוצגת במחקר הינה כי מדינה בוחנת ולומדת כל העת את המציאות הביטחונית הסובייקטיבית בפריזמת שיקולי עלות ותועלת. קרי, אמנם שאיפתן של המדינות הינה להגביר את ביטחונן, אך זאת נעשה תוך מזעור העלות - המדינית, הפוליטית והכלכלית - הכרוכה בכך. על כן, המציאות הביטחונית נמדדת כל העת באופן דינמי ומשתנה המתאים עצמו לאילוצי הסביבה החיצונית, כמו גם הפנימית, המשפיעים גם יחד על המדיניות (policy) הנקטת לאורך השנים.

המקרה הלובי, המוצג במחקר כדוגמא בולטת לכך, עשוי ללמד כי חזרתה הגרעינית (roll back) של טריפולי הייתה למעשה "קצה הקרחון" בלבד במדיניותה של לוב, ולא ה"קרחון". למעשה הויתור הלובי על תכנית הגרעינית הצבאית הינו תולדה של השינוי במדיניותה הלאומית בעשור האחרון, כפי שנגלה בשנת 2003.

טענה נוספת המוצגת בחיבור היא כי מציאות ביטחונית בה מצויות שתי מדינות לא תיתפס (perceive) בהכרח על ידן באופן דומה, ומשכך אלו עשויות לנקוט בצעדים שונים כלפי האיומים, כמו גם כלפי הזדמנויות הנקרות בדרך. במילים אחרות, אם נוכל להבין את השינוי בתפיסתה של מדינה לאורך הזמן, על כלל היבטיה ולא רק ההיבט הביטחוני שבה, אלא בחינתה של ה"תמונה הגדולה", נוכל לזהות במידה רבה את סביבתה הסובייקטיבית, ולהבין בכך גם את בחירותיה הביטחוניות. בחינה אשר עשויה להקנות בידנו את ההבנה והדרך ללמוד את הדילמה המורכבת של המדינה במערכת האזורית והבינלאומית, ומכאן גם את הכלים לנסות ולעצב במידה מסוימת את בחירותיה הביטחוניות כפי שנעשו על ידה.

יחד עם זאת ולו בשם הזהירות שבניתוח המוצג במחקר, עלינו לזכור כי ניתוח בחירתה של מדינה משול להבנת בחירת האדם, וכשם שלאישיות האדם פנים כה רבות, כך קשה לעין שיעור ניתוח בחירתה של מדינה במערכת הבינלאומית של ימינו. על כן, מילותיו של בנימין ד'זרעאלי, לפני שנים רבות: "כי אשר צפינו, מתרחש לעיתים נדירות, ומה שצפינו פחות מכל, קורה לעיתים קרובות", עודן מהדהדות במציאות הקיימת.

טיראן רוטמן

תל-אביב, תשס"ו

מבוא

המציאות הביטחונית במחצית השנייה של המאה העשרים השתנתה ללא היכר עם כניסתו של הנשק הגרעיני למשחק הבינלאומי. שינוי אשר נגע לא רק בממד הצבאי, הביטחוני המובן מאליו, אלא הוביל לשינוי רחב יותר בתפיסתן של המדינות את המציאות הבינלאומית החדשה שהתהוותה לנגד עיניהן על רקע משמעותה הרחבה של אחזקת יכולת גרעינית. האתגר החדש חידד עוד יותר את הדילמה הביטחונית שניצבה בפני מרבית המדינות. אלו אולצו לבחור במענה הנכון והיעיל בראייתם בהתמודדות עם האיומים המורכבים, תוך עמידה בפני דילמה מהותית העתידה להשפיע על שרידותן וביטחון אזרחיהן: האם עליהן לבחור בדרך ה"קשה" ולחזק את ביטחונן באמצעות הסכמים מדיניים וקואליציות לצד הגברת היקף התחמשותה הקונבנציונלית, או שמא לבחור ב"מקפצה ביטחונית" - דרך ההרתעה הגרעינית.

אולם, במידה ותבחר המדינה בדרך ההתחמשות בגרעין, בעצם הבחירה באפשרות הכניסה למרוץ הגרעיני, אליה וקוץ בה. שכן, זו עלולה לשמש כרועץ, ואולי אף כ"חרב פיפיות", אם בשל החתירה לנשק גרעיני במערכת בה השתרו נורמות בינלאומיות השוללות הצטיידות בנשק זה, תורחק המדינה מ"משפחת העמים" ותשמש כיעד לחיזיה של המערכת הבינלאומית, על כל המשתמע מכך. עשרות ממדינות המערכת הבינלאומית בחרו בעשורים האחרונים בדרך הגרעין, אך מדינות ספורות בלבד התמידו בדרך זו.

לוב, צפון קוריאה ואיראן ניצבו/ניצבות בפני אותה דילמה ביטחונית. לוב אשר בחרה לפני כשלושה עשורים בדרך ההרתעה הגרעינית, הכריזה זה מכבר על התפרקותה מנשקה הגרעיני, ואילו בידי צפון קוריאה, כפי שניתן ללמוד לאחר הניסוי הגרעיני שערכה באחרונה ומהודעת נציגיה, כבר מונחת יכולת גרעינית. אך תחת מכבש הלחצים הבינלאומיים בשל אחזקתה ביכולת זו, היא אחת המדינות המבודדות, כלכלית ומדינית, במערכת הבינלאומית. איראן לעומת זאת, עודנה ניצבת במוקדה של דילמה ביטחונית באשר להמשך דרכה, ובחירתה בדרך זו או אחרת במדיניותה הגרעינית נותרה עמומה לעת עתה. מחד גיסא, מדובר בפרויקט שיכול להוות בעתיד מפתח מרכזי לשרידותה ואמצעי הרתעה ראשון במעלה בעידן בו מתרבים האיומים החיצוניים על טהראן ונשמעים קולות נחושים מצד הממשל האמריקני לגבי הצורך בהפלת המשטר האסלאמי, או לכל הפחות לנטרולו מיכולותיו הבלתי קונבנציונליות ותמיכתו בטרור. מאידך גיסא, מהווה פרויקט הגרעין, מקור מרכזי ללחץ ואיומים, והעניין שבגיניו היא עשויה להיקלע למהלך בינלאומי תקיף ול"מצורעות" מדינית.

בחירתן השונה של לוב וצפון קוריאה והתנהלותן של איראן בדרכן הגרעינית, מציבה מספר שאלות אשר עליהן תנסה עבודה זו להשיב. מדוע מדינות בעלות "נתוני פתיחה" דומים בוחרות בדרכי התמודדות ביטחוניות כה שונות? מהו תפקידה של הסביבה החיצונית והפנימית על בחירת המדינה? מהי חלקה של תפיסת המדינה (perception) את סביבתה בקבלת ההחלטה על דרך ההתמודדות? ובהיבט ה"מעשי" יותר, מה ניתן ללמוד מבחירותיהן של צפון קוריאה ולוב? מה הוביל לשינוי המהותי בבחירותיהן של לוב, צפון קוריאה ואיראן בשנת 2003 - שנת השינוי? וחשוב מכך, האם ניתן להשפיע כלל על בחירתה של מדינה?

שאלות אלו טרם זכו לדיון ראוי בין העוסקים ביחסים הבינלאומיים או בקרב החוקרים העוסקים במחקר מדיניות הגרעין במערכת הבינלאומית בעידן שלאחר התמוטטות הגוש הסובייטי. מחקר זה מנסה לשלב בין הספרות העוסקת במדיניות גרעין, ובעיקר בנושא ה"חזרה הגרעינית" (nuclear rollback), לבין הספרות המקצועית ביחסים הבינלאומיים העוסקת בתחום ממד התפיסה והשפעתו על תהליך קבלת ההחלטות של מדינה. במחקר אנסה לבחון את הסביבה בה שרויה המדינה דרך פריזמת האינטרסים שלה, או במילים אחרות באמצעות ניסיון לבחון את סביבתה של המדינה, הפנימית והחיצונית, דרך "עיניה". ניסיון לבחינה סובייקטיבית, ולא דווקא אובייקטיבית כפי הנהוג במרבית הספרות הקיימת בנושא מחקר מדיניות הגרעין¹. המחקר מנסה לנתח את ממד התפיסה והשפעתו על בחירתה של מדינה בדרך הגרעין, לבדוק האם ישנו קשר הדוק בין תפיסה ובחירה בדרך זו ומנסה לקבוע אילו גורמים השפיעו והובילו את המדינה לבחירתה.

בחלקו הראשון של המחקר תוצג המסגרת התיאורטית של המחקר ובו הנחות המחקר בהתייחס לדילמה הביטחונית המלווה את בחירת המדינה. בחלקו השני, יוצג פרק הדין במדיניות גרעינית ובתפיסה, בו אנסה להציג את הקשר בין השניים, זאת בין היתר באמצעות הדיון המרתק בספרות המקצועית באשר ל"חזרה הגרעינית" של המדינות במערכת הבינלאומית. בחלקו השלישי אנסה לבחון את מקרי המבחן של צפון קוריאה ולוב אשר ימחישו על הצד הטוב ביותר את השוני בבחירותיהן השונות, על אף מה שניתן לתאר כ"נתוני פתיחה" דומים. המקרה האיראני שיוצג לאחר מכן, יתמקד בהיבט תפיסתה של איראן את סביבתה, ובכך יהווה דוגמא מוחשית לדילמה המלווה את בחירתה של מדינה. בחלקו האחרון, ה"מעשי" של החיבור אנתח את קשת גורמי ההשפעה על בחירת המדינה, על מנת לנסות ולבודד את מרכיב התפיסה כמרכיב המשפיע על בחירת המדינה (אך לא הבודד). ניתוח זה עשוי לשפוך אור על בחירתה של מדינה ועל מהותה של הדילמה.

אולם, קודם לכך יש לעמוד על מתודולוגית המחקר ולהציב את גבולותיו ומגבלותיו.

הבעיה האינהרנטית הטמונה בכך נוגעת גם לתפיסתו של כותב מחקר זה. האם הנחותיי הן אובייקטיביות? תשובתו של פרידריך ניטשה ל"מעגל" ההנחות העלול להיווצר כאן הוא כי "לפרטים סובייקטיביים כמו בני האדם, שיפוט מעין זה של הסובב אותנו, חייב להיחשב כאמת, למרות שזה עלול לבסוף להתבסס כשיפוט שגוי. על כן, עלינו בני האדם לנהוג כאילו הנחותינו הן האמת, גם אם לא נהיה בטוחים בצדקת דרכנו". תרגום חופשי מ: Nietzsche, *the Will to Power*, 493.

אדם, בירוקרטיה ומדינה - רמת הניתוח (Level of analysis)

הטענה הרווחת בספרות האקדמית כי המערכת הבינלאומית היא הקובעת את בחירתה של המדינה יש בה כדי להעריך במידה רבה, כי כל המדינות ינהגו באופן דומה כלפי מצב אובייקטיבי דומה. עם זאת, שינויים במערכת הפנימית של המדינה, במבנה הבירוקרטי ובקרב הנהגת המדינה אינם מובילים לרוב לשינוי במדיניות, אך שינויים בסביבה החיצונית מובילים לרוב לשינוי במדיניות, כאשר המרכיבים האחרים נותרים קבועים². כדי לבחון טענות אלו, אנו זקוקים לבחינה ראויה של מרכיבים אלו, ובמיוחד בחינת האופי של המצב האובייקטיבי שנוצר ואת מדיניות המדינה כלפיו. אך, גם במידה ויהיו בידינו המרכיבים לבחינה, עלינו להתמודד עם המחסור במרכיבים הרצויים ביותר של ההשוואה. ניתן להסיק זאת בקלות מבחינת נושא דומה במחקר התנהגות האדם. שכן הדיון לגבי חשיבות הסיטואציה ותפקידה מול מרכיבי אישיות האדם היא הקובעת התנהגות אנושית.

אולם, משום שלאישיות האדם פנים כה רבות: ברקע האדם, במרכיבי אישיותו המולדים ובדעותיו, כך גם התנהגותו משתנה בהתאם לסיטואציה. כדי לקבוע כיצד מצב אובייקטיבי ישפיע על האדם, עלינו לזהות את התנהגותו האופיינית והייחודית של האדם בהתנהגותו במצבים שונים ותפקודו השונה, וכן לנסות ולזהות כיצד מגוון רחב של אנשים יפעלו במצבים דומים.

ההשוואה למחקר ביחסים הבינלאומיים קשה לעין שיעור. במעט מאוד מערכות אזוריות, ניתן לזהות התנהגות דומה של מדינות שבחרו באופן דומה באותה תקופת זמן בדומה למדינות אחרות במצבים אובייקטיביים³. גם אם כלל המדינות אינן בוחרות באופן דומה במצבים דומים, ייתכן והפרטים של מקבלי החלטות והדימויים ולא יהיו חשובים. במקום זאת, המדינה תהיה רמת הניתוח הנכונה - השונות בין מקבלי החלטות יכולה לנבוע כתוצאה משינויים בהיבט הסוציולוגי והכלכלי או במבנה הפנימי של המדינה. התיאוריה המרקסיסטית והנחותיו של נשיא ארה"ב וילסון מהוות דוגמאות טובות להבהרת נקודה זו. תיאוריות אחרות המחזקות את הניתוח ברמה זו, טוענות כי מיקומה הגיאוגרפי של המדינה, המסורת, הלאומיות או סכסוכים פנימיים במדינה הם המרכיבים הקובעים את בחירת המדינה.

מחקר זה מכל מקום אינו מציג את השפעת רמת הפרט או השפעתה של הבירוקרטיה בכל מדינה. זאת, על אף השפעותיהן של קבוצות בבירוקרטיה על אינטרסים הנמצאים גם בקשרים שבין הקבוצות ומשפיעות על בחירת המדינה לבסוף במידה זו או אחרת. אולם אלו נותרות בגדר "קופסא שחורה"⁴. גם אם בירוקרטים במדינה קשורים בעבותות והינם בעלי השפעה במדינה, יהיה זה יחסית בלתי חשוב אלא אם קשרים אלו יסבירו מדיניות ונוכל להתחקות אחריהם. אולם, עלינו לשים לב שגם אם קשרים אלו בעלי השפעה רבה, אזי עלינו להתחקות אחר מקורות הכוח בחלקיה של הבירוקרטיה בכל מדינה ומדינה. הרי במידה ונמצא לדוגמא שלצבא במדינה מסוימת יכולת השפעה רבה יותר מכל קבוצת לחץ בתוך המדינה על מדיניותה, הרי שחיזוקה של קבוצת לחץ זו נובע ממדיניות קודמת או מדיניות עדכנית המקנה לצבא את משקלו הסגולי הרב במערכת המדינית.

מקרי המבחן המוצגים במחקר זה הינם של מדינות שאינן דמוקרטיות. דבר זה עשוי לאפשר לנו בחינה "מזוקקת" יותר של בחירת המדינה כ"קופסא שחורה", משום שהשפעתם של קבוצות לחץ בבירוקרטיה במשטרים הללו, או של יחידים שאינם מזוהים עם הנהגת המדינה, היא קטנה יחסית. זאת, בעיקר משום המחסור הרלטיבי באופוזיציה רעיונית בתוך המדינה ובמוסדותיה.

מקרי המבחן הנדונים במחקר נוגעים כאמור במדינות שאינן דמוקרטיות. יש שיאמרו שחלקן אף בלתי רציונליות. רוברט ג'רביס קבע כי רציונליות היא יכולת המדינה לפרש עובדות בהתאם להבנות המקובלות על ידי מרבית המדינות, בעוד אי-רציונליות ניתן להגדיר כאשר מדינה פועלת בניגוד להבנות המקובלות על ידי מרבית המדינות בזמן שמדינה רציונלית הייתה משנה את כיוון מדיניותה⁵. הנחתי במחקר זה היא כי מדיניות נקבעת בתהליך קבלת החלטות רציונלי, כאשר שיקולי מיקסום הרווח נמדדים, כפי שיפורט בפרקים הבאים, בשיקולי העלות המדינית והכלכלית הניצבים לנגד עיני הנהגת המדינה בבואה לקבוע את מדיניותה. כך שהמדיניות אינה נקבעת במוחו הקודח של מנהיג זה או אחר.

הבחירה בעיון במדיניות גרעין בחיבור זה כחזות מדיניותה הביטחונית של המדינה, אינה מקרה. נשק גרעיני כפי שציין זאת יהושפט הרכבי הוא "נשקו של הקברניט"⁶. על כן, מרוץ מדינה להשגת יכולת גרעין צבאית משול לניסיונה להתמודד עם "דילמת הביטחון". מכאן, שמעיון במדיניותה הגרעינית, לצד הצגת נדבכים מרכזיים נוספים במדיניותה הביטחונית דוגמת עיון ביחסיה של המדינה עם המערכת האזורית והבינלאומית, אופי התחמשותה הקונבנציונלי או אף עיון בהיבטים כלכליים המשליכים על התנהלותה הביטחונית, כמוה כמעין עיון "מזוכך" בבחינת דרך התמודדותה עם "דילמת הביטחון" במערכת הבינלאומית. הבחנה זו שונה, בעיקר בהיבט הטכנולוגי-אופרטיבי, מאמצעי לחימה בלתי-קונבנציונליים אחרים, דוגמת נשק כימי או ביולוגי שאינם מהווים "מכפילי עוצמה" מדינית, דוגמת הנשק הגרעיני⁷.

Jervis Robert, Perception and Misperception in International Politics, New York: ²
(Princeton University Press, 1976, p 18. (Jervis

שם, שם. ³

מומחים אחרים ניסו לפרש את ה"קופסא השחורה", לדוגמא על ידי התמקדות ברמת הבירוקרטיה. ראה ⁴
Sagan Scott, "Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search for the
Bomb," International Security, Vol 21, No. 3 (Winter 96/97). See also Mackenzie Donald,
Inventing Accuracy: a Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance. Cambridge,
Mass.: MIT Press, 1990 and Flank Steven, "Exploding the Black Box: The Historical
Sociology of Nuclear Proliferation," Security Studies," Vol. 3 No. 2 (Winter 93/94), pp
.259-294

.Jervis, p 118 ⁵

הרכבי, יהושפט. מלחמה ואסטרטגיה. תל אביב: מערכות, 2000. עמ' 219. (להלן: הרכבי). ⁶

ההתייחסות לאורכו של החיבור הינה למדינה סוברנית המוגדרת על פי המשפט הבינלאומי ב"אמנת ⁷
מונדיוודאו" (33), לפיה מדינה היא יישות מדינית בעלת ממשל אפקטיבי, שטח ואוכלוסיה מוגדרים
המסוגלת לנהל יחסי חוץ. ארגון או תנועה אינם נכללים תחת הגדרה זו.

מסגרת תיאורטית - תפיסה ונשק גרעיני

מהו משקלה של תפיסה בבחירת המדינה בדרך ביטחונית מסוימת? האם כל בחירה במדיניות ביטחונית או בחירה בדרך הגרעין ניתנת לבחינה על ידי היבטים אובייקטיביים ומכאן היכולת להשוותה בין המדינות השונות, או המדובר על מציאות סובייקטיבית אחת תלויה מקרה? במחקריו החלוצים בתחום התפיסה (perception) ציין ג'רביס כי גם אם נוכל לזהות את אינטרסיה של המדינה, יקשה עלינו לזהות כיצד תגיב המדינה לסביבתה וכיצד תבחר את הדרך הטובה ביותר בראייתה⁸. מחקרים אחרים התמקדו בחזרתן של מדינות מדרך הגרעין. אלו העריכו כי מדינות מחליטות לוותר על תוכניתן הגרעינית כפועל יוצא מתפיסתן את סביבתן ואת "מאזן הכוחות" הרגיונלי. הסברה על פי אותם המחקרים היא כי מדינות המאכלסות מערכת אזורית דומה, ינהגו ברוב המקרים באופן דומה כלפי איומים דומים⁹. בעשורים האחרונים, מדינות ששאפו למקסם את ביטחונן על ידי השגת הנשק האולטימטיבי, הנשק הגרעיני, בחרו כאמור מסיבות אלו ואחרות לעצור או אף לזנוח את דרכן ובחרו בדרך ה"קשה". מנגד, ישנו כאמור מספר קטן של מדינות, שנותרו בגדר "חריגות" אשר המשיכו/ ממשיכות בדרך הגרעין, בדרך לפצצה. כלומר, הניתוח המחקרי אודות רצונן של המדינות למקסם כל העת את ביטחונן, מתקשה לפרש את התנהגותן של המדינות שחזרו בהן מדרכן הגרעינית, ואף עשוי לראות ב"חזרה הגרעינית" כפגיעה בביטחונן, גם אם "חזרה" זו הינה בחירתן ב"רע במיעוטו". הרי בסופו של יום, ניתן לטעון כי מדינות אלו "ויתרו" במידה מסוימת על ביטחונן האולטימטיבי וסמכו ידן על המערכת הבינלאומית. עיקרה של זוויית הראיה שתוצג בחיבור, מנסה להציג התמודדות דינמית ורציפה של מדינות המערכת הבינלאומית עם מה שניתן להגדיר כ"דילמת הבחירה", כאשר ההתמודדות ניתנת להגדרה כ**ריאליזם "רך"** (soft realism). כלומר, בחירתה בדרך ביטחונית, אסטרטגית ככל שתהיה של מדינה, הינה ברת שינוי ועשויה להתאים עצמה לאילוצים החיצוניים והפנימיים הפועלים עליה. מדינה **שואפת אמנם למקסם את ביטחונה**, אך יחד עם זאת מעוניינת **"לשלם" במינימום עלויות** - כלכליות, חברתיות ומדיניות, ועל כן המדינה לומדת כל העת את המציאות סביבה בפריזמה הכוללת לא רק אינטרסים ביטחוניים, אלא גם אינטרסים כלכליים, מדיניים, חברתיים ונורמות בינלאומיות המשפיעים על בחירתה, כפי שיפורט בהמשך.

⁸ Jervis, p 18

⁹ T.V Paul, Power Versus Prudence: Why Nations Forgo Nuclear Weapons. Montreal: (McGill- Queen's University Press, 2000. p 22.(Paul

מדיניות גרעין במערכת הבינלאומית

נקודת ההתחלה של הריאליזם הקלאסי היא כי חברי המערכת הבינלאומית מצויים במערכת אנרכית בעיקרה, בה כל מדינה שואפת למקסם את עוצמתה, אם בשל חששה או אם בשל רצונה בעוצמה כמטרה הכמטרה מדינית וצבאית גם יחד¹⁰. המרוץ לביטחון, או "דילמת הביטחון" בה כל מדינה חשה כי היא זקוקה למקסימום הביטחון שתוכל להשיג, מוביל למערכת דינמית בה למעשה מתקיים משחק "סכום אפס" בין חברי המערכת הבינלאומית, בו ביטחונה של מדינה אחת הוא אי-ביטחונה של מדינה אחרת.

למעשה, מדינות המחפשות אחר היכולת להגן על עצמן, משיגות יותר מדי ופחות מדי. יותר מדי משום שמדינות אחרות המהוות סכנה, יגבירו את מרוץ החימוש שלהן ואזי ביטחונה של המדינה הראשונה יפחת. זאת, אלא אם הדרישות להתקפה ולהגנה שונות בכמות או בסוג הנשק, מדיניות של סטטוס-קוו תדרוש עמידה צבאית איתנה והכנות במידה והמדינה תוקפנית. על כן מדינות נוטות להעריך את התרחיש הגרוע מכל. בראיית המדינה הכוונות של המדינה האחרת ויכולותיה חייבות לעמוד בקנה מידה אחד. המדינה חייבת לחשוב כל העת בעיני המדינה האחרת. מה זו תעשה כדי לפגוע בה, או מה תעשה כאשר יקרה בדרכה הסיכוי לעשות זאת. כך, על מנת להישאר בצד הבטוח יותר, על המדינה לחמש עצמה בכלי הנשק המתאימים ככל שיכולתה משגת. אולם, משום ששני הצדדים "מחויבים" לאותה ההבנה של המציאות, כניסה למרוץ התחמשות, באופן פרדוקסלי, יפגע במדינה המנסה להשיג יציבות ביטחונית.

מתוך הבנה זו, מקבלי החלטות עשויים להבין את השלכות מהלכיהם הבלתי רצויים על התוצאות הצפויות ממרוץ חימוש מעין זה. לורד גריי, שר החוץ הבריטי לפני מלחמת העולם הראשונה, הטיב לתאר זאת ברוח תקופתו כאשר התבונן במהלכים הדיפלומטיים של הצדדים השונים המתכווננים ללחימה: "הגידול בחימוש אותו כל מדינה מייצרת כדי להציג כוחנות ותחושת ביטחון בקרב אזרחיה, אינו מוביל לתוצאות הרצויות. להיפך הוא הדבר, זה מייצר מודעות של התחמשות ותחושת פחד דווקא אצל המדינות השכנות. הפחד מוליד חשד וחשש ודימויים שליליים מכל הסוגים, עד אשר כל ממשלה חשה כי תהיה זו פעולת בגידה ומעשה נפשע אם הממשלה לא תנהג בזהירות הראויה כדי להימנע מכל פעולה צבאית של מדינה אחרת"¹¹.

החשש, כמה עשורים מאוחר יותר, מפני מרוץ חימוש גרעיני ומפני התחמשותן של מדינות רבות היה חלק בלתי נפרד מהמציאות הביטחונית בעשורים האחרונים. החשש שהיה כה נפוץ בשנות השישים ברחבי העולם מעשרות מדינות בעלות נשק גרעיני, צמח על רקע מספר ניסיונות של כמה מדינות בפיתוח היכולת ההרסנית, ואף בהשגתן של כמה מהן את הפצצה. נשיא ארה"ב, ג'ון פ. קנדי, אף חזה כי עשרות מדינות בשנות השבעים יחזיקו ביכולת גרעינית¹².

אך, בהתבוננות לאחור, נראה כי תסריט הבהלות שהצטייר לפני כחמישה עשורים, לא מומש בסופו של דבר. למעשה, מדינות ספורות בלבד, מלבד חמש חברות ה"מועדון הגרעיני" (ארה"ב, ברה"מ, סין, צרפת ובריטניה), אכן השיגו בסופו של דבר נשק גרעיני. חשש ה"מועדון הגרעיני" התמקד עם ייסודה של האמנה לאי-תפוצת נשק גרעיני (NPT), במדינות המתפתחות. אמריקה הלטינית ודרום אפריקה וכמה שנים מאוחר יותר באזור המזה"ת (ישראל), ודרום ומזרח אסיה,

הפכו למוקד חששן של המדינות החברות ב"מועדון הגרעין". הביטחון (המדומה) שנוצר לאחר ייסוד האמנה, התערער עם אי היציבות שנוצרה בשנות השבעים בתת-היבשת ההודית ולאחר מכן עם החשד סביב כוונותיהן האמיתיות של איראן, עיראק וצפון קוריאה¹³. אולם, המציאות, כפי שכבר בחנו, מלמדת כי בחירתן של מרבית המדינות שניצבו בפניה של "דילמת הביטחון" הייתה דווקא שונה מהמצופה. בעוד מרבית המדינות אשר בחרו בדרך בנייתה של יכולת גרעינית ואלו שכבר אחזו בה, בחרו לעצור או אף לוותר על תוכניתן, רק מעט ממדינות המערכת הבינלאומית בחרו לממש את חזונו האפוקליפטי של הנשיא קנדי, ולהתמיד בדרך לפצצה (ראה תרשים).

תרשים א': נשק גרעיני בידי מדינות המערכת הבינלאומית¹⁴

מדינות שלעולם לא ניסו	מדינות אשר ניסו אך ויתרו	מדינות אשר השיגו אך ויתרו	מדינות אשר עדיין מנסות	מדינות המחזיקות נשק גרעיני
(?)	ארגנטינה	ביילורוסיה	איראן	סין
	אוסטרליה	קזחסטאן	אלג'יריה	צרפת
	ברזיל	דרום-אפריקה	=====	רוסיה
	אינדונזיה	אוקראינה	עיראק	ארה"ב
	קנדה		(עד שנת '03)	בריטניה
	גרמניה		=====	=====
	יפן			הודו
	הולנד			פקיסטאן
	נורבגיה			ישראל(?)
	רומניה			צפון-
	יוגוסלביה			קוריאה
	טייוואן			
	לוב			
	דרום-קוריאה			
	שוויץ			
	שבדיה			
	איטליה			
	מצרים (?)			

.A.F.K Organski, World Politics. NY: Alfred A. Knopf, Second Edition 1968. pp 313-335 ¹⁰

Edward Grey, Twenty-five Years, Vol. 1 London: Hodder and Staughton, 1925, p. 92. ¹¹
.Quoted in Jervis, p 65

Carnesale Albert, Doty Paul, Hoffmann Stanley, Huntington P. : ציטוט דבריו של קנדי ב: ¹²
Samuel, Nye S. Joseph Jr. and Sagan D. Scott. Living with Nuclear Weapons. Cambridge,
.Mass: Harvard University Press, 1983. pp 215

Levite E Ariel, "Never Say Never Again," International Security, Vol 27, No 3 (Winter ¹³
(2002/03), pp 60.(Levite

על ה"חריגי" וה"שכיח" במערכת הבינלאומית

הניסיונות הרבים של הספרות המקצועית להבין את מניעיה ומרכיביה של מדיניות הגרעין, רחבים ומקיפים. מרבית החוקרים התמקדו בעשורים האחרונים בשאלה מהם מניעיה של מדינה לחתור לנשק גרעיני, מתוך החשש כי רבות המדינות שישתתפו במרוץ לפצצה, המהווה מעין "תעודת ביטוח" עבורן. אולם, שנות התשעים כאמור הוכיחו כי לא רק שחשש זה התגלה כלא מוצדק, אלא קריסת הגוש הקומוניסטי וסיום המלחמה הקרה, הביאו דווקא לחזרתן של מספר מדינות מדרכן הגרעינית.

מצב זה עורר בקרב החוקרים את התמיהה מדוע מדינות חוזרות או לחילופין עוצרות את פיתוח תוכניתן הגרעינית? עיקר הספרות סביב נושא ה"חזרה הגרעינית" (roll back) החלה להתפתח בשנות התשעים עם השינוי האסטרטגי בסביבה המדינית - ביטחונית, כמו גם בעקבות השינוי במסגרות בקרת הנשק במערכת הבינלאומית.

אולם, קודם לעיון בשאלה מה מוביל לחזרה הגרעינית, יש לבחון את ההנחות הקיימות בספרות המחקרית באשר לשאלה מה מניע מדינות להתחמש בנשק גרעיני? שאלה מורכבת זו זכתה להערכות רבות במגוון מחקרים, אולם בסופו של דבר ההערכות סביבה אינן חד משמעיות. עם זאת, ישנם כמה מרכיבים מרכזיים שהוכחו לאור מקרי העבר ככאלו שהשפיעו על תהליך קבלת ההחלטות במדינה והניעו את מדיניותה בתחום זה. ניתן לחלק את ההנחות באשר למניעי המדינה לשלוש קבוצות עיקריות:

- 1. הגישה הטכנולוגית** - גישה זו מזהה בהתקדמות הטכנולוגיה במדינה כזרז להשגת טכנולוגיות מתקדמות גם בתחום הגרעין, ומניחה כי מאחר ולמדינה היכולת והמשאבים הכלכליים והטכנולוגיים להשיג נשק גרעיני, היא תעשה כן¹⁵.
- 2. הגישה המערכתית** - הרעיונות בגישה זו מזוהים עם התיאוריה הניאו-ריאליסטית, לפיהם השגתה של יכולת גרעינית "משחררת" את המדינה מהתלות באחרים ועשויה לאזן את הפער הצבאי הנמצא בראיית המדינה המתגוננת לבין יריבותיה. סיום ה"מלחמה הקרה", היוותה אליבא דמצדדי גישה זו, זרז להתפשטות הנשק הגרעיני בעולם, אלו חזו כי עם הפחתת כמויות הנשק הגרעיני על ידי ארה"ב ובריה"מ, מטריית הביטחון המעצמתית תפחת, ותוביל לעלייתם של כוחות אזוריים שלהם לגיטימציה לפתח תוכנית גרעינית. ג'ון וולטמן (Weltman) הנמנה על קבוצת החוקרים המצדדים בגישה זו ציין כי "אלמלא המערכת הבינלאומית תעבור מהפכה, כל רעיון לפיו תפוצה גרעינית תפסק בזמן כלשהו בעתיד אינו ראוי להתייחסות"¹⁶.
- 3. הגישה ה"שכלתנית"** - גישה זו אוחדת בראייה לפיה מדינות מחליטות על מדיניותן בנושא הגרעיני לאחר הערכת המניעים והמטרות שנשק מעין זה עשוי להשיג עבור אינטרסיה של המדינה. החלטת המדינה נשענת על תהליך רציונלי ארוך טווח שאינו החלטת אד-הוק בשל מרכיב בודד זה או אחר. ראייה זו נוגדת במידה רבה את הגישה הטכנולוגית ואת הגישה המערכתית לפיהן החלטת המדינה להתחמש בגרעין הינה פועל יוצא של תשתית טכנולוגית שהגיעה לנקודת שיא טכנולוגית, או בשל שינוי בולט בתפיסת איום של המדינה. על פי גישה זו, חלק ממניעיה של מדינה בבואה להחליט על מדיניותה הגרעינית נסמך גם

על היבטי תפוצה גרעינית, נורמות בינלאומיות, היבטים כלכליים ואף היבטים סביבתיים¹⁷. הייחוד בגישה זו היא ההנחה כי החלטת המדינה על מדיניותה הגרעינית הינה ברת שינוי בהתאם לזמן החולף ולמציאות המשתנה. קרי, ניתן להניעה לעצור את תוכניתה הגרעינית, על ידי ניתוח ו"פרוק" אותם המרכיבים שהניעו אותה להתחמש בגרעין.

ייחודה של גישה זו בולט גם לאורם של מספר כשלים בגישה ה"מערכתית" ובגישה ה"טכנולוגית". התפתחותה של המערכת הבינלאומית ערערה את הבסיס לשתי ההנחות באשר למניעי המדינה לפתח תוכנית גרעינית. למעשה, מספרם של המדינות שעמדו בקריטריונים לפיתוח נשק גרעיני על פי אסכולות הניאו-ריאליזם ו"הגישה הטכנולוגית" נכשלו בחיזוי התפוצה הגרעינית. מאז שנת '45 מדינות בודדות בלבד השיגו נשק גרעיני, בעוד רבות אחרות בחרו שלא ללכת בדרך זו, או לחילופין, כפי שיפורט בהמשך החלו אמנם בפיתוח פרויקט גרעין צבאי, אך מסיבה זו או אחרת עצרו בהן. רבות מהמדינות הללו הן בעלות תשתית טכנולוגית מפותחת וניצבות בפני איומים רבים על ביטחונן, ולמרות זאת בחרו שלא לבחור בדרך הגרעינית.

ההיבט הבעייתי בניתוח מניעי המדינה להתחמש בנשק גרעיני היא הקביעה הדטרמיניסטית, לפיה מדינה בעלת תשתית טכנולוגית מפותחת תבחר כמעט "אוטומטית" לפתח פרויקט גרעין צבאי. הכשל המרכזי הוא העובדה ההיסטורית, לפיה בשנות התשעים התשתית הטכנולוגית הייתה מפותחת דיה במספר רב של מדינות, אך למרות זאת, מדינות מעטות בלבד פיתחו פרויקט גרעין צבאי. שכן, ההרתעה הגרעינית רוויה עלויות, סיכונים ודילמות מוסריות. סיכונים אלו הובילו מרבית מהמדינות לשקול את פיתוחו של הפרויקט, על אף שבידם התשתית הטכנולוגית לכך.

גם הגישה המערכתית לבדה אינה מעניקה הסבר כולל למניעה של המדינה לפתח פרויקט גרעין צבאי. היא מעריכה יתר על המידה את יכולתו של הנשק הגרעיני להעניק ביטחון מוחלט למדינה תחת האיומים המופנים כלפיה. למעשה, בעצם חתירתה של מדינה להשיג את הביטחון הרצוי לה באמצעות הנשק הגרעיני, נוצר מצב פרדוקסלי בו פעילותה להפחתת "דילמת הביטחון", יוצרת בקרב יריביה "דילמת ביטחון" חריפה יותר, שעלולה להשליך על המדינה עצמה בטווח הארוך יותר.

חוקרי צידו השני של המטבע - מחקר ה"חזרה הגרעינית" - זיהו מרכיבים דומים במקרים רבים למניעה של המדינה לחזור בה מפרויקט הגרעין הצבאי. מחקרים שונים בנושא זה נתחו מגוון מרכיבים להם השפעה על ה"חזרה הגרעינית" במערכת הבינלאומית, כאשר המשותף לכלל המחקרים הוא ה"פיחות" שחל בכלל המרכיבים השונים או במקצתם¹⁸:

1. הסביבה הביטחונית החיצונית השתנתה לטובת המדינה, או שנוצרו אלטרנטיבות ביטחוניות לנשק גרעיני (הסדרי שלום, בריתות וכדומה...).
2. שינוי פנימי במדינה בביטחון הפנימי, ו/או שינוי במדיניות הכלכלית (מעבר ממדיניות צנטרליסטית לכלכלת שוק).
3. שינוי במדיניות הביטחונית הנורמטיבית - שינוי בגישה לכלי נשק גרעיניים, ו/או שינוי גישה לנורמות בינלאומיות בנוגע לבקרת נשק¹⁹.

אולם, על אף מחקרים רבים שפורסמו בתחום זה, חלוקים החוקרים בדעתם על משקלו של מרכיב זה או אחר במכלול החלטתה של המדינה לחזור בה מדרכה הגרעינית. המחלוקת סובבת גם סביב כל מרכיב ומרכיב. לא רק סביב מידת השפעה של מרכיב זה או אחר על מדיניות הגרעין, אלא גם על מהותו של כל מרכיב ומרכיב במדינה הנחקרת. מהות המשתנה בין מדינה למדינה. לדוגמא, מיהו נותן הטון במדיניות הפנימית של המדינה בנוגע להתחמשות בגרעין, האם הקהילה המדעית, קהילת הביטחון או שמא הדרג המדיני הוא הפוסק האחרון.

פול (Paul) סבור כי אין מרכיב אחד אשר יכול להסביר את תופעת ה"חזרה הגרעינית". אך, לדבריו המרכיב הביטחוני, הוא הקרוב ביותר למתן תשובה לשאלת חזרתה של המדינה מהתחמשותה. אם כי, גם בתוך מרכיב זה טמונים מרכיבים שונים, כגון מהות, מתאר ותדירות האיזמים²⁰.

כפי שניתן לזהות, ישנו קושי רב להניח איזה שיקול עולה במידתו על מרכיב זה או אחר, במיוחד לאור המקרים הרבים של "חזרה גרעינית" שאירעו בשל סוג המשטר, מדיניות כלכלית, מיקום גיאוגרפי-אסטרטגי, נורמות בינלאומיות או כל מרכיב אחר בשיקול המדינה להתחמש בגרעין. על כן, ההנחה הרווחת בקרב מספר חוקרים היא כי מדיניות גרעינית אינה מונעת בשל מרכיב זה או אחר בלבד, אלא מונעת על ידי כמה מרכיבים, כאשר משקל המניעים של המדינה להתחמש או לחילופין לעצור ו/או להתפרק מנשקה, תלויים בכל מקרה לגופו.

אולם, על משקל המרכיב הביטחוני במניעי המדינה ישנו קונצנזוס כי למרכיב זה משקל גדול יותר בסך כל מרכיבי מניעי המדינה. הערכת ה-CIA בהקשר זה לפני כמה שנים לפיה "מניעים פוליטיים ופחות מניעים כלכליים ו/או טכנולוגיים הם הגורמים המרסנים את מרבית המדינות המסוגלות לפתח נשק גרעיני, מלעשות כן", עודנה נראית כנכונה²¹. אמנם למרכיב הכלכלה, להיבטים הטכנולוגיים, להתנהגות הארגונית וליציבות המשטר, השפעה קטנה יותר, אליבא דגישה זו על מדיניות הגרעין של המדינה, אך להם השפעה מהותית על קצב התקדמות הפרויקט, על ניהולו ועל יעילותו.

הן בקרב חוקרי ה"חזרה הגרעינית" והן בקרב חוקרי מניעיה של מדינה להתחמש בגרעין, היו שסברו כי למרכיבי הכלכלה, ביטחון הפנים, הפוליטיקה הפנימית והיוקרה (prestige), השפעה שאינה נופלת מזו של המציאות הביטחונית בה שרויה המדינה. חלקם ראה ברובד הכלכלי כבעל השפעה רבה על מדיניות הגרעין של המדינה. אלו, זיהו בממד הכלכלי כגורם מרסן בולט במדיניות הגרעין, לצד השפעת הסביבה הביטחונית.

סוליג'ן (Solingen) קבעה בהקשר זה כי מדינות השואפות לחופש כלכלי ומעוניינות בכלכלת שוק צפויות לאמץ יוזמות בקרת נשק אזוריות, יותר מאשר מדינות רדיקליות המרוכזות באינטרסים אחרים²².

חלקם של החוקרים מייחסים חשיבות רבה לפוליטיקה הפנימית במדינה כגורם השפעה מכריע על מדיניותה הגרעינית של המדינה. לדברי סגן (Sagan) קיימים שלושה סוגים של שחקנים במדינה: ממסד האנרגיה הגרעינית במדינה; הממסד הצבאי; והפוליטיקאים שבעד אחזקתה של המדינה נשק גרעיני. סגן סבור כי יצירתה של קואליציה במדינה על ידי גורמים אלו היא שתוביל את מדיניותה הגרעינית של המדינה, וזאת ללא זיקה הכרחית, לדבריו, לסביבתה הביטחונית. סגן

אף טוען כי ייתכן והגורמים הללו יעשו בסביבה הביטחונית שימוש ציני כדי להשפיע על מדיניותה הגרעינית של המדינה²³.

אולם, מעבר לקושי המחקרי בתיאורם של תהליכי קבלת החלטות במדינה, בעיקר בנושא כה רגיש מבחינה ביטחונית, גם הצבת הפוליטיקה הפנימית כגורם המשפיע ביותר על מדיניות הגרעין של המדינה, אינה חד משמעית. הרי, הן מדינות טוטליטריות והן מדינות דמוקרטיות, שאפו להשיג נשק גרעיני. אם כי ייתכן כי דווקא שינוי במשטר יוביל לשינוי במרכיבי הביטחון הלאומי של המדינה ובמדיניותה הגרעינית. שינוי משטר יכול לשנות בעיקר את תפיסתה של המדינה את האיומים המופנים כלפיה, בשונה מראיית המשטר שקדם לה, ובכך, עשויה כאמור מדיניותה הגרעינית להשתנות, כפי שארע במקרה הדרום-אפריקני²⁴.

גם סוגיית היוקרה תפסה מקום, מצומצם אמנם, בניסיון להשיב מהם מניעיה של מדינה להתחמש בנשק גרעיני. סגן קרא לכך "nuclear symbolism" וסבר כי אחזקת נשק גרעיני עשויה לשמש בראיית המדינה כתפקיד סמלי בעיצוב תדמיתה בעיניה ובעיני המערכת הבינלאומית. על פי גישה זו החלטות המדינה אינן מנוהלות על ידי שיקולים רחבים ומורכבים, אלא על ידי שיקול התדמית לבדו.

צרפת כדוגמא, לאחר מלחמת העולם השנייה, נותרה ללא איום נראה לעין ותחת המטרייה הגרעינית, גם אם לא חפצה בזו באותה התקופה, של NATO. אולם, עבור דה-גול, נשיא הרפובליקה נשק גרעיני בידי צרפת היה מובן מאליו, בשל מעמדה, כפי שנתפס בעיני הנהגתה כמעצמה בינלאומית.

במכתבו ב-59 'לנשיא ארה"ב דאז, אייזנהאור, קבע דה-גול: "A France without world responsibility would be unworthy of herself, especially in the eyes of Frenchmen...It is for that reason that she intends to provide herself with an atomic armament. Only in this way can our defense and foreign policy be independent, which we prize above everything else"

האם ניתן ללמוד מהאמור לעיל גם לגבי בחירותיהן של לוב, צפון קוריאה, ואיראן ?

מה הוביל לבחירתן השונה של לוב וצפון קוריאה בדרכן הגרעינית ?

כיצד השפיעה תפיסתן על בחירותיהן ?

בפרק הבא, אדון בהשפעותיה של הסביבה החיצונית על בחירותיהן של מקרי מבחן שהגיעו

לכדי שינוי מהותי בשנת 2003.

- Levite E Ariel, "Never Say Never Again," International Security, Vol 27, No 3 (Winter 2002/03), pp 62 ¹⁴
- Doyle E. James, Nuclear Rollback: A New Direction for U.S Nonproliferation Policy. Ph.D Dissertation. University of Virginia, August 1997. pp 24-32 ¹⁵
- .Ibid, 34-41 ¹⁶
- .Levite, pp 71-79 ¹⁷
- Reiss Mitchell, Bridled Ambitions: Why States Constrain Their Nuclear Capability. Washington, D.C: Woodrow Wilson Center Press, 1995. Reiss Mitchell, Without the Bomb: The Politics of Nuclear Nonproliferation. New York: Columbia University Press, 1988. Schneider R. Barry and Dowdy L. William (eds.), Pulling Back from the Nuclear Brink: Reducing and Countering Nuclear Threats. London: Frank Cass, 1988 ¹⁸
- Prawitz טוען בספרו כי בין הגורמים שהובילו ל"חזרה הגרעינית" של שבדיה היה הראייה השלילית של נשק גרעיני על ידי המוסדות השבדיים וחיזוק אמנת ה-NPT. ראה הרחבה אודות המקרה השבדי ב: Prawitz Jan, From Nuclear Option to Non-Nuclear Promotion The Sweden Case. Research Report No. 20. Stockholm: Swedish Institute of International Affairs, .1995 ¹⁹
- .Paul, pp 14-34 ²⁰
- מצוטט ב: Levite pp 74 ²¹
- Soligen, Etel. "The Political Economy of Nuclear Restraint," International Security. Fall 1994. pp 126-159 ²²
- Sagan Scott, "Why Do States Build Nuclear Weapons?," Three Models in Search for the Bomb. International Security, Vol 21, No. 3 (Winter 96/97), pp 54-86. (Sagan מחקריהם של MacKenzie Donald, Inventing Accuracy: A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990) and Flank Steven, "Exploding the Black Box: The Historical Sociology of Nuclear Proliferation," Security Studies, Vol. 3 No. 2 (Winter 93/94), pp 259-294 ²³
- המקרה הדרום-אפריקני משקף את יחסי הכוחות בין ההשפעה הפנימית לבין ההשפעה החיצונית על מדיניות הגרעין. בבחירות '89 הוביל דה-קלארק, נשיא דרום-אפריקה דאז שינוי דרסטי במדיניות החוץ והפנים של המדינה, בסיום משטר האפרטהייד וחזרתה של דרום-אפריקה ל"משפחת העמים". סיום המלחמה הקרה ועמה שינויים רחבים במדינה, בעיקר בזירה הפנימית, גרמו לשינוי בסביבתה החיצונית והפחיתה את תפיסת האיום שלה. להרחבה ראה: Liberman Peter, "The Rise and Fall of the South African Bomb," International Security, Vol. 26. No. 2 , Fall 2001. pp 45-86 ²⁴

מודלי התמודדות במערכת הבינלאומית (case studies)

לוב

תפיסת האיום - שיקולים מעצבים²⁵

תפיסת האיום הלובית נובעת בראש ובראשונה מנתוניה האובייקטיבים של המדינה. העובדה ששטחה העצום של לוב הינו חלק נרחב ממדינות המגרב, אך רובו של השטח מדברי ולא מאפשר התיישבות נרחבת על פני כל שטחה, הינו גורם מפתח בהבנת תפיסת איום הלובית²⁶.

היסטורית, מחולק שטחה של לוב לשלושה אזורים: טריפוליטניה (צפון מערב), פזאן (דרום מערב) וקירנאיקה (מזרח). מבחינה דמוגרפית ואקלימית מחולקת המדינה לשתי רצועות: הרצועה הצפונית לאורך החוף, שמאופיינת במישורים נרחבים, במליחות ובשני רכסי הרים (ג'בל אחצ'ר במזרח וג'בל טרבלוס במערב), והרצועה הדרומית, המהווה את רוב שטח לוב, ומאופיינת בשטח מדברי ויבש, בו ההתיישבות כאמור דלה²⁷.

בשטח זה מתפרסים כ- 6.2 מיליון נפש כאשר כ- 80% מהם, מיושבים לאורך אזור החוף, בעיקר בערים. אוכלוסייתה של לוב הומוגנית ברובה ומורכבת מברברים ומערבים, אשר מבחינה דתית הינם מוסלמים סונים, ואילו היתר הם אפריקנים שחורים ואירופאים. בלוב כ- 300 שבטים כשמתוכם שלושה מרכזיים: קד'אפה, אשר אמנם מהווה אחד מהשבטים הקטנים במדינה, אולם חשיבותו נובעת מהיות מנהיג לוב, קד'אפי, בן השבט, MEGARHA הממלאים תפקיד חשוב במנגנוני המודיעין ובוועדים המהפכניים ו-WARFALLAH שלבניו נוכחות במנהל הציבורי ובצבא²⁸.

המדינה השבטית על מרכיביה השונים הינה חלק מהותי ואינטגרלי בתפיסת האיום של לוב המנסה לנטר כל השפעה חיצונית על יציבות המדינה ועל המסגרות השבטיות. שילוב מרכיב זה עם מרכיב הדימוי הלובי בכל הנוגע למעמדה בזירה האזורית והבינלאומית, יוצר את השלם בתפיסת האיום שלה.

איומי הייחוס של לוב, כפי שאלו נתפסים בעיניה, אינם רבים. עיקר האיום התמקד בשנים האחרונות במזרח - ישראל, יריבתה העיקרית וה"מסורתית" של לוב. המענה הלובי לאיום הישראלי שבראיתה היווה עד לפני כמה שנים איום קיומי פוטנציאלי, כלל בניית יכולות א-סימטריות, דוגמת הנשק הבלתי-קונבנציונלי ותמיכה לוגיסטית וכלכלית בטרור הפלסטיני. עד לשנים האחרונות הציגה לוב בעקביות, עמדה שאינה מתפשרת כלפי זכות קיומה של מדינת ישראל. לוב אף חזרה והדגישה בכמה הזדמנויות, את הצורך בשיבת היהודים לארצות מוצאם והביעה עוינות עמוקה כלפי הציונות וישראל²⁹.

איום הייחוס האמריקני, לו א-סימטריות צבאית ברורה מול היכולות הצבאיות הלוביות, רק גבר בחלוף השנים לאיום קיומי על המשך שרידות המשטר הלובי. האיום האמריקני החל עוד בשנות השבעים, עם הטלתה של וושינגטון ב-73' מגוון סנקציות שאסרו על קיום פעילויות כלכליות שונות עם לוב, ובכלל זאת מסחר בתחום הצבא והנפט. וושינגטון אמנם ביצעה, לפרקים, הקלות מסוימות בסנקציות, אולם רובן נותרו בתוקף. ב-86', התממש החשש הלובי מהאיום האמריקני עם הפצת ארה"ב באמצעות כ- 100 כלי טייס, מספר מתקנים צבאיים לוביים, כולל

את ביתו הפרטי של קד'אפי. בהפצצה נהרגו כמה עשרות איש בהם בתו של קד'אפי³⁰. במערכת האזורית, מרבית שכנותיה של לוב נתפסות בעיניה כמעין מדינות לוויין אפריקניות הסרות למרותה המדינית של טריפולי. תפיסת האיום הלובית האזורית ממוקדת בעיקרה במצרים, הנתפסת כיריבה "מסורתית". זאת, בעיקר סביב המאבק על ההגמוניה האזורית ועל הנהגת העולם הערבי. אולם, מאבק זה אינו בעל השפעה על הקשרים ה"מיוחדים" בין המדינות, המבוססים בעיקר על בסיס הקשר האישי של "כבדהו וחשדהו" בין המנהיג קד'אפי לבין הנשיא מבארכ³¹.

במוקד היחסים ישנו אינטרס מצרי שלא לנכר את קד'אפי נוכח אינטרסים כלכליים מצריים מהותיים, בהם העסקתם של למעלה מחצי מיליון מצרים מועסקים בלוב; ומדיניים שנועדו למתן את המדיניות הלובית, טרם מה שנראה כחזרתה ל"חיק העמים". זאת, כהפגנת כוחה של מצרים בהובלת המערכת האזורית.

בעיני לוב, מצרים מהווה בעלת ברית בהקשר הסודאני ועל רקע החשש המשותף מפונדמנטליזם אסלאמי מבית. בה בעת קיימת שונות מובהקת בהשקפת העולם של המדינות. בין מצרים המצדדת באסטרטגיית ההסדרים במזרח-התיכון לבין לוב שדגלה, עד השנים האחרונות, בדרך המאבק האלים.

מעמדה של לוב במערכת האזורית והבינלאומית

שנות התשעים המאוחרות סימלו את תחילתו של שינוי אסטרטגי בלוב. לוב, שהוגדרה כחלק מ"ציר הרשע" על ידי ארה"ב, נתפסה בעיני המערב, בשנות השבעים, כמדינה התומכת בטרור. טריפולי הואשמה בפיגוע התופת במועדון "לה-בל" בברלין (1986) שבו נהרגו, בין היתר, שני חיילים אמריקנים ונפצעו מעל ל-200 בני אדם. אולם, פיצוץ מטוס "פאן-אם 103" מעל לוקרבי שבסקוטלנד בדצמבר '88, בו נהרגו 270 בני אדם, בהם אמריקנים רבים, היה הגורם העיקרי שהוביל לדחיקתה של לוב מ"משפחת העמים" והפיכתה ל"מצורעת" בקהילה הבינלאומית³².

בשנים האחרונות הצליחה לוב להיחלץ מן הבידוד הבינלאומי בו הייתה שרויה. מאמציה לדמות לעצמה תדמית חיובית יותר בזירה בינלאומית, ובעיקר צמצומו של קד'אפי את התמיכה הלובית בטרור, וקידומו את לוב להנהגת יוזמות שלום מקומיות ואזוריות, בהם אף הריכוך ביחסו לסכסוך הישראלי-פלסטיני, כפי שיוצג בהמשך, שינו את יחסה של הקהילה הבינלאומית למדינה.

נקודת מפנה במדיניותה של לוב, החלה באפריל '99 לאחר שהסגירה את החשודים ב"פרשת לוקרבי" ומאוחר יותר אף הסכימה לשלם פיצויים לנפגעה. זו, היוותה את תחילת הצלחותיו של קד'אפי להשיב את לוב ל"משפחת העמים", בכך שהצליח להוביל להשעיית הסנקציות שהטיל האו"ם על לוב בשנת '92, ומאוחר יותר הצליח להשיב השקעות נרחבות מצד מדינות המערב במדינה³³.

למעשה התרת הסנקציות מעל לוב, אשר הסירה מעליה את הבידוד הבינלאומי במישור הכלכלי,

הדיפלומטי והביטחוני, הובילה לשיפור משמעותי בתחומים רבים, בהם התחום הביטחוני³⁴. תחום שבו, חלה במהלך שנות בידודה של לוב, הידרדרות משמעותית בכשירותו של הצבא הלובי. זאת, בעיקר בשל התיישנות אמצעי הלחימה הסובייטים, שרכשה לוב בשנות השישים והשבעים, ונוכח האיסור שחל כאמור, מתוקף הסנקציות שהטיל עליה האו"ם, על מכירת אמל"ח וחלקי חילוף ללוב כמו גם על שהיית מומחים זרים בתחומה. לאחר 99', עם הסרת הסנקציות יכלה לוב לשפר את צבאה ואת הטכנולוגיה הקיימת ברשותה.

במערכת האזורית, לאורך מרבית שנות שלטונו של קד'אפי, הייתה מעורבותה של לוב ביבשת האפריקנית דלה יחסית לעומת מעורבותה בעולם הערבי. לוב ראתה עצמה, לפחות עד השנים האחרונות, לאורך שלטונו של קד'אפי, כחלק בלתי נפרד מהעולם הערבי, וזאת על אף ריחוקה הגיאוגרפי. תחושת ההשתייכות הלובית, נבעה מטבע הדברים מתפיסת לוב עצמה כמדינה ערבית מוסלמית סונית וכחלק אינטגרלי מהעולם הערבי-מוסלמי. לוב השתייכה ל"מחנה הרדיקלי" במערכת הערבית ופעלה בכל הזדמנות על מנת לקדם את ענייניו, בעיקר בנושא הישראלי זאת, כאמור כחלק מראייתה את ישראל כאיום פוטנציאלי כלפיה. דוגמא חיה לכך, ארעה בזמן כינוס החירום של הפסגה הערבית בקהיר שנערך ב-21-22 אוק'00', בה תבע קד'אפי את ביטול הפסגה, משום שזו מאופיינת לדבריו ב"צביעות ודיבורים ריקים מתוכן וחסרי משמעות", תוך שהדליף לתקשורת באופן פרובוקטיבי את הטיוטה להודעת הסיכום של הפסגה. זאת, מכיוון שלטענתו העולם הערבי לא מסוגל לנקוט בצעדים של ממש ו"להרתיע את האויב (ישראל) בכוח", להפעיל נגד ישראל את מנגנון החרם הערבי ולבטל את ההכרה מצד מדינות ערב (ובראשן מצרים) בקיומה של מדינת ישראל³⁵.

בה בעת, ייחסה לוב לאורך העשורים האחרונים, חשיבות רבה לקידום ולשיפור קשריה עם מדינות ערב. שכן, היא מכירה בתועלת שניתן להפיק מפעילות בזירה האפריקנית שעשויה להסתכם (במקרה הטוב) בתמיכה מורלית בלבד בעמדותיה, אך מובן לה כי את הסיוע הכלכלי שהיא מבקשת לקבל תוכלנה לספק לו המדינות הערביות. כמו כן, קד'אפי מכיר בעובדה, כי לעולם הערבי משקל גדול יותר בזירה בינלאומית ולכן הידוק הקשרים עימו יתרום לשיפור מעמדה של לוב בזירה בינלאומית והתקרבותה למערב.

מגמת השינוי - לוב ויבשת אפריקה

”... מגמתה של לוב לעבר אפריקה היא נכונה. איש אינו יכול לומר מילה או להתנצח על כך, משום שזו אמת הכופה את עצמה על כולנו. אתה חלק מאפריקה, גורלך וגורלה של אפריקה אחד הוא. ואתה חלק מהים התיכון, גורלך וגורלו אחד הוא...”.

קד’אפי, מרס 00’

השהיית סנקציות האו"ם מעל לוב ב-99’, והסרת המגבלות הפיננסיות הרבות שהעיבו על כלכלתה של לוב התירו גם מגבלות מדיניות רבות, שליוו את המדינה לאורך שנים רבות. חלק ניכר מהסרתן של אותן המגבלות המדיניות, ניתן לזהות בשינוי המגמה שחל בשנים האחרונות במדיניות הביטחונית של לוב.

מדיניותו של קד’אפי כלפי המערכת האזורית החלה להתכנס בשנים האחרונות ליבשת אפריקה. זאת, לצד המשך היותה של לוב חלק פעיל במערכת הערבית, תוך שימור וקידום קשריה עם מרבית מדינות ערב.³⁶

העתקתה של לוב את מרכז הכובד של מדיניות החוץ שלה לזירה האפריקנית, על חשבון מאמציה מול העולם הערבי, היא חלק ממסגרת יומרותיה מרחיקות הלכת של טריפולי להנהגת היבשת, כפי שניתן ללמוד גם ממסרים של בכירי המשטר. הרקע לכך, הינו ככל הנראה, ההכרה כי המערכת הערבית לא תואיל במימוש הדחפים האידיאולוגיים המניעים את קד’אפי להנהיג סדר עולמי חדש. על כן, שאיפתו של קד’אפי היא כי ביסוס מעמדו כמנהיג אפריקה, יהווה מנוף לקידום היעדים הלוביים מול המערב.

קד’אפי מוסיף לפעול ללא לאות ליישב סכסוכים פנימיים ביבשת ולבסס מערכות יחסים הדוקות וקרובות עם ראשי המדינות, כפי הנראה כדי ליצור תלות מדינית וכלכלית אצל מנהיגי מדינות אפריקה, במיוחד באלו השוכנות מדרום ללוב. בעבר, הצליח קד’אפי להשיג את מבוקשו על ידי פעולות חתרנות תחת משטרים או באמצעות ארגוני אופוזיציה, אולם כיום הן נעשות בעיקר על ידי סיוע כלכלי נרחב. דבר המועיל לתדמיתו של קד’אפי בעיני מנהיגי מדינות רבות באפריקה הרואים בקד’אפי כאיש החזק ביבשת. אלו אף מרבים לבקש את התערבותו בטיפול הן בענייני הפנים שלהם והן בסוגיות אזוריות.³⁷

לוב מעניקה סיוע כספי וחומרי נרחב למדינות אפריקניות, ביניהן קונגו, צאד וניז’ר שנועד לעיתים להציל את המשטרים מהתמוטטות כלכלית או מפני איומים צבאיים פנימיים; פעילות אינטנסיבית במסגרת ארגונים אזוריים דוגמת ארגון “הסהל והסהרה”, פרי יוזמתו של קד’אפי, ו“הארגון לאחדות אפריקה”. יוזמות תיווך שמוביל קד’אפי לפתרון סכסוכים ביבשת (סודאן, סומליה, אריתריאה-אתיופיה, קונגו, סיריה-לאונה ו”האגמים הגדולים”); ביקורים תכופים של מנהיגים אפריקניים בלוב; הקמתו של המשרד לאחדות אפריקה בראשו עומד עלי עבד אלאסלאם אלתריכי (בעת שמרבית משרדי הממשלה נסגרו במהלך 00’); פיתוח פרויקטים תשתיתיים ביבשת (רשת רכבות שתחבר בין לוב, צ’אד וסודאן, ופיתוח רשת החשמל בקונגו); והעסקתם של כ-2 מיליון פועלים זרים מאפריקה בלוב, למורת רוחה של האוכלוסייה המקומית.³⁸

במרס '01 קד'אפי אף הכריז על הקמתו של "האיחוד האפריקני" (AU), אותו נוהג קד'אפי לכנות "ארצות הברית של אפריקה" (USA). בוועידה, הוכרז על איחוד מדינות אפריקה, הקמת פרלמנט אחיד לכולן, איחוד המטבע ועל הקמת צבא משותף אשר יפתור משברים בכל היבשת. רעיון זה, פרי הגותו של קד'אפי, נדון בהרחבה גם בכינוס האחרון של הארגון שנערך בזימבבווה (יולי '01), בה עמדו המנהיגים על תקופת המעבר, ובכלל זאת בניית התשתית המוסדית של "האיחוד האפריקני", עד לכינון הארגון³⁹.

שאיפתו של קד'אפי לכינון איחוד בין מדינות אפריקה ומגמתו אל תוך היבשת היא חלק ממגמת השינוי שחלה בלוב בתחילת שנות האלפיים. זו, הנובעת, כפי הנראה מרצונו של קד'אפי ליצור תחת הנהגתו כוח אלקטורלי וכלכלי שיוכל להתמודד עם מדינות אירופה וארה"ב כמערכת בינלאומית מגובשת, דוגמת האו"ם. בכך, מבקש קד'אפי לשנות את מעמדה של היבשת, המוכרת כ"מדינות העולם השלישי", למתמודדת ראויה עם מדינות העולם המפותחות, כמו גם לבטל את התלות הקיימת של אפריקה במדינות המערב.

מדיניות הביטחון הלאומי

"...מדוע קד'אפי משליך את רובהו? ! כיצד זה שהחייל הלוחם משליך את רובהו? ! משום שקד'אפי יצטייר כטרוריסט טיפש אם לאחר שהאויב הובס, הוא ימשיך להילחם. אנו ניצחנו, ולכן אנו קוראים לכינון שלום, לקיום מו"מ ושיתוף פעולה, למתן פיצויים, ליצירת תועלת משותפת ולכבוד הדדי..."

מנהיג לוב, מעמר קד'אפי, ספט' 00

"ללוב אין צורך בפיתוח נשק גרעיני מפני שאין לה אויבים להשתמש בו נגדם...אירופה של היום אינה אירופה של פעם שכיום היא מנסה להיות דמוקרטית ופייסנית..."

מנהיג לוב, מעמר קד'אפי, אפריל '04

מה הוביל לשינוי במדיניות הביטחון של לוב בסוף שנות התשעים? מדוע ויתרה טריפולי על תוכניתה הגרעינית הצבאית? מחקרים שונים ניסו לשרטט את המניעים להכרזתו הדרמטית של מנהיג לוב, קד'אפי בדצמבר 2003, בה ויתר על פרויקט הגרעין הלובי ועל טילי הקרקע-קרקע ארוכי הטווח⁴⁰:

1. קריסת הגוש הקומוניסטי הותירה את ארה"ב כמעצמה יחידה במערכת הבינלאומית, ומשך נאלצה לוב להתאים עצמה למערכת הבינלאומית ולרצונותיה של ארה"ב.
2. שינוי המגמה המדינית של לוב לעבר יבשת אפריקה, התרחקותה מהעולם הערבי ומהסכסוך הישראלי - ערבי והפסקת תמיכתה בטרור הפלסטיני.
3. ויתורו של קד'אפי על פרויקט הגרעין הינו תוצאה ישירה של הכיבוש האמריקני את עיראק וחששו כי יוגדר כ"יעד הבא"⁴¹.
4. שמירה על ביטחון הפנים וההתמודדות עם גורמי האופוזיציה האסלאמית במדינה, לצד

הצורך האקוטי ברפורמות כלכליות הכתיבו שינוי בסדרי העדיפויות הלאומי של המדינה, ובהקצאת משאביה בפיתוח כלכלי וחברתי.
5. כלכלתה המתדרדרת של לוב הנשענת ברובה המכריע על מגזר הנפט.

כפי שניתן ללמוד, מניעיה של לוב להתפרק מפרויקט הגרעין הצבאי שאחזה בו מורכבים יותר מהנראה לעין, אם כי ניתן להניח כי למרכיבים שתוארו לעיל חלק נרחב ממניעיה של לוב ב"חזרתה הגרעינית". בנוסף לאלו ניכר כי קיים בלוב גם זיכרון היסטורי, ה"טראומה הלובית" מהתקיפה האמריקנית ב-86' בה נפגע גם ביתו של קד'אפי ובתו נהרגה, המצטרף לחששה מהגדרתה כ"יעד הבא" אחרי עיראק. בהיבט הטכנולוגי, ניכר כי לוב התקשתה, להשלים את הפרויקטים ולהשיג יכולות עצמאית בתחום פיתוח הנשק הבלתי קונבנציונלי, וכי בכל מקרה ייתכן שסברה שלא תשלים את הפרויקט במסגרת הזמן הנדרש להבשלה (גם בהסתמך על סיוע חיצוני) של יכולת גרעינית צבאית, שתספק לה מעין "תעודת ביטוח" עוד בטרם תהפוך סכנת התקיפה למוחשית. אולם, כאשר אנו בוחנים את ה"תמונה המלאה", נראה כי המהלך המדיני האסטרטגי שערכה לוב עם התרחקותה מהמזרח-התיכון ופנייתה לעבר אפריקה, הניע תהליכים רבים ומורכבים, הן בסביבה הפנימית והן בסביבתה החיצונית, שרק בסופם התפרקה לוב מנשקה.

מדיניות הביטחון הלובית הותאמה למציאות המדינית השונה אותה יצרה לוב עצמה בהתאם לתפיסתה את סביבתה. מציאות בה איומי הייחוס ה"רחוקים" הולכים ומתמעטים, וישנה התמקדות גוברת באיומים מ"בית" ובאיומים "קרובים" למפתן הדלת. נקודת המפנה המהותית בשינוי תפיסת הביטחון הלובית באה לידי ביטוי בעצירת פרויקט הגרעין הצבאי של לוב. פרויקט שתוכנן מלכתחילה נגד אותם איומים "רחוקים", שנתפסו עתה כאיומים אנאכרוניסטיים במידה רבה. למעשה, בעצם מהלך השיחות סביב התפרקותה מפרויקט הנשק הגרעיני אותו קידמה בשלושת העשורים האחרונים ובפתיחותה למערב, שינתה לוב מקצה לקצה את מדיניותה הביטחונית. באחת, הוסרו מעליה כמה מהאיומים המרכזיים, ובפרט, איום הייחוס המרכזי, האיום האמריקני⁴².

כך שבבואה של טריפולי לבחון את מפת האיומים החדשה לאחר מהלך התפרקותה מפרויקט הגרעין, ואף במידה רבה קודם לכן, היא אינה מזהה גם באיום הייחוס השני במעלה בראייתה, ישראל, כאיום בעל פוטנציאל קיומי עוד עבודה. בנו של מעמר קד'אפי, סיף אלאסלאם, הגדיר זאת היטב במהלך 04': "ישראל אינה מהווה עוד איום" עבור לוב⁴³. טריפולי, אמנם עודנה לא מכירה בישראל, אך במסרי בכירה, והתאמתה של מדיניות הביטחון שלה לאיומים "קרובים" (טרור ואופוזיציה אסלאמית), ניתן לזהות תפיסת איום שונה, בה מקומה של ישראל הולך ותופס מקום מצומצם⁴⁴. ה"פיחות" באיום ישראלי בעיני לוב, מהווה כפי הנראה חלק בלתי נפרד מראייתו הכוללת של קד'אפי את המזרח-התיכון, ובעיקר את יחסם של המשטרים הערבים לסכסוך הישראלי-פלסטיני לאורך השנים. קד'אפי מוסיף כיום ל"התרחק" מהמזה"ת, ואף נוהג כמנהיג "סורר", תוך שהוא יוצר אנטגוניזם כלפיו בקרב מדינות האזור, כפי שבא לידי ביטוי פעמים רבות בעבר בהתבטאויותיו המזלזלות כלפי משטרי ערב, הלוקים בראייתו, בסטגנציה בשל דאגתם הבלעדית לדבריו לאינטרסיהם הפרטיים על חשבון "האומה הערבית"⁴⁵.

מדיניות הביטחון ה"חדשה" הובילה לשינויים רבים בסדרי עדיפויותיה הלאומיים והביטחוניים של לוב⁴⁶. בשנים האחרונות ניכרת התמקדות של המשטר הלובי בזירה הפנימית, המהווה כאמור חלק אינטגרלי בתפיסת הביטחון הלובית. עדות לכך ניכרת בהתמודדות הלובית עם האיומים מ"בית", הכוללת הפניית משאבים רבים להתמודדות עם איום הטרור והאופוזיציה האסלאמית⁴⁷, כמו גם, הגברת המאבק בתופעת ההגירה הלא חוקית אל לוב ודרך לוב אל אירופה, ושמירה על יציבות השלטון בעיקר בשל מורת הרוח הציבורית הגואה על רקע המצב הכלכלי⁴⁸.

"כוחות השינוי" התחזקו במעמדם בלוב, בהובלתו של סוף אלאסלאם, ממובילי הדיאלוג עם בריטניה וארה"ב סביב תהליך ההתפרקות מפרויקט הגרעין, וראש ממשלת לוב, שוכרי ע'אנם, ואף נראה כי ישנה נכונות גוברת, לקדם רפורמות נוספות במדינה. קד'אפי מצדו, אפשר ל"רפורמיסטים" להוביל, במהלך 04', מהלכי רפורמה כלכלית, שהתמקדו בסקטור האנרגיה ובעידוד השקעות זרות, כמהלך שנועד להטיב עם חיי האזרחים, אך גם נועד, כפי הנראה, לשמש כמעין "קריצה" למערב⁴⁹.

בה בעת, קד'אפי מקפיד להגביל ולתחם את הרפורמות לצרכיו, ומוסיף לפעול לביצור שלטונו הריכוזי - טוטאליטרי⁵⁰. בתוך כך, קד'אפי מונע רפורמות בתחום השלטוני, וממשיך לשלוט ביד רמה באמצעי התקשורת, ומנסה להוסיף ולגונן על הלגיטימציה של "הספר הירוק", תוך הצגת משטרו כהתגלמות "הדמוקרטיה העממית"⁵¹.

כיום, המשטר הלובי ממשיך להתמודד בעיקר עם האתגרים ליציבותו הפנימית, על אף שאלו אינם נתפסים בעיניו כאיום אותנטי על משטרו, ולמעשה אין כיום כל אופוזיציה פוליטית מאורגנת הקוראת תיגר על שלטונו הריכוזי של קד'אפי. איומים אלו כוללים את הטרור והאסלאם הקיצוני והפשיעה וההגירה הבלתי חוקית, והחשש הפרדוקסלי במידה רבה, מפני חדירה והשתרשות של "רוחות מערביות" בקרב האוכלוסייה; ו"כיסוי התנגדות", שנוצרו על רקע המדיניות הפרגמטית כלפי המערב שמוביל קד'אפי, בקרב מגזרים שנחשבו, מסורתית, לתומכי המשטר, דוגמת אנשי ה"גווארדיה הישנה"⁵².

הגדרות אופרטיביות לשם הבנת מסד ההנחות: ²⁵

תפיסת האיום - הדרך בה תופסת מדינה את האיומים והאילוצים החיצוניים והפנימיים המעצבים את מדיניותה הביטחונית.

תפיסת ביטחון - תפיסת המדינה את דרכי ההתמודדות הרצויים עם אתגרים/איומים חיצוניים ופנימיים.

תפיסת ביטחון לאומי - מושג רחב יותר המשכלל בתוכו גם מרכיבים פנימיים דוגמת חוסן חברתי, כלכלי ופוליטי של אומה, במקביל לדרכי התמודדות עם אתגרים/איומים חיצוניים ופנימיים.

מדיניות ביטחון - הדרך בה מדינה מתמודדת עם תפיסת האיום לאור תפיסתה הביטחונית הלאומית.

שטחה של לוב הוא כ- 1,759,540 קמ"ר. ראה נתוני ה- www.ciafactbook.com. ²⁶

Vandewalle Dirk. *Libya since independence : oil and state-building*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998. pp 122 ²⁷

.Ibid, pp 124 ²⁸

Niblock Tim. "Pariah states" and sanctions in the Middle East : Iraq, Libya, Sudan. Boulder Co.: Lynne Rienner Publishers, 2001. p 25 ²⁹

לוב עודנה נכללת (מ-79) ברשימה האמריקנית של המדינות התומכות בטרור. ³⁰

במסגרת זו, התגלעו כבר מספר פעמים בעבר מחלוקות וחיכוכים שונים בין האישים, דוגמת, אי נכונותה של לוב ליישם פרויקטים של פיתוח משותף עם מצרים; איום קד'אפי באפריל 99', לסלק את הפועלים המצריים משטח לוב; ודרישתה של טריפולי לקבל חזרה את ההון שהשקיעה לוב במצרים מאז ראשית שנות ה-80', הנאמד על כ- 4 מיליארד דולר. ³¹

לוב הואשמה כאחראית גם לפיצוץ מטוס נוסף, ה- U.T.A 772 הצרפתי מעל ניז'ר בספטמבר 89' שהיה בדרכו לקניה ותבע 171 קורבנות. ³²

מועבי"ט קיבלה את החלטה 731 (21 ינואר 1992) הקוראת ללוב להסגיר את שני הנאשמים בפיגוע לוקרבי, עבד-אל-באסט עלי אל-מגראחי, ואל-אמין חאליפה פהימה, את החלטה 748 (31 מרס 1992) הכופה מספר סנקציות על לוב, כגון איסור טיסות לוביות, ואת החלטה 883 (11 נוב' 1993) האוסרת מכירות של ציוד הנוגע לנפט ומקפיה את נכסיה של לוב. ההחלטות במלואן מפורסמות באתר האו"ם: www.un.org. ³³

צרפת כדוגמא, הפשירה את יחסיה עם לוב ו"הסתפקה" בתשלום פיצויים סמליים למשפחות קורבנות הפיגוע במטוס ה- UTA 772 הצרפתי. המדינות הגבירו את שיתוף הפעולה ביניהן בעיקר בתחומים הכלכליים והביטחוניים, "אלזמאן", יולי 01'. ³⁴

קד'אפי אף התבטא במרס 02' כי "הערבים הינם גרוטאות וכישלון אם לאויביהם יש נשק ולהם לא... הערבים הם שפלים ומוגי לב. מדוע יש להם זכות לחיות?! מוטב שישראל תהרוג אותם. חי אללה, על הישראלים לטבוח את כל הערבים. הערבים אינם ראויים לחיים. חי אללה שאינם ראויים לחיים אפילו לא יום אחד. חייהם הינם חיי השפלה וכניעה..." סוכנות הידיעות הלובית 13.3.02, www.jamahiriyanews.com. ³⁵

קד'אפי אף מוסיף לנסות לעיתים "לשווק" רעיון של כינוס איחוד אפריקני-ערבי. ³⁶

הוכחה למעמדו הרם של קד'אפי ביבשת מספקים הביקורים היומיומיים כמעט של מנהיגי מדינות אפריקה בדרגים שונים בלוב, ואף בקשותיו התכופות של מזכ"ל ה-או"ם, קופי ענאן, מקד'אפי לסייע לו בפתרון סכסוכים ביבשת. ³⁷

Bahgat Gawdat, *Oil, Terrorism and Weapons of Mass Destruction: The Libyan Diplomatic Coup*. The Journal of Social, Political and Economic Studies. Winter 2004. (pp 373-394). ³⁸

.Ibid, ibid ³⁹

⁴⁰ החשש במערב היה כי בבוא היום תוכל לוב לזווד את ראשי הקרב הגרעיניים על גבי פלטפורמת טילי הקרקע-קרקע. המחקר הבולט בנושא התפרקותה של לוב הוא של: Bahgat Gawdat, Oil, Terrorism and Weapons of Mass Destruction: The Libyan Diplomatic Coup. The Journal of Social, (Political and Economic Studies, Winter 2004, pp 373-394 . (Gawdat

⁴¹ בהקשר זה יצוינו דבריו של שר ההגנה הבריטי שטען לאחר כיבוש עיראק כי בעזרת המלחמה "הוכחנו כי למדינות האזור כי לאחר שצדאם נכנע בשיתוף הפעולה עם האו"מ, אנו רציניים, ועל לוב לשקול זאת היטב". כמו כן, יש הסוברים כי עם לכידת אניית ה-BBC CHINA (שנשאה אלפי חלקי צנטריפוגות להעשרת אורניום) בדרכה ללוב באוקטובר 2003, נחשפו תוכניותיה של לוב. דבר שהיווה עדות להתקדמות הפרויקט הגרעיני הצבאי, וחיבב אותה להכריע על המשך דרכה.

⁴² בפומבי, מקפיד המשטר להבליט את יחסו הביקורתי כלפי ארה"ב, ומדיניותה במזרח-התיכון בכלל ובעיראק בפרט. בנוסף, ניכרת גם אכזבה לובית מסוימת מקצב קידום היחסים עם ארה"ב, בדגש על המגעים הכלכליים.

⁴³ סיף אלאסלאם טען כי עד לפני זמן קצר היוותה ישראל אויב, אך "הדברים השתנו" וכעת הפלסטינים אינם רוצים נשק אלא סיוע כלכלי, ולפיכך, "הסכסוך הערבי-ישראלי אינו נוגע ללוב לאחר שהערבים בחרו בשלום". עם זאת הדגיש, כי "לוב לא תכיר בישראל ולא תנהל עמה מו"מ", וקרא ליהודים יוצאי לוב, לשוב אליה ולעזוב "את האדמות שלקחו מהפלסטינים". "אלזמאן", 23 במרס 2004. מנהיג לוב, קד'אפי, לא נסוג בו מרעיונו משכבר הימים להקים את מדינת "ישראלטין" (מדינה דו לאומית שממשלתה תקבע במשאל עם) בשטחה של ישראל.

⁴⁴ מנהיג לוב, קד'אפי, לא נסוג בו מרעיונו משכבר הימים להקים את מדינת "ישראלטין" (מדינה דו לאומית שממשלתה תקבע במשאל עם) בשטחה של ישראל.

⁴⁵ סיף אלאסלאם מסר כי לוב צפויה להתרחק עוד יותר "ממה שמכונה ה-מזה"ת", מכיוון שהיא החליטה לקדם ולהשקיע במדיניות רפורמות מקיפה, במקום השקעה רחבה במגזר הצבאי בה "אין יותר צורך" (סוכנות הידיעות הלבובית, 13 באוקטובר 04).

⁴⁶ דוגמא מוצלחת להמחשת הנושא, היא סוגיית הרכש הביטחוני. לאחר הודעתה על התפרקותה מפרויקט הגרעין שקדמה, הודיעה לוב, כי לא תנהל שיתוף פעולה צבאי וקשרי מסחר עם מדינות שבהן היא מזהה איום לתפוצת נב"ק, וכן היא לא תסחר בטכנולוגיות טילים עם מדינות שאינן חתומות על אמנות הבק"ן, במשתמע איראן, צפון-קוריאאה וסוריה (סוכנות הידיעות הלבובית, 13 במאי 04). מנגד, הביעה לוב את רצונה לרכוש 22 מטוסים לצרכים אזרחיים מארה"ב (סוכנות הידיעות "רויטרס", 17 יוני 04).

⁴⁷ המדובר על פעילות גורמי ג'יהאד עולמי בלוב, וחברים ב"קבוצה האסלאמית הלבובית הלוחמת" גם מחוץ ללוב, המציבים איום משני יחסית למשטרו של קד'אפי.

⁴⁸ בלוב קיים מאבק יומי וממושך נגד תופעת ההגירה הבלתי חוקית אליה, ושיתוף פעולה ביטחוני עם מדינות אירופאיות במאבק נגד ההגירה מלוב אליהן. במסגרת זו, אף חוקק המשטר חוקים נגד העסקת עובדים זרים במדינה, הגביל כניסת זרים ללוב וכן גרש בחודשים האחרונים עשרות מהגרים בלתי חוקיים לארצות המוצא שלהם.

⁴⁹ במסגרת תהליך הרפורמות הכלכליות, החל תהליך הפרטה של 350 חברות ממשלתיות. ראש ממשלת לוב, ע'אנם, אף הודיע על כוונתו לבטל את מדיניות הסובסידיות, להעלות את שכר המינימום ואף להתיר פתיחת סיניי בנקים זרים במדינה; וננקטו מספר צעדים לשילובה של לוב בכלכלה העולמית.

⁵⁰ מעת לעת צפה ועולה סוגיית הירושה. קד'אפי, טרם מינה לעצמו יורש רשמי, ונראה, כי סוגיית הירושה אינה עומדת, בפועל, על הפרק, הן בשל, גילו הצעיר יחסית של קד'אפי הנמצא בשנות הששים לחייו, והן בשל מצבו הבריאותי השפיר, וכמו גם, חששו מפגיעה במעמדו במידה וימונה לו סגן.

⁵¹ רונן יהודית (עורכת). המגרב - פוליטיקה, חברה, כלכלה. תל-אביב : מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 1998. עמ' 68-75. (להלן: רונן).

⁵² המשטר נוחל הצלחות מול הטרור, תוך שהוא מסתמך על המשענות "המסורתיות" (נאמנותם ויעילותם של מנגנוני הביטחון; הפעלת כוחניות מול אלה המזוהים כמתנגדי המשטר; שימור מערכת איזונים עדינה בצמרת המשטר; ושימוש במערכת הסברה יעילה) למנוע פגיעה באופיו הריכוזי.

צפון קוריאה⁵³

תפיסת הביטחון הלאומית - רמת המערכת

מאז שנת 48', הייתה צפון-קוריאה מבודדת ומחומשת היטב, מוקפת בסביבה עוינת לוחצת. הדרום הקפיטליסטי היווה כיריבה העיקרי במהלך המלחמה (53'-50'), אך כבר במהלכה תפס האיום האמריקני את מקומו כיריבה האסטרטגי, הן בהיבט הצבאי והן בהיבט האידאולוגי, והיווה הלכה למעשה איום קיומי על המשטר. זאת, הן על ידי איומים מפורשים מצד ארה"ב והן בהצבת נשק טקטי בחצי האי הקוריאני⁵⁴. הנשק הגרעיני נותר כאיום מתמיד על פיונגיאנג עד אשר הנשיא בוש (האב) החליט ב-91' לאחר קריסת הגוש הקומוניסטי להוציא את הנשק הגרעיני מחצי האי הקוריאני. אך גם לאחר מכן המשיך המשטר הצפון-קוריאני להזהיר מפני ה"איום הגרעיני מצד ארה"ב", והמשיך לטעון כי לארה"ב יש מעל ל-1,000 ראשי קרב גרעיניים המוצבים בדרום-קוריאה⁵⁵.

בסוף שנות החמישים הכירה צפון קוריאה בבנות בריתה לדרכה האידאולוגית - סין וברה"מ - כמשענת המדינית עליה תוכל להישען בעת צרה, ובעיקר כמשקל נגד לאיום האמריקני הניצב על מפתנה של פיונגיאנג.

אמנם מנהיגה של צפון-קוריאה באותה העת, קים איל סונג (Kim Il Sung), הכיר בתמיכה הסובייטית והסינית בארצו במהלך מלחמת קוריאה, אך כפי הנראה לא ציפה לסיום המלחמה בהתפשרותה הכה המהירה, לתפיסתו, של ברה"מ בנוגע לחלוקת חצי האי הקוריאני. עם זאת, ולמעשה ללא ברירה אמיתית נראית לעין, חתמה פיונגיאנג ב-61' על "הסכמי ידידות, שיתוף-פעולה, וסיוע הדדי" עם מוסקבה ועם ביינג'ין.

משבר הטילים בקובה ב-62' זיכה את איל סונג באכזבה נוספת מצד מוסקבה. הוא ציפה כי ברה"מ תנקוט במדיניות שונה משנהגה במשבר, ולא תתקפל בפני ארה"ב. מדיניותה של ברה"מ וסרובה לתמוך ביוזמתו של איל סונג, לאחר שזה פנה אליה מספר פעמים, לאחד את קוריאה באמצעים צבאיים, הובילה להחלטתו בדצמבר 62' לשים בראש סדר עדיפויותיה הכלכלי של צפון קוריאה את התעשיות הצבאיות⁵⁶.

במקביל להתערערות יחסיה עם מוסקבה, החלו במהלך שנות השישים גם יחסיה של צפון-קוריאה עם סין להידרדר. על פי פרסומים שונים, איל סונג פנה לסין לאחר הפיכתה למעצמה גרעינית ב-64', וביקש סיוע בפיתוח פצצה צפון-קוריאנית, אך זכה לסירוב מצד המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית בסין, מאו⁵⁷.

לאחר הכישלון במלחמה, המשיך איל סונג במאבק "שקט" מול דרום-קוריאה, אך בשל עלויותיה הגבוהות של המלחמה, חזר המשטר הצפון-קוריאני להפעיל טרור נגד הדרום, תוך פגיעה באזרחים, באופן שאפיין את המדיניות הצפון קוריאנית טרם המלחמה, וזאת על אף הכחשותיה הנמרצות לכך. במשך שנים הייתה הנחת היסוד הצפון-קוריאנית כי ניתן למוטט את השלטון הדרום-קוריאני על ידי יצירת אנרכיה שלטונית באמצעות פגיעה במנהיגי הדרום, אולם, בפועל נחל הטרור כישלון חרוץ בהשגת מטרותיו האסטרטגיות בדרום קוריאה.

בתחילת שנות השבעים ניסתה צפון-קוריאה לחפור מנהרות בין שתי המדינות לרוחב האזור

המפורז, כדי לאפשר לכוחות הצפון לפלוש במפתיע מצידו הדרומי של הגבול, אך בשל הקושי הרב לחצות את האזור המפורז, התבצעה החדירה באמצעות צוללות או ספינות, ששטו לאורך הגבול הימי הארוך שבין שתי המדינות⁵⁸. הטרור הצפון-קוריאני נמשך גם בשנות תשעים, אך בעוצמה פחותה יותר. בכמה מקרים עלו צוללות צפון-קוריאניות על שרטון במימי דרום-קוריאה ואף נתפסו מספר סוכנים של המשטר.

בשנות השבעים התערער מעמדה של צפון-קוריאה במערכת הבינלאומית והתמיכה בה מצד ברה"מ וסין הוסיפה לדעוך, במיוחד על רקע תקופת הדטאנט האמריקני-סובייטי וההתקרבות ב-72' בין סין לארה"ב⁵⁹. השינוי במדיניותה של סין פגע קשות באיל סונג. שכן, הוא העריך כי כשלו ארה"ב בויאטנם בסוף שנות השישים, ויציאת מהמדינה במהלך שנות השבעים, עשויים לשכנע את סין להדק את קשריה עם צפון-קוריאה ולתמוך ביוזמתו של איל סונג לאחד את חצי האי. לאחר שאיל סונג הבין כי לא יזכה לתמיכתה של סין, פנה איל סונג לאתר בעלת ברית מגוש המדינות הבלתי-מזדהות, שאליו הצטרפה צפון-קוריאה ב-75'⁶⁰. גם שנות השמונים לא הטיבו עם צפון-קוריאה במערכת הבינלאומית. השיפור ביחסיה של סין עם ארה"ב ועם יפן, והתמקדותה של סין בפיתוח הכלכלי, הקטינו את נכונותה לתמוך ביוזמותיה של צפון-קוריאה לפעולה צבאית אשר תערער את היציבות האזורית, בה חפצה סין⁶¹.

מצבה הכלכלי של המדינה, בדומה לשאר המדינות בגוש המזרחי, החל להידרדר כבר במהלך שנות השמונים והשפיע על מדיניות החוץ הצפון-קוריאנית. צפון-קוריאה התקשתה לשלם עבור סחורות ולהחזיר הלוואות. במהלך 84' ביקר איל סונג במוסקבה ובמזרח אירופה כדי לבקש סיוע כלכלי שאמנם ניתן לו בסופו של דבר, אך לא לאורך זמן.

עם חילוף השלטון במוסקבה ועמו גם הלך הרוח השלטוני בה, עם היבחרו של גורבצ'וב במרס 85', חל שינוי במדיניותה של ברה"מ כלפי חצי האי הקוריאני. במקום לראות בדרום-קוריאה יריבה, החלה מוסקבה לראות בה בעלת ברית ושותפה לדרכה הכלכלית והדיפלומטית. שינוי המדיניות ביחס לסיאול מצד ברה"מ ומצד סין, נעשה על רקע מחאות דיפלומטיות חריפות מצד צפון-קוריאה. אולם, השיקולים הכלכליים והפוליטיים הם שהכריעו את הכף שלא טובת המשטר בפיונגיאנג⁶².

השינויים הדרמטיים במערכת הבינלאומית בתחילת שנות התשעים השפיעו על צפון קוריאה בקשת רחבה של מישורים, וחייבו את המשטר לקיים הערכת מצב מחודשת באשר ליעדיה הלאומיים וליכולתה להמשיך במצב העוינות בינה לבין דרום-קוריאה.

פיונגיאנג בחרה, לפחות לתקופה קצרה, במעין מצב של דטאנט בחצי האי, לאחר שארה"ב הוציאה ב-91' את הנשק הגרעיני הטקטי מחצי האי הקוריאני, הצטרפו במהלך אותה השנה שתי המדינות כחברות באו"מ. בדצמבר 91' חתמו המדינות על הסכם שבו הצהירו כי הן מתחייבות לפתור כל סכסוך ביניהן בדרכי שלום⁶³. צפון-קוריאה מצדה אף חתמה על אמנת ה-NPT ב-92' ואשררה אותה זמן קצר לאחר מכן.

אולם, כשנה לאחר מכן, חשף המודיעין האמריקני עדויות מפלילות לגבי פרויקט הגרעין הצפון קוריאני. תהליך ה"דטאנט" נקטע בגלל משבר הגרעין. וזאת, על אף מדיניותה ה"גלויה" של צפון-קוריאה בתחום זה. כדי לסכל את מאמצי הפיתוח הגרעיניים בצפון-קוריאה, פתחה

ארה"ב במגעים נמרצים עימה, שכללו הפעלת לחצים בינלאומיים, ומשא-ומתן אינטנסיבי שנועד להקפיא את פרויקט הגרעין במדינה. מרבית הדיונים התנהלו ישירות בין נציגים אמריקניים לבין נציגים אמריקניים, ללא השתתפות הדרום.

המגעים הוכתרו בהצלחה והביאו ב-94' לחתימת ההסכם על הקמתו של "הארגון לפיתוח האנרגיה של צפון-קוריאה". ההסכם נועד כאמור להקפיא את פרויקט הגרעין הצפון-קוריאני, ולפצותה באספקת טכנולוגיה חלופית להקמת כורי כוח שאינם מאפשרים פיתוח של נשק גרעיני (כורי מים קלים).

במסגרת המגעים עם צפון-קוריאה, ניסתה ארה"ב לקדם גם את היחסים בין שני חלקי חצי האי, אולם מותו הפתאומי של מנהיג צפון-קוריאה, קים איל סונג ביולי 94', סיכל את המאמצים האמריקניים, וביחסי שתי המדינות חלה הרעה נוספת. נראה כי "ההסכם המסגרת" לא היווה נקודת מפנה ביחסי המדינות, אלא למעשה שימר ובמידה רבה אף חידד את יחסי חוסר האמון ועמם את המתח הביטחוני ששרר גם כך בין המדינות.

מנהיגה חדש של צפון-קוריאה, קים ז'ונג איל (Kim Chong Il), התמקד לאחר מות אביו בביסוס מעמדו במערכות הפוליטיות, הצבאיות והאזרחיות. השלטון דה יורה, הועבר לידיו רק ב-97', עם סיום האבל הרשמי על מות אביו, כנהוג במסורת הקוריאנית⁶⁴. עד לשנת 2000, הוסיפה צפון-קוריאה לשמור על חשדנות רבה כלפי המערכת האזורית והבינלאומית. אולם, קריסת הגוש הקומוניסטי ובשל ההכרח בסיוע כלכלי החלה המדינה במגעים מינימליים, כלכליים עם סביבתה. עד לשנה זו חלה התקרבות נוספת בין פיונגיאנג וושינגטון, וכן בינה לבין סיאול. פתיחות זו כללה הכנסת משקיעים זרים, ופתיחת אזורים שונים במדינה לסחר חופשי⁶⁵.

תהליך ההתמתנות של צפון-קוריאה הופסק עם בחירתו של הנשיא בוש הבן לנשיאות ארה"ב. הממשל הרפובליקני חשד בצפון-קוריאה ואף כלל אותה ב"ציר הרשע". חשדותיו של בוש התאמתו עם חשיפת תכניתה הגרעינית של צפון-קוריאה במהלך 02'. בתחילת אוקטובר באותה השנה, עוזר שר החוץ האמריקני, ג'יימס קלי הציג במהלך ביקורו בפיונגיאנג עדויות בנוגע להמשך פיתוח בנשק בגרעיני במדינה, בניגוד להסכם בין המדינות מ-94'. לאחר ניסיונות הכחשה מצד המשטר, הודו הצפון-קוריאנים כי מדינתם אכן מפתחת פרויקט גרעין חשאי, אך נמנעו מלאשר או להכחיש את הטענה כי ביכולתה של צפון קוריאה לייצר נשק גרעיני.

מדיניות הגרעין של צפון קוריאה - בין וושינגטון לבין סיאול

”(צפון קוריאה) תגדיל את ארסנל הנשק הגרעיני כדי להגן על הרעיונות, המערכת,

החופש והדמוקרטיה שנבחרו על ידי אזרחי המדינה...”

שר החוץ הצפון קוריאני, 10 פברואר 2005⁶⁶

מדוע החלה צפון קוריאה בפרויקט הגרעין? החוקרים אשר בחנו את מניעיה של צפון קוריאה לפיתוח הפצצה, ניסו לחלקם למניעים המרכזיים:

1. **הרתעת ארה"ב** - שאיפתה של צפון קוריאה להשיג נשק גרעיני החלה במהלך שנות החמישים כחלק מרצונה לפתח מענה ליכולות האמריקניות, שהלכה למעשה ניצבו ליד מפתן דלתה של פיונגיאנג. כיבוש עיראק והכללתה של המדינה ב"ציר הרשע" רק הגבירו את רצונה של פיונגיאנג להרתיע את וושינגטון מקידום מהלכי כוח נגדה.
2. **איזון כוחה של צפון קוריאה כלפי כוחה הצבאי הקונבנציונלי של דרום קוריאה**⁶⁷.
3. **הסתמכות עצמית** - כחלק ממדיניותה הביטחונית האוטרכית של צפון קוריאה שאפו מנהיגי המדינה, בעיקר לאור ההתפתחות בקרב בנות בריתה - סין וברה"מ - לפתח יכולות התגוננות עצמיות כלפי יריביה.
4. **יוקרה ומשיכת תשומת לב עולמית** - על פי ראייה זו מנהיגי צפון קוריאה החלו בתוכניתן הגרעינית, בין היתר, בכוונה להאדיר את שמה של המדינה במערכת הבינלאומית ומתוך רצונם למקד את תשומת לב המערכת במדינה ובאינטרסיה.
5. **קידום הטכנולוגיה והמדע** - ראייה זו גורסת כי אחד ממניעיה של המדינה לפתח נשק גרעיני הינו בשל העובדה שפיתוח טכנולוגיה זו, רובה בהסתמכות עצמית על התשתית הטכנולוגית והידע הקיים במדינה, יעניק לצפון קוריאה הכרה בינלאומית ביכולותיה המדעיות והטכנולוגיות.

המניע הראשוני לתוכנית הגרעין הצפון קוריאנית היה כאמור תוצאה של האיום האמריקני הגרעיני המידי על המדינה. במהלך המלחמה וגם לאחריה התמידה ארה"ב באיומים שתעשה שימוש בנשק הגרעיני שברשותה נגד התוקפנות הסינית ונגד צפון קוריאה. הלך המחשבה האמריקני השתקף גם מתוכניתו של נשיא ארה"ב דאז, איזנהאור (Eisenhower) - ה"New Look" - שבבסיס הנחתה ראתה בהרתעת הנשק הגרעיני כלפי סין וברה"מ כתחליף לאמצעי הלחימה הקונבנציונליים שבידי ארה"ב. מאוחר יותר קבע איזנהאור את דוקטרינת ה"תגמול המאסיבי" (Massive Retaliation) שנועדה להשיב על כל מהלך סובייטי כוחני, גם המזערי שבהם בכוח גרעיני מקסימלי, גם כמענה לפתרון של כל סכסוך אזורי.

גם לאחר המלחמה הוסיפה ארה"ב להוות איום ברור ומידי עבור צפון קוריאה, במיוחד לאחר הכנסתו של נשק גרעיני טקטי לדרום קוריאה בתגובה, לדברי ארה"ב, למספר הגובר של הפרות הסכם שביתת הנשק על ידי הכוחות הסובייטיים⁶⁸.

במהלך השנים שלאחר מכן הציבה ארה"ב מערכות נשק גרעיניות נוספות בדרום קוריאה. ב-59' הוצבו טילי שיוט גרעיניים בעלי טווח של כ-1,100 ק"מ וב-61' טילי שיוט בעלי טווח של כ-1,800 ק"מ, אליהם הוספו מאוחר יותר גם מוקשים גרעיניים.

קים איל סונג, בדומה למנהיגים אחרים באזור שברשותם לא היה מענה גרעיני לאיום האמריקני, הגבירו את המרוץ להשגת יכולת זו. ב-63 הכריז קים כי "עלינו לחזק את ארצנו..כדי להביס את אלו שבידם פצצה אטומית, על אף שבידנו אין (את היכולת הזו)"⁶⁹. במהלך אותה התקופה, במערכת האזורית הצפון קוריאנית, גברו המתחים בין סין לבין ברה"מ, בין היתר, על רקע יריבות אידאולוגית. צפון קוריאה, שניצבה בטווח בין המעצמות ונזקקה לתמיכת, ראתה במשבר בין סין וברה"מ סכנה לאינטרסיה ועדות לחולשתה ופגיעותה בהמשך הסתמכותה על השתיים. הצורך האקוטי ביכולת הרתעה אסטרטגית אשר תשמר לא רק את אינטרסיה, אלא גם תפחית את הצורך בהסתמכות על בנות בריתה, נהפך להכרח מדיני כמו גם צבאי. במהלך הסכסוך בין סין וברה"מ ניסתה פיונגיאנג לשמור על נייטרליות, ובתחילת שנות השישים אף חתם קים איל סונג על הסכם הגנה הדדי עם סין וברה"מ בנפרד. עם זאת, החליט איל סונג ב-62 להפנות את מרצו המדיני לעבר סין, משום שראה את החולשה הסובייטית בניהול המשבר בטיוואן ובמשבר הטילים בקובה⁷⁰. איל סונג אף תמך בפומבי בסין במלחמתה בהודו ב-62. אך עם השגת הכוחות הסינים מהמדינה ב-58 המשיכה צפון קוריאה להזדקק לסיוע סובייטי באספקת ציוד צבאי⁷¹.

ההכרח במדיניות הצפון קוריאנית בהסתמכות עצמית אף נטבע כחלק בלתי נפרד ממהותה של המדיניות הצפון קוריאנית, כפי שהתייחס לכך הביוגרף של מנהיג צפון קוריאה, סו דה סוק (Suh Dae Sook). דה סוק סבר כי ה"ג'ושה" (Juche), ההסתמכות העצמית המדינית הצפון קוריאנית, הינה למעשה ניסיונו של קים איל סונג "למצוא זהות צפון קוריאנית כמשקל נגד להשפעה הסובייטית". ב"ג'ושה" קיים גם מרכיב צבאי – Jawi – אשר מכתוב הסתמכות צבאית עצמית. על פי סו דה סוק, פרוש הדבר כי "על כל מדינה לבנות כל צבאי משלה ללא הישענות על כוח צבאי של מדינות אחרות"⁷².

האיום הדרום קוריאני

לאחר המלחמה והתאוששותה של דרום קוריאה מנזקיה, החלה ארה"ב לפתח את צבאה של דרום קוריאה עד שבתחילת שנות השבעים הוכרה עליונות צבאה של דרום קוריאה על פני צבא הצפון⁷³. כמענה לכך הכריזה צפון קוריאה בדצמבר 62' על מדיניות "איזון" כלפי הדרום בהיבטים הכלכליים והצבאיים, והחלה להשקיע כשליש מתקציבה בתקציב, בין היתר, בהקמתם של מפעלים ביטחוניים רבים ברחבי המדינה⁷⁴.

במקביל להתעצמותה הקונבנציונלית של דרום קוריאה, החלה להתברר, לפחות בעיני המשטר הצפון קוריאני תמונה לפיה, דרום קוריאה החלה בפיתוח תוכנית גרעין עצמאית. מדוע החלה דרום קוריאה בפיתוח תוכנית גרעין ? על פי מספר חוקרים סיאול בעצמה ניצבה מול דילמה ביטחונית אשר איימה על אינטרסיה הביטחוניים, נוכח כוונותיה של ארה"ב להעביר את כוחותיה מהמדינה. תחילת חששה החל עם נסיגת ארה"ב מוויאטנם בתחילת שנות השבעים

שסימלה בעיני דרום קוריאה את התרחקותה של ארה"ב מאסיה, והגיעה לשיאה בפתיחת שיחות הנשיא ניקסון עם מנהיגי דרום קוריאה בנוגע להפחתת מספר הכוחות האמריקניים במדינה, שהיו בעיני הממשל הדרום קוריאני סימן המעיד רעות⁷⁵.

לדרום קוריאה היה לא רק המניע לפתח תוכנית גרעין צבאית, אלא גם את היכולת לעשות כן, עם פיתוחה של תעשיית אנרגיה גרעינית מפותחת⁷⁶. בדומה לצפון קוריאה, נקטה סיאול בכמה צעדים, על אף העדויות כאמור על פיתוחה של תוכנית גרעין צבאית, אשר נועדו להבטיח את קיומה של המדינה באנרגיה גרעינית אזרחית בלבד⁷⁷.

ארה"ב למדה, כפי הנראה, על תוכניתה של דרום קוריאה רק זמן קצר לאחר הניסוי הגרעיני ההודי ב-74'. באותה השנה דיווח ה"ווישינגטון פוסט" כי נשיא דרום קוריאה קבע כי ביכולתה של סיאול "לפתח נשק גרעיני, אך תמנע לעשות כן כל עוד תמשך נוכחותה של ארה"ב במדינה"⁷⁸. בתגובה, לצעדיה של דרום קוריאה, איימה ארה"ב כי תחדל מהמשך אספקת את הסיוע הכלכלי הניתן למדינה ואף עמדה על כך שסיאול תחתום על הסכם נוסף עם הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) להבטחת פיתוח האנרגיה הגרעינית לצרכי שלום בלבד. לבסוף, דרום קוריאה אמנם עצרה את תוכניתה הגרעינית, אך למעשה השיגה לבסוף את מבוקשה בכך שחייבה את ארה"ב להותיר כוחות בשטחה⁷⁹.

שנות השמונים לא סימלו שיפור במצבה הגיאוגרפי של צפון קוריאה. לכודה בסכסוך בין סין לבין ברה"מ, מבודדת בשל יחסיהם הטובים של סין וארה"ב, נטולת כל בת ברית גם ממזרח, מיפן, שנתפסה בעיניה כגרורה אמריקנית, כאשר חצי מיליון חיילים אמריקנים שוהים על גבולה עם דרום קוריאה, לא תרמו לבידודה האזורי. עדות לתחושות הצפון קוריאנית ניתן אולי להסיק מדברי נציג המשטר הצפון קוריאני אשר שוחח עם משלחת איטלקית שביקרה במדינה בסוף שנות השבעים, לפיהם "אם (צפון קוריאה) תעשה צעד לא נכון, היא עומדת בסכנה בפני השמדה או מכירה"⁸⁰.

- 53 לשם נוחות הכתיבה ייכתב שמה של Democratic People`s Republic of Korea כצפון קוריאה, ואילו Republic of Korea כדרום קוריאה.
- 54 Dingman Roger, "Atomic Diplomacy During the Korean War," *International Security*, Vol. 13, No. 3, Winter 88'-89'. pp 60-86
- 55 Ibid, ibid
- 56 לבקוביץ, אלון. קוריאה: היסטוריה ופוליטיקה. אוניברסיטת ת"א 2003. עמ' 80. (להלן: לבקוביץ).
- 57 Michael J. Mazarr. *North Korea and the Bomb: a case study in nonproliferation*. New York: St. Martin's Press, 1995. pp 21-24. (Mazarr
- 58 בשנים אלו נחשפו מנהרות רבות על ידי כוחות הדרום. גודלן העצום של המנהרות בהן יכלו לעבור גם כוחות שריון מהוות כיום אתר תיירות בדרום-קוריאה.
- 59 התפתחויות אלו אף הביאו להפעלת לחץ על שתי הקוריאאות לפתוח במשא-ומתן ביניהן ב-71', שכאמור לא צלח לבסוף. להרחבה ראה ב: Stephen Kirby. *The two Koreas: conflict or compromise?* London : The Centre for Security and Conflict Studies, 1988
- 60 גוש הבלמ"ז העניק אמנם למדינה סיוע באו"מ ובזירות נוספות, אך לא תמך בכל יוזמותיה, ולמעשה לא היווה, לפחות בראיית פיונגיאנג, תחליף לתמיכתן של סין וברה"מ.
- 61 Mazarr, pp 24
- 62 ברה"מ אף השתתפה באולימפיאדת סיאול 88', בניגוד לדעתה של פיונגיאנג.
- 63 הצהרה זו היוותה גם את הבסיס להסכם שנחתם מאוחר יותר בשנת 2000 בפסגת המנהיגים.
- 64 לבקוביץ, עמ' 78-89.
- 65 Gordon Reese. *The prospects for North Korea's survival*. Oxford : Oxford University Press, 1998. pp 32-68
- 66 סוכנות הידיעות הרשמית של צפון קוריאה: www.kcna.co.jp.
- 67 ראה הרחבה גם ב: Mazarr, pp 17-56
- 68 ארה"ב הציבה בדרום קוריאה פגזי ארטילריה 280 מ"מ וטילים קצרי טווח גרעיניים. ראה ב: www.nti.org. אודות יחסי ארה"ב וצפון קוריאה בזמן ולאחר מלחמת קוריאה (53'-50').
- 69 Hayes Peter, *Pacific Powderkeg: American Dilemmas in Korea*. Lexington: Lexington Books, 1991. pp 125
- 70 Chung Chin O, *Pyongyang Between Peking and Moscow*. Mobile: University of Alabama Press, 1978. pp 27-67
- 71 Hayes Peter, *Pacific Powdered: American Dilemmas in Korea*. Lexington: . Lexington Books, 1991. pp 125
- 72 Suh Dae Sook, Kim Il Sung: *The North Korean Leader*. New York: Columbia University Press, 1988. pp 143
- 73 Ibid, pp 127
- 74 Clough N. Ralph, *Embattled Korea: The Rivalry for International Support*. Boulder, CO: Westview Press, 1987. pp 48-49
- 75 .Mazarr, pp 25-28

76
ראה הרחבה אודות תוכנית הגרעין הדרום-קוריאנית ב: Yager Joseph (ed.), "The Republic of Korea," Nonproliferation and U.S Foreign Policy. Washington, D.C: The Brookings Institution, 1980. pp 49

77
סיאול חתמה על אמנת ה-NPT ב-68, ואישררה אותה ב-72.

78
Gillette Robert, "U.S Squelched Apparent S. Korea A-Bomb Drive," Los Angeles Times, 04.11.78, A1 Mazarr pp 27. מצוטט אצל

79
אולי בבחינת לקח לבאות עבור צפון קוריאה בשיחותיה עם ארה"ב. להרחבה על המקרה הדרום קוריאני
ראה ב: Taewoo Kim, "South korea`s Nuclear Dilemmas," Korea and World Affairs, Vol. 16, No 2 Summer 1992, pp 258-59

80
.Mazar, pp 51

איראן בדרך לפצצה?⁸¹

תפיסת הביטחון הלאומית - רמת המערכת

תפיסות ביטחון מבוססות במידה רבה, על נתונים קבועים, כגון טופוגרפיה וגיאוגרפיה. לכן הן עומדות בתהפוכות השלטון ומשמשות בדומה ליעדים ודרכי הפעולה הנגזרות מהן, לאורך שנים. בתפיסות ביטחון קיימים גם נתונים משתנים, כגון איומים, אילוצים ואף כפי שארע במקרה האיראני, גם שינויים במבנה המשטר.

תפיסת הביטחון הלאומית של איראן נסובה, כבר מימי כיבוש גינג'ס חאן את מרחביה של פרס במאה ה-13 ועד לפלישות המעצמות לאיראן המודרנית במאה העשרים, סביב החשש לקיומה המלווה את בסיסה של תפיסת האיום האיראנית גם לאחר עליית משטרו של ח'מיני. איראן של ימינו, עוד קודם לעלייתו של משטר האייתולות, ידעה עליות ומורדות בבטחונם האישי של אזרחיה. ההיסטוריה הפרסית וסביבתה האלימה של איראן, סייעה לגיבוש מענה בדמותה של מדיניות ביטחון מורכבת שנועדה לשמור על שני יעדים עיקריים. יעדים שהיוו לאורך שנים קווי היסוד של מדיניות הביטחון האיראנית - שימור שלמותה הטריטוריאלית של המדינה ושרידות המשטר.⁸²

נפילתו של השאה, רז'א פהלוי, שנתה את סדרי העדיפויות במדינה האיראנית, כאשר הציבה, לפחות בעשור הראשון לחייה, את שרידות המשטר וקידום של ערכי המהפכה האסלאמית בראש מעייניה, ודחקה את אינטרסיה של מדינת הלאום. צעד שלמעשה, באופן פרדוכסלי גרם לפגיעה במרכיבי הביטחון הלאומי, בקווי היסוד. שכן איראן המהפכנית גייסה את משאבי המדינה לקידום יעדים אידיאולוגיים שלעיתים קרובות עמדו בסתירה ואף העמידו בסכנה יעדים לאומיים, דוגמת "ייצוא המהפכה" והיחס לישראל.⁸³

אולם, בתום העשור הראשון למהפכה, עם ניצני הלאומיות שדחקו את רעיונות המהפכה, כפי שארע במהפכות רדיקליות דומות ברחבי העולם השלישי, חזרה איראן לקווי היסוד המזוהים במידה רבה עם הקו הלאומי.

הדוגמא הטובה ביותר לבחינתה של טהראן את המציאות הביטחונית בפריזמה לאומית ופחות אידאולוגית, היא דרך סיום מלחמת איראן-עיראק באוגוסט '88. המדינה האסלאמית הצעירה שהייתה קרובה לקריסה כלכלית, הפנימה עם לגימתו של מנהיג איראן דאז, ח'מיני מ"כוס התרעלה" כדבריו באותה העת, וקבלתו את הסכם הפסקת האש, כי באידאולוגיה בלבד הניצחון אינו מובטח, וכי כדי להמשיך ולשמר את המסגרת המדינתית יש לדחוק, ולו במעט, את האידאולוגיה.

בבסיסו של הדיאלוג המתמיד בין האינטרס האידאולוגי הדוגמטי יותר בגישתו הביטחונית לבין האינטרס הלאומי הפרגמטי יותר, ישנו קונפליקט פנימי המלווה את איראן עוד מימי השאה. כיצד ליישב בין שני מרכיבים השזורים זה בזה המהווים ניגוד בולט במדיניות הביטחונית: בין כמיהתה של איראן - "הענק האסייתי" - להגמוניה אזורית מול יריבותיה (עיראק, ישראל), לבין ה"מציאות הנושכת" של איראן ה"כלואה" בים ערבי-סוני והמוכה חזר ונשנה לאורך ההיסטוריה על ידי כוחות החזקים ממנה פי כמה.⁸⁴

הצורך באיזון הפער בין הרצוי לבין המצוי, בין הצורך הקיומי להגן על עצמה, לבין הצורך הלאומי, הנרטיב האיראני להצטייר, ולו בעיני עצמה כמעצמה אזורית, הובילו את מקבלי ההחלטות באיראן, לביסוס ממד ההרתעה במדיניות הביטחון האיראני כנדבך יסוד. זאת, באופן ש"יחפה" על נחיתותה הצבאית מחד גיסא ויקרין דימוי מעצמתי כלפי חוץ מאידך גיסא. עלייתו של ח'מיני לא שינתה את השקפת מנהיגי איראן בנוגע לצרכי הביטחון האיראני. מדיניות הביטחון הרצויה בה עליה לנקוט רק התחדדה עם תחילת השימוש באמצעים בלתי קונבנציונליים על ידי עיראק במלחמת שמונה השנים. מאבק זה הוביל להכרה באיראן כי אין די בהרתעה קונבנציונלית כדי למנוע מעיראק או כל כח אחר לנסות ולפגוע באינטרסיה הלאומיים⁸⁵. טהראן הבינה כי יש להרחיב את ממד ההרתעה, כולל יצירתו של ממד בלתי-קונבנציונלי כאמצעי להתמודדות עם כח א-סימטרי. תחילה עשתה זאת איראן, כבר לקראת תום מלחמתה עם עיראק באמצעות שימוש מוגבל יחסית בנשק כימי, וכיום, כפי שיוצג בהמשך, מנסה איראן להגיע למימוש אלטרנטיבה גרעינית שתהווה בראייתה כאמצעי להרתעה אסטרטגית. בכדי להבין את בסיסה של השאיפה האיראנית להשיג יכולת גרעין צבאית, אנסה לנתח בדפים הבאים את הדחף המניע את מדיניותה הגרעינית וכן את יכולותיה של איראן בהקשר לסוגייה זו. זאת, על ידי ניסיון לעיין במקורותיה של תפיסת הביטחון הלאומית של איראן מאז עלייתו של ח'מיני לשלטון, בדגש על מקורותיו, יעדיו ומטרותיו של הרציונל האיראני, על היבטיו הכלכליים, הטכנולוגיים והמדיניים.

תפיסת האיום - שיקולים מעצבים

איראן היא מדינה בעלת סתירות רבות בהשוואה לשכנותיה במפה המזרח-תיכונית. מעיון ראשוני בלבד בנתוני היסוד שלה, ניתן לאתר את השוני הרב המאפיין אותה: בידוד בים ערבי-סוני; משטר דתי בין משטרים מלוכניים או סוציאליסטים; מדינה בעלת רווחה כלכלית גבוהה יחסית מהמדינות השכנות; משטר בעל חברה פנימית תוססת ודמוקרטית בתוך ים משטרי דיכוי; יישות לאומית ותיקה בעלת גאווה תרבותית; ומדינת לאום אותנטית ועתיקת יומין בתוך ים ישויות מלאכותיות צעירות.

עיצובה של תפיסת הביטחון הלאומית של איראן מבוססת על הגיאופוליטיקה, ההיסטוריה, הרכב האוכלוסייה והכלכלה: גיאוגרפית, איראן מדינה הררית, שמרכז רמה מישורית. כך, טופוגרפית, שמר לרוב המבנה על עצמאותה כלפי כובשים זרים ואפשר לה לפתח מערכת פוליטית ריבונית, אם כי הפרנויה מפלישה ומכיתור טבועה בתפיסה האיראנית. זו, אינה תולדה של המבנה הטופוגרפי בלבד, אלא נובעת בעיקרה מגבולותיה הארוכים, ומשכנותיה הרבות - פקיסטאן, אפגניסטאן, טורקמיניסטאן, עיראק, אזרביג'אן, ארמניה ותורכיה⁸⁶ - וכפי שיוצג בהמשך גם מפלישות בפועל לשטחה.

גבולה הימי מקנה לה שליטה על חלק מהמפרץ הפרסי והמתרחש בו. עם זאת, הקרבה למצרי הרמוז, השרישה בה רגישות לכוחות זרים. זאת, במיוחד לאור העובדה כי ייצוא הסחורות האיראני

(ובכללו הנפט, המהווה כ- 80% מייצוא איראן) מוצא דרכו דרך המצרים, אשר רוחבם אינו עולה על כמה עשרות ק"מ, ובנקלה ניתן לסגרם. גם מיקומה בין שני אזורי נפט מהחשובים בעולם, המפרץ הפרסי ואזור ברה"מ לשעבר, גורם לרגישות נוספת באיראן, המחייבת ראייה ביטחונית זהירה.

היסטורית, איראן היא מדינה בעלת עוצמה אימפריאלית בה אחת האוכלוסיות הגדולות ביותר ביבשת אסיה⁸⁷, דבר המעניק לה תחושה של מעצמה אזורית. עם זאת, איראן הייתה נתונה בעבר למספר ניסיונות כיבוש ואף נכבשה בפועל על ידי בריטניה וברה"מ במהלך ובסמיכות לשתי מלחמות העולם - מצב אשר הטביע בה תחושה של פגיעות, חוסר צדק וניכור⁸⁸.

איראן אינה חטיבה אתנית הומוגנית, כי אם פסיפס של קבוצות אתניות, דתיות ותרבותיות שונות. יש בה שתי חטיבות אתניות מרכזיות: חטיבת דוברי השפות האיראניות, אשר הפרסים מהווים בה המרכיב הדומיננטי (יותר מ- 50% מאוכלוסיית המדינה), וחטיבת דוברי השפות התורכיות, אשר התורכים-האזרים מהווים הגורם הדומיננטי בקרבם (כ-20%). לעומת ההטרוגניות האתנית-לשונית, קיימת באיראן הומוגניות דתית. שעה שמרבית אוכלוסיית המדינה (כ-90%), הם מוסלמים - שיעים, ואילו השאר הם מוסלמים-סונים, נוצרים, זורואסטרים, יהודים ואחרים⁸⁹.

הקבוצות האתניות והתרבותיות השונות שמרו במהלך השנים על ייחודן התרבותי, וחלקן העלו בעבר (ועדיין מעלים) תביעות לאוטונומיה. המיעוטים באיראן - המהווים כיום כמעט מחצית מאוכלוסיית איראן - שוכנים בעיקר באזורי הפריפריה, ומקיפים למעשה את איראן מכל צדדיה. האזרים בצפון מערב (המיעוט הגדול ביותר, אשר אנשיו השתלבו היטב בחברה ובפוליטיקה האיראנית, מוצאו של מנהיג איראן, ח'אמנאהאי, הוא אזרי), הכורדים במערב, הערבים בח'וזסטאן שבדרום מערב, הבלוצ'ים בדרום-מזרח, והתורכמנים - בצפון מזרח. לאורך הרמה האיראנית החוצה את המדינה מצפון מערב לדרום מזרח מתגוררים מספר שבטים נומאדים דוברי שפות איראניות ותורכיות (הלוריים, הקשקאי והבח'טיארים) המונים כ-2.5% מכלל האוכלוסייה. למרות תהליך ההגירה הפנימית, חיים עדיין מרבית המיעוטים באזוריהם המקוריים⁹⁰. על אף שהמיעוטים באיראן אינם מהווים איום מידי למשטר, הוא מפגין ערנות רבה בנוגע לנטיות בדלניות בקרבם, והוא פועל בנחישות לדכא ארגוני אופוזיציה בקרבם, או לחלופין גילויי בדלנות מופרזים.

בהיבט המדיני-ביטחוני, תפיסת האיום, כפי שתפורט להלן, נחלקת לשלוש רמות: פוטנציאל לאיום קיומי - ארה"ב, ובעבר בריטניה וברית-המועצות, לאומי - כרסום טריטוריאלי (עיראק), ואתגר של הגמוניה אזורית (ישראל, תורכיה, עיראק, מצרים, סעודיה).

איומים רגיונליים

המדינה האיראנית ניצבה לאורך מרבית ימי ההיסטוריה הפרסית בפני איומים רבים ומגוונים, אך על אף זאת, מנהיגי איראן הבוחנים כיום את מפת האיומים במרחב האסייתי, אינם מזהים איומים קיומיים ממשיים על שרידות המשטר או על שלמותה הטריטוריאלית של המדינה.

”המערכת הצפונית” - הקווקז ומדינות מרכז אסיה - באזור זה איראן מקיימת מעין התמודדות סמויה להשגת השפעה אזורית מול תורכיה ורוסיה. זאת, כאשר מעבר לפן התרבותי-דתי של השפעה, ישנו מתח מתמיד בין המדינות, בעיקר בגבולה הצפוני של איראן, הנתפס בעיניה כ”חצרה האחורית”, בעיקר מול אזרביג’אן. עמה, ישנו סכסוך ארוך השנים בין המדינות, בין היתר על רקע אתני ותמיכתה של איראן בארמניה, יריבתה של באקו בסוגיית חבל ”נגורנו קראבח”²¹. גם במסגרות רחבות - מולטילטרליות, כגון הים הכספי קיימים סכסוכים רבים בינה לבין רוב המדינות השוכנות לחופיו, שכפי הנראה, לא עתידים לבוא על פתרון בעתיד הקרוב²².

במזרח, משנות השמונים ואף קודם לכן עם עלייתו של האסלאם הסוני-וואהבי לשלטון, במקביל להברחות הסמים והפשע לאיראן, נמשך המתח המתמיד בגבולה המזרחי. פקיסטאן, עמה לאיראן היסטוריה ארוכה של יריבות אתנית בעיקרה, על רקע רדיפות השיעים במדינה, מצויה בעימות צבאי עם הודו, כאשר מעל לתת היבשת ההודית מרחפת סכנת העימות הגרעיני. איראן מצדה חוששת ממעבר האיום על רבדיו הבלתי קונבנציונליים לשטחה, כמו גם מהאיום הפקיסטאני במישור הצבאי שמעמידה מולה אסלאמבד.

מדרום, נמשך עוד משנות השבעים הסכסוך בינה לבין מדינות מאע”מ (UAE) בנוגע לשלושת האיים הכבושים על ידה, כמו גם המשך המתוחות בינה לבין עיראק ושכנותיה במפרץ הפרסי, ובראשן סעודיה, על השליטה וההשפעה (בעיקר הכלכלית) במרחבי המפרץ.

עיראק הייתה, לפחות עד הכיבוש האמריקני, יריבה ”מסורתית” בהיבט הדתי והאתני. היריבות בין המדינות התבטאה ביתר שאת במלחמת שמונה השנים (88-80) שהיוות בראייה האיראנית ”ארוע מכונן”. שכן, בעקבותיו, הציבה לעצמה איראן יעד לשקם את כוחותיה, שנפגעו וניזוקו במהלך המלחמה, ולהגיע למאזן עוצמה צבאית מול עיראק.

איראן, שאיבדה במלחמה כ- 65% מהסד”כ האווירי שלה ואיבדה שליט מאוכלוסייתה בעת המלחמה, עמדה, מבחינה זו, בפני משימה כבדה והיה עליה להתגבר על מספר מכשולים. עיקר המכשול היה כלכלי וכלל אמברגו שהוטל עליה על ידי מדינות המערב, שהעיב על ביצוע עסקאות אמל”ח גם לאחר תום המלחמה²³.

לקחי המלחמה ותוצאותיה, ובעיקר היתרון העיראקי המשמעותי בתחום הטק”ק ארוך הטווח והנשק הכימי (בהם נעשה שימוש נגד הצבא והאוכלוסייה האזרחית באיראן), באופן אינטנסיבי ב- 84’ הפתיע במידה רבה את איראן, שלא גיבשה מענה קודם לכך²⁴. חיזוק להפתעתה מהיכולת העיראקית הבלתי קונבנציונלית רק התחדד עם חשיפת תוכנית הגרעין המתקדמת בעיראק לאחר מלחמת המפרץ. המציאות ה”מדממת” והמצב הגיאוגרפי-אסטרטגי הגביר בראיית המשטר את הצורך לפתח מענה הולם כלפי האיום העיראקי, בתחום הטק”ק והנשק האסטרטגי²⁵.

האיום הישראלי - בין אידאולוגיה ללאומיות

”הג’ האד, מלחמת הקודש וההתנגדות הן הדרכים היחידות לעקירת הגידול הסרטני הנקרא ישראל“

מנהיג איראן, ח’אמנהאי במהלך פגישה עם יו”ר בית הנבחרים הלבנונית, יוני 99⁹⁶

האיום הישראלי, כפי שהוא נתפס בעיני איראן, הוא תוצר מובהק של המהפכה האסלאמית. עד 79’ התבססה השותפות בין ישראל לבין איראן על שותפות אינטרסים אל מול הים הערבי-סוני ועל בסיס ראייה פרו-מערבית מובהקת. אולם, עם עלייתו של המשטר האסלאמי, הוגדרה ישראל, ה”ישות הציונית“ כאויב המשטר וכ”סרטן אותו יש להוציא מלב האומה האסלאמית“. וזאת, ללא כל היסטוריה של מאבק, ועל אף הריחוק הגיאוגרפי⁹⁷.

בעיני איראן, ישראל היא שלוחה מערבית בלב האסלאם. קרבתה של ישראל למשטר השאה, האנטישמיות המסורתית הטבועה באסלאם השיעי הקיצוני אף יותר מהאסלאם הסוני בכל נוגע לישראל, היו השורשים למניע האמיתי, כפי הנראה, לקיצוניות המדינה האיראנית מול ישראל. התחרות על ההגמוניה האזורית, והפופולריות שבגינה זוכה הקיצוניות ביותר מבין מדינות האסלאם במאבק מול ישראל נוכח ההסכמה הרחבה בעניין זה, אשר אינו עולה במשאבים כספיים רבים מבחינת הסיכונים כמו עימות עם ארה”ב ומקרין את רעיון ההקרבה השיעי למען מטרה כלל-אסלאמית, יצר את העוינות האיראנית הבסיסית. כך שבניגוד לנושאים רבים בהם גברו אינטרסי המדינה, וחל ריכוך רעיוני, בעניין ישראל, לא חל כל שינוי במימוש יעדה הדטרמיניסטי של איראן כלפי ישראל⁹⁸.

העימות עם ישראל הוא שילוב בין אינטרסים אידאולוגיים ולאומיים - הרתעת ישראל ומענה על פגיעה באיראן, לצד הרצון לייצר דימוי של מעצמה אזורית⁹⁹. ההתמודדות עם ישראל, מעבר להיותה כאמור, התמודדות אידאולוגית כדחף בסיסי בתפיסה האיראנית (“השטן הקטן”), נועדה כמו כן לתת מענה לאיום צבאי-אסטרטגי. שכן, בבסיס ההנחה האיראני טמונה ההבנה כי עימות קונבנציונלי בין המדינות מתבטא למעשה במשוואה א-סימטרית ברורה לרעתה של איראן¹⁰⁰.

“מצב מצור” - האיום האמריקני

”...האמריקנים עושים ככל יכולתם כדי לעצור את תוכניתנו הגרעינית, אולם אין ביכולתם לעשות אף צעד רציני בנושא...אנו נגיב על כל התקפה אמריקנית על מתקני הגרעין שלנו או על כל מקום אחר באיראן, הכח (האמריקני) יכול להפוך בנסיבות כלשהן לבן-ערובה בידי איראן“

שר ההגנה האיראני, שמח'אני בראיון לטלוויזיה אלג'זירה 9 אוגוסט 2004

תום המערכה בעיראק, הגבירה באיראן - צלע ב"ציר הרשע" - את החשש מפני "האיום האמריקני", שהלך והתעצם בעיני טהראן מאז אירועי ה- 11 בספטמבר. ברקע לחשש האיראני עמד השינוי הדרמטי שחל במציאות הגיאוגרפית והגיאופוליטית באזור, הפועל בעיני איראן לרעתה. יתרה מכך, האיום האמריקני החרף בעיני איראן עם פריסת כוחות ארה"ב באסיה ובשל ההבנה באיראן כי וושינגטון מוכנה לקדם מהלכים התקפיים נגד מדינות הנתפסות בעיניה כ"סוררות".

האיום האמריקני בא לידי ביטוי מוחשי בכתר הגיאוגרפי-אסטרטגי האמריקני סביב גבולות איראן. בצפון, עם הסכמתה של רוסיה לאפשר את שהייתם של כוחות אמריקניים במדינות רבות בקווקז ובמרכז אסיה, ישנה נוכחות מוגברת, כולל הסכמים "ביטחוניים" עם המדינות השונות לפעילות כוחות אמריקניים במסגרת המלחמה בטרור.

במזרח, כוחות אמריקניים עדיין שוהים באפגניסטאן, בה גם המשטר בעל אוריינטציה אמריקנית ברורה, ופקיסטאן בה חלה בשנים האחרונות תזוזה מדינית למערב. בדרום, הצי החמישי האמריקני מוסיף לפטרל במימי המפרץ הפרסי, במקביל להעברתה לפני המערכה בעיראק, של מפקדת CENTCOM האמריקנית לקטר, ועבור במערב שם כוחות ארה"ב עדיין נוכחים בעיראק.

בראיית איראן, מורכב האיום ממספר יעדים, המקודמים ע"י וושינגטון בנחישות, ובהם בין היתר, הגבלת השפעתה האזורית של איראן, שינוי דפוסי הפעילות המסורתיים בה היא נוקטת ("הבעייתיים" - ובראשם הגרעין והטרור), ובטווח ארוך יותר - ערעור יציבותו של המשטר האסלאמי ויצירת שינוי פנימי בזירה האיראנית.

למעשה לאורך יותר מחצי יובל של המהפכה האסלאמית, האיום האמריקני הוא אחד האתגרים המשמעותיים ביותר עבור המשטר האסלאמי. מצוקתה האסטרטגית של איראן אינה מסתכמת בכיתור האמריקני בלבד, אלא נוגעת בתחומי ממשק נוספים המשפיעים על אופן התנהלותה, מעבר לסוגיית משבר הגרעין, בהם מעורבותה של איראן במשטר המתהווה בעיראק ותמיכתה של איראן בטרור נגד ישראל.

מדיניות הגרעין - רציונל, יעדים ודרכי פעולה

”אם מדינה כלשהי, באזור, תשיג יכולת גרעינית, יהיה על איראן להשיג יכולת דומה“

השאה מחמד רז'א פהלוי, בראיון לחסנין הייכל, 1975

”מאחר ולאויב יכולת גרעינית, על מדינות האסלאם להתחמש ביכולת דומה... אין זה בלתי הגיוני להתבונן באפשרות כזו“.

סגן נשיא איראן, איתואללה מג'אהראני, 1991

מאז המהפכה חל שינוי דרמטי בתפיסת הביטחון של איראן. ביעדים, בשיטות פעולה, ובתדמיתה של איראן ממדינה פרו-מערבית למדינה ”סוררת“. בעלי בריתה השתנו, ואויבים הפכו לידידים. אולם, העדיפות לאינטרס לאומי נותרה בראש סדר העדיפויות האיראני, על חשבון פגיעה מסוימת בקידום יעדים אידאולוגיים-דתיים, דוגמת ”ייצוא המהפכה“ האלים שאפיין את המשטר בעשור הראשון לחייו¹⁰¹.

פיתוח נשק גרעיני, הינו בהקשר זה, מעבר להיותו מקור לשרידות, כרטיס הכניסה למועדון הגרעין האזורי, בו חברות ישראל, פקיסטן, הודו, וברה”מ ועיראק של שנות השבעים והשמונים, וסמל ליוקרה מדינית, שכל מדינה שמחה לנכס לעצמה, לדבריו של מומחה מדע-המדינה, סקוט סגן (Sagan)¹⁰².

המרוץ האיראני אחר השגת יכולת גרעינית מאז שנות השבעים וכפי שבא לידי ביטוי ביתר שאת בשנים האחרונות, מהווה חלק אינטגרלי בתפיסת הביטחון הלאומית האיראנית. מעבר להיותה של תפיסת הביטחון, נגזרתם של מניעים אידאולוגיים ולאומיים הדרים בכפיפה אחת, היא נובעת כאמור מתפיסה דפנסיבית-הרתעתית חוצה מחנות פוליטיים, המושרשת במדיניות הביטחון האיראנית.

מדיניות הביטחון של המשטר האסלאמי לא שונה, כאמור, במרבית מרכיביה ממדיניות הביטחון שהונהגה בימי השאה. הדוקטרינה ההגנתית השואפת להרתיע את אויביה, לא נועדה אך ורק למלא את יעדי העל של המהפכה - שרידות המשטר, אלא לקיים בדומה למדיניות משטר השאה, את שרידות המדינה.

מדיניות הגרעין האיראנית, הנובעת מתפיסת האיום המלווה את דרג מקבלי החלטות במדינה האיראנית בעשורים האחרונים, עוצבה לאורם של קשת איומים רחבה שניצבה בפניה. עם זאת, פיתוח פרויקט הגרעין האיראני נתקל בקשיים מדיניים רבים, כאשר עצם שאיפתה של איראן לפתור את דילמת הביטחון שלה, מהווה למעשה כ”חרב פיפיות“ בעת ובעונה אחת.

מחד גיסא, מדובר בפרויקט שיכול להוות בעתיד מפתח מרכזי לשרידות ואמצעי הרתעה ראשון במעלה בעידן בו מתרבים האיומים החיצוניים על טהראן ונשמעים קולות נחושים מצד הממשל האמריקני לגבי הצורך בהפלת המשטר האסלאמי, או לכל הפחות לנטרולו מיכולות נשק בלתי קונבנציונלי (נב”ק) וטרור. מאידך גיסא, מהווה התוכנית הגרעינית מקור מרכזי ללחץ ואיומים על

טהראן והעניין שבגיננו היא עשויה להיקלע, בעתיד הנראה לעין, למהלך בינלאומי תקיף ולבידוד מדיני.

טהראן מנסה כיום לתמרן בין אילוצים אלה, תוך הסתייעות במדיניות "דרך הביניים" בה היא נוקטת באופן מסורתי נוכח מצבי מצוקה מול התפתחויות בינלאומיות ואזוריות. במסגרת זו היא מנסה לנטרל איומים פוטנציאליים ולצאת ברווח מכל הצדדים, קרי - לקדם את תוכניתה הגרעינית, אך בו בזמן להימנע מהיקלעות למצב של "מצורעות" בינ"ל, דוגמת זה בו מצויה כיום צפון קוריאה.

עם זאת, משבר הגרעין, מתעל את איראן לצומת הכרעה, בה עליה לקבוע, כיצד תנהג לאור האילוצים והאיומים הנשקפים לעברה מסביבתה הפנימית והחיצונית, ולנוכח הערכתה את הנחישות האמריקנית בסוגיה, כמו גם את מרחבי התמרון העומדים בפניה.

* * *

בשונה מאיראן שעודנה ניצבת במה שניתן לתאר כ"צומת דרכים", בחירתן של לוב וצפון קוריאה שתוארה בהרחבה, ברורה יותר. בעוד לוב ויתרה על המשך פרויקט הגרעין הצבאי בו אחזה ב-2003, צפון קוריאה הודיעה באותה השנה על פרישתה מאמנת אי תפוצת הנשק הגרעיני (NPT).

לאחר שדנו בפרקים הקודמים בהשפעת הסביבה החיצונית על בחירת המדינות, בחלק הבא, אנסה לעמוד על השפעתה של הסביבה הפנימית על מרכיבי מדיניותן הגרעינית של צפון קוריאה ושל לוב. זאת בהתבסס על שלושה מרכיבים השוואתיים: המרכיב הכלכלי, הטכנולוגי ומרכיב ביטחון הפנים ויציבות המשטר.

- 81 פרק זה מבוסס על מאמר שפרסם המחבר בשם "מדיניות הגרעין האיראנית: רציונל, יעדים ודרכי פעולה, "מערכות", גליון 399 פברואר 2005. עמ' 40-36.
- 82 Chubin Shahram, Byman Daniel, Green Jerrold, Iran`s Security Policy. CA: Rand, 2001 . pp 24-48 .
- 83 המהפכה האיראנית ראתה כערך עליון את הפצתם של ערכי המהפכה השיעית ("יצוא המהפכה") ברחבי העולם, מתוך כוונה ליצור משטר תיאוקרטי על-לאומי.
- 84 צבאה הנחות של איראן, ספג זעזועים קשים עם התחלפות המשטר ועם מלחמתו ארוכת השנים עם עיראק. כמו כן, צבאה אינו ערוך ואינו יכול להתמודד עם חזית של קרוב ל-5,000 ק"מ.
- 85 Chubin Shahram, Byman Daniel, Green Jerrold, Iran`s Security Policy. CA: Rand, 2001. pp 52-58
- 86 גבולותיה של איראן הם כ- 7,830 ק"מ. נתוני www.ciafactbook.com
- 87 נכון לנתוני 2000 חיים באיראן כ- 70 מליון אזרחים. www.ciafactbook.com
- 88 Chubin Shahram, Iran and it`s Neighbowrs: Impact of The Golf War. Washington: The Center for Security, 1996. pp 8-24
- 89 נתוני ה-www.ciafactbook.com
- 90 נתוני ה-www.ciafactbook.com
- 91 סכסוך טריטוריאלי בין ארמניה לאזרביג'אן שהחל לאחר קריסת הגוש הקומוניסטי ועצמאותן של שתי המדינות.
- 92 הים הכספי חולק מסורתית לשני חלקים שווים בין המדינות השוכנות לחופיו – ברה"מ, איראן. עם קריסת הגוש הקומוניסטי, הים הכספי על כל משאביו חולק לחמישה חלקים - רוסיה, איראן, קזחסטאן, אזרביג'אן ותורכמיניסטאן. חלוקה זו מהווה סלע מחלוקת, שאף כמעט והוביל למאבק אלים בין אזרביג'אן לאיראן ביולי 2003 עת מטוסים איראניים איימו על מיכלית נפט אזרית עם דגל בריטי, שחצתה לשיטת האיראנים את המים הטריטוריאליים.
- 93 קורדסמן אנתוני ווגנר ר. אברהם, מלחמת איראן-עיראק: לקחים של מלחמה מודרנית. תל-אביב: מערכות 1998, עמ' 435-379.
- 94 שם, 481-556.
- 95 הדבר השתקף בדבריו של נשיא איראן לשעבר, האשמי רפסנג'אני, בראיון ל- IRNA (סוכנות הידיעות האיראנית הרשמית) (אוק' 88') שהצהיר כי לאחר שהתברר תפקידו המכריע של הנשק הבלתי קונבנציונאלי במלחמה עם עיראק, על איראן "להצטייד, באופן מלא, באמל"ח כימי, ביולוגי, ורדיולוגי התקפי והגנתי".
- 96 מצוטט בסוכנות הידיעות הרשמית של איראן: www.irna.ir, 10.6.99
- 97 בכירי המשטר ומנהיג איראן, ח'אמנהאי, חזרו פעמים רבות במהלך השנים על רצונם הדטרמיניסטי לראות בהשמדת ישראל. כך לדוגמא, בדרשת תפילות יום השישי ששודרה בטלוויזיה האיראנית אמר ח'אמנהאי כי ישראל תושמד בקרוב והפלסטינים ינהלו את פלסטין. טלוויזיה איראנית (ערוץ 1) 7 בדצמבר 2001.
- 98 לאיראן יחסים דיפלומטים ענפים עם מצרים ועם ירדן, על אף שאלו מקיימות יחסים דיפלומטיים עם ישראל. גם עם ארה"ב ה"שטן הגדול", התקיימו מגעים דיפלומטיים שונים ברבות השנים, ראה מקרה איראנגייט.
- 99 החשש באיראן בא לידי ביטוי באמירות חוזרות ונשנות של בכירי המשטר בנוגע לאיום הישראלי, ובמיוחד מובא חששם מתקיפה ישראלית נגד הכור בבושהר, (לדוגמא דברי ראש אגף המבצעים בחיל האוויר האיראני שהדגיש כי החיל נמצא בכוננות מלאה בכדי להגן על מתקני הגרעין מפני תקיפה ישראלית, (אירנ"ה, 22 אוקטובר 2003).
- 100 שמס מרתצ'א, "האיומים הצבאיים הישראליים נגד איראן, מטאלעאת ראהברדי. טהראן: אוניברסיטת האמאם חסין, קיץ 1998.

בין פיוניאנג לבין טריפולי - ניתוח השפעת הסביבה הפנימית

המרכיב הכלכלי -

”נשק ביד אחת ופטיש ומגל ביד השנייה”¹⁰³ - כלכלתה של צפון-קוריאה

כלכלתה של צפון-קוריאה היא כלכלה סוציאליסטית, ריכוזית ותעשייתית, המכוונת על ידי המשטר. אמצעי הייצור העיקריים שייכים למדינה דרך תאגידים ממשלתיים וחוות קואופרטיביות ומחירים, משכורות, מסחר, תקציב ובנקאות נמצאים בפיקוח ממשלתי הדוק.

צפון-קוריאה ירשה תשתית בסיסית של כלכלה מודרנית בעקבות ההשקעה הרבה של יפן בפיתוח חצי האי הצפון-קוריאני, במהלך תקופת הכיבוש היפני. יפן פיתחה בחלקו הצפוני של האי תעשייה כבדה גדולה יחסית, בייחוד תעשיות מתכת וכימיקלים; מקורות הידרואלקטריים ותשתית כרייה מודרנית. בעוד חלקה הדרומי של קוריאה הפיק את עיקר האורז לאזור ואת מרבית הטקסטיל¹⁰⁴.

אמנם, היו פגמים רבים במבני התעשייה ובמיקומם, אך כלכלת קוריאה פעלה בעיקרה לשם שירותה של הקיסרות היפנית. זו, עוצבה כך שתהיי תלויה ביפן לעיבודם הסופי של המוצרים, ואילו התעשייה הכבדה הוגבלה בייחוד לייצור חומרי גלם, מוצרים שחציים מוגמרים ואספקה צבאית, אשר נשלחה ליפן לעיבוד סופי ולצריכה.

יפן לא אפשרה לקוריאה לפתח תעשיית ייצור כלים. רוב מרכזי התעשייה מוקמו אסטרטגית בחופים המזרחיים והמערביים של קוריאה, כך שיוכלו לקשרם ביעילות עם יפן, על מנת לשפר את גישתה של יפן לתוך אסיה.

עם סיום מלחמת העולם השנייה, חולק חצי האי הקוריאני לשני אזורים כיובש בקו הרוחב 38° : החלק הצפוני בשליטת ברה”מ; והדרומי בשליטת ארה”ב. נסיגתה הפתאומית של יפן ובעקבות זאת חלוקתה של קוריאה, יצרו אנרכיה כלכלית. הפרדת הדרום – ”המשלים החקלאי” מהצפון ה”תעשייתי” ומיפן, גרמה לכך שהשווקים המסורתיים של צפון-קוריאה למכירת חומרי גלם ומוצרים מעובדים חלקית, כמו גם מקורותיה לייצור מזון ולמוצרים מוגמרים, נקטעו ממנה. צפון-קוריאה נותרה בלא כוח אדם מקצועי והנדסי מיומן עבור המשימות המורכבות שנדרשו לפיתוח התעשייה המקומית ההרוסה. למעשה, רק לאחר מלחמת קוריאה (53-’50) הצליחה צפון-קוריאה לחזור במידה מסוימת לעצמה.

עם סיום המלחמה, התנהל בצפון-קוריאה דיון באשר לדרך בה יש לשקם את המדינה. האם לבחור בתהליך פיתוח איטי ומבוקר שיאפשר להימנע מטעויות ארוכות טווח, או שמא יש להעדיף תהליך פיתוח מהיר. קים איל סונג אשר דגל בפיתוח מהיר הוביל את מדיניות המשטר החל מייד בשיקום התעשייה הכבדה על חשבון התעשייה הקלה והחקלאות¹⁰⁵.

במסגרת המהפכה הקומוניסטית שעברה צפון-קוריאה והחלטה להתבסס אסטרטגית על פיתוח משק עצמאי מוחלט, השקיעה המדינה בעדיפות עליונה בתעשייה הכבדה, לצד פיתוח המקביל של החקלאות והתעשייה הקלה¹⁰⁶. מדיניות זו הושגה בעיקר בהענקת תקצוב מועדף של השקעות המדינה בתעשייה הכבדה. יותר מ-50% מהשקעות המדינה הועברו למגזר התעשייתי בשנים 76-’54. דבר אשר הוביל לעלייה משמעותית בתוצר התעשייתי הגולמי.

התעשייה הקלה בצפון-קוריאה לא עמדה בקצב ההתפתחות של התעשייה הכבדה. מאז שנות השבעים החלה הנהגה להודות בגילוי לב בפיגור ובאיכותם הירודה ובגיוונם של מוצרי הצריכה. הצהרות הממשלה שיש להשתפר באספקת מוצרי צריכה בסיסיים לאזרחי המדינה נמשכו עד לשנות התשעים, אך אלו לא גובו בניסיונות אמיתיים להעתיק חלק מהשקעות המדינה מהתעשייה הכבדה לקלה.

מצבה הכלכלי של צפון-קוריאה בתחילת שנות התשעים היה קשה מאוד. המדינה לא הצליחה לספק מזון לכלל האוכלוסיה ונתקלה בקשיים רבים בניסיונותיה לגייס כסף לייבוא מזון. המצב הכלכלי הקשה נבע ממדיניות הג'ושה (Juche) והן מקריסת מערך עסקאות החליפין של צפון-קוריאה עם בעלות בריתה. כל אלה, בנוסף לתכנון לקוי של הכלכלה הצפון-קוריאנית, פגעו קשות בפיתוח התעשייתי ובניהול החקלאי של המדינה.

אולם הפגיעה העיקרית נבעה דווקא מאיתני הטבע. גל שיטפונות התרחש במדינה ב-95' ופגע בכ-30% מגידולי הדגן במדינה. היעדר ציוד מתאים לטיפול בבעיה ולאחסון שאר התבואה פגע ביבול האורז של השנה כולה. בצורת קשה בשמת 96' גרמה גם היא לנזק חמור למאגרי המזון, והעמידה את צפון-קוריאה בפני משבר מזון שפשט בכל רחבי המדינה¹⁰⁷. משבר המלווה את המדינה גם כיום במיוחד לאחר הפסקת הסיוע הכלכלי מצד רוסיה.

כלכלת לוב - השיבה לחיק "משפחת העמים"

בעקבות השעיית הסנקציות בינלאומית (אפר' 99') והעלייה במחירי הנפט, המדדים המאקרו כלכליים בלוב נמצאים בשנים האחרונות במגמת שיפור. שיעור הצמיחה הגיע בשנת 2000 לרמה של כ-3%. בנוסף, חל שיפור בחשבון השוטף של מאזן התשלומים ובשנת 2000 מוערך כי העודף הגיע לרמה של כ-12% מהתוצר המקומי גולמי (תמ"ג) לעומת עודף של 2% מהתמ"ג בשנת 1999¹⁰⁷. ההכנסות מנפט הביאו גם לשיפור המצב הפיסקאלי - מגירעון של 4.2% מהתמ"ג בשנת 98' לעודף של 6.9% בשנת 2000¹⁰⁸.

המשק הלובי ממשיך לסבול מבעיות מבניות קשות אשר לא מוצאות מענה בהיעדר מדיניות כלכלית מגובשת ועקבית. כלכלת לוב עודנה נשענת כמעט באופן בלעדי על סקטור הנפט, אשר נמצא תחת פיקוח ממשלתי הדוק. הכנסות מיצוא נפט (אשר הגיעו לרמה של כ-9 מיליארד דולר בשנת 2000) מהוות מעל 90% מסך היצוא הלובי ותורמות כשני שלישי לתקציב המדינה. המשטר בלוב, אשר הכריז לאורך שנים על כוונותיו להפחית תלות זו, טרם נקט בצעדים ממשיים לשינוי המצב הקיים. נראה כי בשנים האחרונות סקטור הנפט אף התחזק על חשבון מגזרים אחרים כגון חקלאות, תיירות ותעשייה. זאת, משום שהעלייה במחירי הנפט, מאז המחצית השנייה של שנת 1999, הקטינה את האטרקטיביות לבצע השקעות במגזרים האחרים¹⁰⁹.

השחיתות בלוב פושה בכל מערכות השלטון והמנהל. אחד הביטויים החריפים למדיניות הכלכלית הכושלת של המשטר הינו פעילותן של "וועדות הטיהור", אשר מטרתן המוצהרת היא לבער את השחיתות. בפועל, וועדות אלו פגעו בפעילותן של המגזר הפרטי. אמנם מאז אמצע שנת 97' ירד נפח פעילות הוועדות, אולם עדיין נעשה בהם שימוש מעת לעת.

קד'אפי יזם רפורמות בסקטור הגז והנפט בלבד, אולם גם בתחום זה העשייה, בפועל, מצומצמת ביותר. פיתוח סקטור הנפט תלויה בטכנולוגיות הנמצאות אצל חברות מערביות ובחברות אמריקניות, ועד לנקודה שבה אלו ישקיעו בלוב, לא צפויה פריצת דרך בתפוקות הנפט הנוכחיות. הפעילות הכלכלית במגזרים הלא-נפטניים ובמגזר הפרטי, אם כן, מואטת בעקבות המגבלות הרבות שמטילה הממשלה ובשל הריכוזיות הרבה במשק. המשטר מטיל מגבלות על מחירים, סחר חוץ, פעילות ב-מט"ח ועל שוק העבודה. על אף השיפור בפרמטרים המאקרו כלכליים, נראה, כי מצב האוכלוסייה בשנים האחרונות הורע. אמנם האינפלציה הרשמית הממוצעת השנתית בין השנים '95 - '99 הייתה כ-4.5%, אולם שיעור האינפלציה בפועל ככל הנראה גבוה יותר (10% - 20% בשנים האחרונות). שיעור גבוה זה הביא בשנים האחרונות לשחיקה בשכר, ללא כל מענה מצד המשטר עד כה¹¹⁰. במקביל לירידה ברמת החיים של האוכלוסייה התגברו סממני החולי החברתי ובהם עליה בתופעת השחיתות, השוחד, הזנות וצריכת הסמים. אולם, על אף הקשיים הכלכליים עימם מתמודדים משקי הבית הלובים, רבים מתושבי לוב נהנים מתנאי חיים סבירים לעומת תושבי מדינות אפריקה השכנות עקב שירותי רווחה, תעסוקה במגזר הציבורי וסובסידיות בהיקף רחב.

בעקבות השהיית הסנקציות הבינלאומיות של האו"ם ב-'99 וחזרתה של לוב ל"משפחת העמים" עם הכרזתה על התפרקותה מתוכנית הגרעין הצבאית, הגמישה לוב את חוקי השקעות ואת תנאי החוזים לחיפושי נפט, אשר למעשה העניקו ללוב הזדמנות למשוך משקיעים זרים. צעד זה, בא לידי ביטוי בסימני התאוששות כלכליים, בעיקר במגזרים הלא-נפטניים¹¹¹.

שיבתה ל"משפחת העמים" עם התפרקותה מפרויקט הגרעין ב-'03, החלה לתת את אותותיה בעיקר עם נכונותן הגוברת של מספר רב של מדינות אירופיות להרחיב את השקעתן במדינה¹¹². במהלך '03-'04 כלכלת לוב צמחה באופן הדרגתי, כאשר היא משקפת את מחירו הגבוה של הנפט בשנים האחרונות. למעשה, מאז הסרת הסנקציות שהטיל האו"ם על המדינה ב-'99, ולאחר תחילתן של רפורמות כלכליות במדינה מאז 2000 ניכרת גם עלייה ברמת חייהם של התושבים ביחס לרמת חייהם קודם לשנת 2000.

תרשים I: האם המרכיב הכלכלי השפיע על בחירתן של לוב וצפון קוריאה?

מבוסס על נתוני הבנק העולמי ועל נתוני קרן המטבע (נכון ל-2005). www.imf.org.

המידע לגבי המצב הכלכלי בצפון קוריאה אינו רב ואיכותי כאמור ונשען בעיקר על מידע והערכות הבנק המרכזי של דרום קוריאה (Bank of Korea - BOK). אולם, ניתן לקבוע כי עם קריסתו של הגוש הקומוניסטי והפסקת הסיוע הסובייטי לצפון קוריאה, נמצאה פיונגיאנג במצב כלכלי קשה. שנות התשעים לא הטיבו עם המדינה ובעיקר לא עם אזרחיה. על פי נתוני ה-BOK, חלה בצפון קוריאה ירידה משמעותית בתוצר המקומי הגולמי לנפש (תמ"ג) בשנים '02-'90 של כ-25%. כלומר ירידה שנתית ממוצעת של כ-2%. עיקר הירידה בתמ"ג חל בין '90-'98, קודם להתייצבותה של הכלכלה לאחר קבלת סיוע בינלאומי בעיקר במוצרים ברי-קיימא.

חוקר כלכלתה של צפון קוריאה, נולאנד (Noland), ערך במהלך שנות התשעים השוואה בין מספר רב של מדינות בחמש יבשות. במחקרו גילה נולאנד, בהסתמך על נתוני הבנק העולמי, כי מלבד כלכלת צפון קוריאה, ארבעים ושתיים מדינות נוספות סבלו מירידה של כרבע מהכנסתן השנתית ויותר במהלך '90-'02.¹¹⁴

עיקר ממצאיו של נולאנד מעידים כי קריסת הגוש הקומוניסטי ועמה הפסקת הסיוע הכלכלי הנרחב מצד ברה"מ לצפון קוריאה, הם שהובילו במהלך שנות התשעים להרעה כלכלית משמעותית במדינה. עם זאת, מצב זה אינו שונה במהותו ממצבם הכלכלי של מדינות רבות אחרות ברחבי המערכת הבינלאומית שנסקרו במחקר.

כפי שנלמד מהטבלה לעיל, על אף מצבה הכלכלי המשתפר יחסית של צפון קוריאה, בעיקר מאז '98 בעקבות הסיוע הבינלאומי, לא חלה במדינה מחשבה מחודשת באשר לדרכה הגרעינית. בלוב, לאחר הסרת הסנקציות ב-'99 ניכרת מגמת צמיחה כלכלית שהתמידה כאמור, עם עליית מחיר הנפט והרפורמות הכלכליות שביצעה. אך דווקא בשנת התפרקותה מפרויקט הגרעין חלה ירידה בצמיחה, ככל הנראה, בשל מימוש חובותיה של המדינה ופיתוח השקעות ארוכות טווח במדינה, על רקע הרפורמות הנעשות בה.

כלומר, הגם שלמרכיב הכלכלי הייתה השפעה על בחירותיהן של המדינות, ישנו קושי לקבוע באופן מובהק מהנתונים המובאים לעיל ומניתוח כלכלת מקרי המבחן, האם ההיבטים הכלכליים הם שקבעו את דרכן הגרעינית של המדינות. האם ישנה זיקה בין מדיניות הגרעין הצפון קוריאנית המשמרת את דרכה הגרעינית שסופה והשפעותיה הכלכליות ידועות למשטר, לבין כלכלתה המתאוששת באופן מדוד כאמור ויחסי למצבה בתחילת שנות התשעים. לחילופין, האם הצמיחה הכלכלית בלוב, שהחלה, כפי שניתן לראות בתרשים, כמה שנים קודם להתפרקותה מנשקה הגרעיני לאחר הסרת הסנקציות וטרם פתיחת ערוץ ההידברות עם בריטניה וארה"ב, היא שהובילה להתפרקות לוב מפרויקט הגרעין?

101 תיאור מעניין לכך מתוך קרבי המשטר עצמו, יצא לאור בפרסום בתקופון "ראהברד" האיראני, על ידי המרכז למחקרים אסטרטגיים של "המועצה לקביעת האינטרס". בפרסום צוין כי "יצוא המהפכה" מאז כינון הרפובליקה האסלאמית ועד היום עבר תהפוכות ושינויים רבים, בהתאם למציאות האזורית והפנימית באיראן ולמעשה כשל במידה מסוימת. דפוס מדיניות חוץ הותאם לנסיבות בינ"ל משתנות - ממדיניות מהפכנית, המבוססת על כוח וכפייה, למדיניות "שיווקית", המבוססת על פלורליזם ובחירה. שמס מרתצ'א, "האיומים הצבאיים הישראליים נגד איראן", מטאלעאת ראהברדי. טהראן: אוניברסיטת האמאם חסין, גיליון אביב, קיץ 1998. ראה בפרסית ב: www.csr.org.ir. Center for Strategic Research

102 Sagan Scott, "Why Do States Build Nuclear Weapons?", Three Models in Search for the Bomb. *International Security*, Vol 21, No. 3 (Winter 96/97), pp 54-86

103 אמרה נפוצה בקרב פועלי צפון קוריאה, כמצוטט אצל לבקוביץ, עמ' 80.

104 שם, עמ' 82-84.

105 Marcuss Noland (ed.). *Economic integration of Korean Peninsula*. Washington, D.C. : Institute for International Economics, 1998. pp 137-165

106 משנתו של קים איל סונג, על פיה צפון-קוריאה פועלת, מכונה "Juche" ("הסתמכות עצמית") ומדגישה את הצורך בצנע ובהקרבה אישית לצד זהות ייחודית עצמית.

107 על פי הערכות מחמירות בין שנים 95-98 נפטרו מרעב כ-2 מליון אזרחים, בעיקר ילדים. משלחות סיוע בינלאומיות שהגיעו לצפון-קוריאה, לרוב תחת פיקוח צמוד של המשטר דיווחו על פגיעה קשה באוכלוסייה. ב-98 העריכו משקיפים כי 63% מילדי צפון-קוריאה מראים תסמינים ארוכי טווח של תת-תזונה, וכי המערכת הרפואית הצפון-קוריאנית אינה מצליחה להתמודד עם ממדי המשבר.

108 ראה הרחבה בנתוני קרן המטבע הבינלאומית www.imf/libya.org.

109 www.imf/libya.org

110 אחד הביטויים הבולטים לחוסר שביעות הרצון ברחוב הלובי עקב מצבו הכלכלי הרעוע הנובע ממדיניות המשטר, ניכר בפריצתן של (אוקטובר 00) מהומות בבירה וממערבה לה (בעיקר בערים זאויה וצברתה) נגד מהגרים אפריקנים, שגבו כ-200 קורבנות. בעקבות כך, נקטו שלטונות לוב צעדים שנועדו להגביל את ההגירה ואפשר שאף גירשו מאות מהגרים מחוץ לתחומי המדינה.

111 ראה נתוני קרן המטבע הבינלאומית ב: www.imf.org וההשוואה בין נתוני התמ"ג לנפש בחמש השנים אחרונות. לדוגמא עליית אחוז התמ"ג הייתה ב-2000 1% ואילו ב-2003 9%.

112 .Gawdat, pp 373-394

113 תוצר מקומי גולמי הינו מונח כלכלי המציין מדידה של הערך הכולל של הסחורות והשירותים שיוצרו בשטח טריטוריאלי מסוים בתקופה נתונה. הגדרה זו על אף היותה רחבה במושגים כלכליים, כוללת משתנים כלכליים רבים שיש בהם כדי להעיד על מגמת השוק במדינה ועל רמת החיים בה (ככל שהצריכה עולה כך גם רמת החיים של תושבי המדינה).

114 Marcus Noland. *Korea after Kim Jong-Il*. Washington, DC. : Institute for International Economics, 2004. pp 24

בדרך לפצצה (ובחזרה): התקדמות התשתית הטכנולוגית בלוב ובצפון קוריאה פרויקט הגרעין של צפון-קוריאה

בשנות החמישים המוקדמות, בהשראה ובסיוע סובייטי צמוד, החלה צפון-קוריאה בהקמתה של תשתית נרחבת לייצור אנרגיה גרעינית לצרכי שלום. במהלך שנת 52' הוקם המכון לאנרגיה אטומית והאקדמיה למדעים בבירה הצפון-קוריאנית כתשתית מדעית ולשם הכנת מדעני המחר לפיתוח הטכנולוגיה. מדענים רבים נשלחו ללימודים גבוהים בברה"מ כבר לאחר מיסוד שיתוף-הפעולה בין מוסקבה לפיונגיאנג¹¹⁵.

במהלך שנות החמישים, נחתמו בין שתי המדינות הסכמים רבים, וב-56' נחתם הסכם לפיתוח משותף של אנרגיה גרעינית. אולם, בד בבד עם שיתוף הפעולה הצמוד, חששה צפון ברה"מ מהאפשרות כי צפון-קוריאה תעשה בסיוע הסובייטי לתכנית האנרגיה הגרעינית, שימוש שאינו ראוי. ב-59' נחתם בין המדינות הסכם נוסף שהגדיר את מהות הסיוע הסובייטי אשר נועד לשימוש של אנרגיה גרעינית לצרכי שלום. ההסכם כלל את האפשרות כי פקחים מטעם ברה"מ יוכלו לפקח על המשך פיתוח תכנית הגרעין במדינה. עם החתימה על ההסכם והסרת חששותיה של מוסקבה, סייעה מוסקבה בהקמתו של קומפלקס למחקר גרעיני ביונגבון (Yongbyon-kun), בפאתי פיונגיאנג¹¹⁶.

החל משנות השישים התמידה ברה"מ, שראתה בסיוע לצפון-קוריאה הקומוניסטית חיזוק למדיניותה הביטחונית כלפי האיום האמריקני שניצב לפתחה של צפון-קוריאה בקו הרוחב 38°, לסייע לתכנית הגרעין ה"אזרחית" של צפון-קוריאה. בנוסף, העניקה ברה"מ סיוע גם בתחום התעשייה הכימית ובאימוני התגוננות אב"כ¹¹⁷.

על פי עדויות רבות, ובעיקר לאחר חשיפותיה של סבא"א את מרכיבי פרויקט הגרעין הצבאי במדינה בשנות התשעים, ניתן לבחון בדיעבד כי במהלך שנות השמונים המוקדמות ניהלה צפון-קוריאה פרויקט גרעין צבאי מתקדם המבוסס על פלוטוניום, שבמסגרתו נבנה כור מחקר המתאים לייצור פלוטוניום ומתקן הפרדה. אולם, באותם השנים ההערכה במערב הייתה עמומה באשר לשאלה האם בידה של צפון קוריאה נשק גרעיני¹¹⁸.

הדאגה במערב מפיתוחה של הפצצה על ידי צפון קוריאה פינתה את מקומה להלך מחשבה אחר לגבי כוונותיה של צפון קוריאה עם הודעתה של ארה"ב ב-91' כי הוציאה את ראשי הקרב הגרעיניים מדרום-קוריאה, שלאחריה חתמה צפון-קוריאה על אמנת ה-NPT ב-92' ואשררה אותה זמן קצר לאחר מכן.

אולם, הקלפים נטרפו כשנה לאחר מכן ועמם שב גם החשש במערב מהמשך פיתוח פרויקט הגרעין הצבאי, כאשר המודיעין האמריקני איתר ממצאים מחשידים באשר לכוונותיה של פיונגיאנג בתחום הנשק הגרעיני. פקחי סבא"א שערכו ביקורות במקום, חשפו כי צפון-קוריאה עבדה מחדש פלוטוניום (reprocessing), דבר הנאסר על מדינה שהינה צד לאמנת ה-NPT¹¹⁹. בשנת 94' בעקבות לחץ אמריקני, הסכימה צפון-קוריאה להשהות את תוכניתה הגרעינית, ובתמורה הסכימה ארה"ב, בין היתר, להקים בצפון-קוריאה שתי תחנות כוח גרעיניות ולסייע לה

כלכלית. זאת, בעיקר בתחום אספקת הנפט לתעשייה הקוריאנית, כפי שנקבע ב"הסכם המסגרת" בין שתי המדינות.

על פיה הערכות השונות בידי צפון-קוריאה היכולת לייצר פצצות אחדות, כאשר במקביל מוסיפים להיבנות כורים גרעיניים שיהיו בעלי הספק חשמלי של 50 ו-200 מגהוואט, שיסייעו לקידום פרויקט הגרעין הצבאי¹²⁰. לצד המסלול הפלוטוגני, באוקטובר 2002 נחשפה גם תכנית העשרת אורניום בצנטריפוגות. מדו"חות סבא"א נראה כי לצפון-קוריאה יכולת להפיק אורניום גולמי ויכולת להמירו לחומר הגלם המשמש להעשרה¹²¹ (UF6). תכנית העשרת האורניום, המקבילה כאמור למסלול הפלוטוגני, החלה כפי הנראה, בסוף שנות התשעים בסיוע פקיסטאני, בתמורה לטכנולוגיית טילי קרקע-קרקע שספקה צפון-קוריאה לפקיסטאן (ה"גאורי" הפקיסטאני מבוסס על טילי ה"נודונג" הצפון-קוריאני)¹²².

כמו כן, בדיווחי סבא"א הוצגו גילויים חדשים לגבי תוכנית הגרעין הצפון קוריאנית אשר חשפו את קיומו של "שוק שחור" לצנטריפוגות, בו ייתכן וצפון קוריאה רכשה, בדומה ללוב, צנטריפוגות מורכבות. אם אכן ארע דבר זה עשוי לקדם משמעותית את מסלול העשרת האורניום בצפון-קוריאה.

בדיווחה של סבא"א לגבי תכנית הגרעין הצפון-קוריאנית, נחשף כאמור המסלול הפלוטוגני, אשר על פי העדויות, מרוכז בקומפלקס הגרעיני ביונגיבון, וכולל בין השאר גם כור תרמי בהספק של 25 מגהוואט, מתקן הפרדה, ומתקן לייצור דלק בכור¹²³. הפעילות במתקנים אלו הוקפאה כאמור בהתאם ל"הסכם המסגרת" שהושג עם ארה"ב באוקטובר '94, והושמה תחת פיקוח בינלאומי, אך זמן קצר לאחר תחילתו של המשבר עם ארה"ב באוקטובר '02 חודשה בהם הפעילות והופסק הפיקוח הבינלאומי עם הודעתה של צפון קוריאה על פרישה מאמנת ה-NPT ב-10 בינואר '03¹²⁴.

סוכנויות המודיעין האמריקניות העריכו עד לפני כמה שנים כי כיום ברשות צפון-קוריאה חומר בקיע שיוצר מעיבודו מחדש של הפלוטוניום בין '91 ל-'89, אם כי, לא ברור האם חומשו ראשי קרב גרעיניים. באביב '03, סוכנויות המודיעין האמריקניות איתרו פעילות רדיואקטיבית חריגה במתקן לעיבוד מחדש של פלוטוניום ביונגבון, שמצביע על פי ההערכות על יכולת ייצור של כמה פצצות. כמו כן, כ-8,000 מוטות דלק מוקרנים הוצאו מכור מחקר, כאשר אלו מכילים כמות פלוטוניום היכולה להספיק לייצור חומר בקיע לכל הפחות לשש פצצות.

אולם, ללא כל קשר למספר הפצצות שבידיה ובאיזה מסלול התקדמה באופן ניכר יותר, פיונגיאנג הינה כיום מדינה בעלת יכולת הרתעה גרעינית, גם אם מבוססת על מספר מועט של פצצות. גושפנקא רשמית לכך התקבלה ב-9 באוקטובר '06 עם הניסוי הגרעיני התת-קרקעי שערכה צפון קוריאה שבאמצעותו נכנסה ל"מועדון" המדינות המגורענות. בכך השלימה למעשה פיונגיאנג את אבן הדרך האחרונה בדרכה הארוכה שהחלה לפני כחמישה עשורים.

פרויקט הגרעין הלובי

”למען השלום חייבים הערבים לייצר פצצה גרעינית בגלוי על מנת ליצור איזון של הרתעה גרעינית עם הישראלים“

מנהיג לוב, מעמר קד'אפי, 95'95¹²⁵

”... (לוב) החליטה מתוך רצונה החופשי להיפטר מהחומרים, הציוד והתוכניות ... ולהיות נקייה לחלוטין מהנשק ששימושו אסור מבחינה בינ"ל...“

מתוך הודעתו הראשונה של שר החוץ הלובי, דצמבר 03'03¹²⁶

ב-19 בדצמבר 2003, הכריזה לוב על כוונתה להתפרק מנשקה הבלתי-קונבנציונלי, ועל פתיחת המדינה לאלתר לפיקוח ולביקורת של פקחי סבא"א. לוב התחייבה לפרוק כל מרכיבי פרויקט הנשק הכימי והגרעיני; הצהרה על כלל פעילותיה הגרעיניות לסבא"א; קבלת פקחי סבא"א לשם הבטחת יישום אמנת ה-NPT והחתימה על ה"פרוטוקול הנוסף" לאמנה; פרוק טילים בליסטיים שטווחם הוא מעל 300 ק"מ ובעלי מטען של יותר מ-500 ק"ג; פרוק כל מאגרי הנשק הכימי והסכמה לובית להצטרף לוועדה לפרוק נשק כימי (CWC); והרשאה לובית מיידית לפיקוח ולקיום ביקורת לוודא את פעילויותיה הנ"ל¹²⁷.

תוכנית הגרעין הצבאית הלובית החלה בסוף שנות השמונים, התמקדה, בדומה לאיראן במסלול להעשרת אורניום לשם השגת החומר הבקיע, ונוהלה בחשאי במסגרתה הרשות הלאומית הלובית למחקר מדעי. כבר ב-75'75 אשררה לוב את חתימתה על אמנת ה-NPT שנחתמה, עוד קודם לעלייתו של קד'אפי לשלטון, על ידי המלך אידריס ב-69'. ב-80'80 חתמה לוב על הסכם עם סבא"א, לפיו כלל מתקניה הגרעיניים יושמו תחת פיקוחה. אך, על אף צעדים אלו, במהלך שנות השבעים המאוחרות, חזר קד'אפי והדגיש כי ארצו נחושה להשיג נשק גרעיני, משום שיריבתו, ישראל השיגה לדבריו יכולות דומות¹²⁸.

קד'אפי השיג סיוע טכנולוגי לתוכניתו הגרעינית מכמה ארצות, בהן סין ופקיסטאן, וייבא לארצו, כפי הנראה, בתמורה לסיוע כלכלי לניז'ר, אורניום טבעי¹²⁹. ב-79'79 רכשה לוב מברה"מ כור מחקר בן 10 מגהוואט. במקביל, סטודנטים לובים רבים נשלחו באותה התקופה ללימודים מחוץ למדינה בהם גם קבוצה של כ-200 שלמדה בארה"ב עד לשנת 83'83 כאשר זו החלה לחשוד בכוונותיה של לוב¹³⁰.

במהלך שנות התשעים נקלעה לוב, כפי הנראה לקשיים רבים בהמשך פיתוח תוכניתה הגרעינית, ופנתה לשם השלמת התוכנית לד"ר עבד אלקאדר ח'אן הפקיסטאני שהעביר לידה, על פי הפרסומים השונים, טכנולוגיות להעשרה באורניום שכללו שרטוטים של צנטריפוגות מתקדמות. דבר שהאיץ הלכה למעשה את פרויקט הגרעין הלובי. גם בתחומי הנשק הכימי והביולוגי, התגלתה רמת פיתוח גבוהה עם התפרקותה של לוב בדצמבר 03'03, וזאת על אף חברותה של לוב גם במסגרות הבק"ן בתחומים אלו.

למרות חברותה של לוב באמנת ה-NPT מ-75'75 מרבית המומחים האמינו כי לוב שואפת להשגתם של מספר אמצעים בלתי-קונבנציונליים, לרוב ללא הצלחה יתרה. לוב המשיכה להכחיש כל שמועה על קיום תוכנית לנשק ביולוגי או כימי בשטחה, אך יכולתה הכימית, כולל שימוש

בלוחמה כימית במלחמתה נגד צ'אד בשנות השמונים, הוכיחה אחרת. גם בתחום פיתוח הנשק הביולוגי לוב עסקה, וזאת על אף שחתמה ואשררה את האמנה הביולוגית בשנת '82. לאחר חשיפת הנשק הבלתי קונבנציונלי (נב"ק) שהיה ברשותה, קודם שהתפרקה, הודתה לוב כי הביעה עניין ברכש ציוד לייצור נשק ביולוגי, ועל פי הפיקוח שנערך בשטחה, קיימים מספר אתרים בלוב בעלי יכולות דו-שימושיות בתחום הביולוגי.

האם המרכיב הטכנולוגי השפיע על בחירתן של לוב וצפון קוריאה ?

בצפון-קוריאה התעשייתית החלה התשתית הטכנולוגית להתפתח בעיקר כתעשייה כבדה מראשית ימיה של המדינה. פיונגיאנג החלה בפיתוח התשתית הטכנולוגית-מדעית לפיתוח פרויקט הגרעין בסיוע סיני וסובייטי צמוד לפני יותר מחמישה עשורים. סיוע שלא הסתכם אך ורק בבניית היכולת הצפון קוריאנית לבניית הפרויקט, אלא גם בהכשרת כוח אדם מדעי בברה"מ ובפיתוח מדעי נרחב מאוחר יותר בצפון קוריאה עצמה, שיצר את התשתית הטכנולוגית למספר הפצצות הגרעיניות המוערכות שבידי פיונגיאנג.

לוב לעומת זאת, לא הצטיינה בפיתוח תעשייה כבדה דוגמת צפון קוריאה אך זכתה לסיוע, עד לשנות השמונים מכמה מדינות אירופיות, שזיהו את הפוטנציאל הכלכלי הטמון בה וקיוו לממשו בבוא היום. אולם, את עיקר הסיוע הטכנולוגי השיג קד'אפי כאמור מסין ומפקיסטאן. סטודנטים לובים רבים נשלחו בתחילת שנות השמונים ללימודים בחו"ל, בעיקר בארה"ב, עד שזו חשדה בכוונותיה של לוב. אך, על אף הסיוע הצמוד לפרויקט הגרעין הלובי, הופסק הפרויקט לתקופה מסוימת בשל הבסיס הטכנולוגי הרעוע שעליו נשענה תוכניתה ה"אזרחית"¹³¹.

מהמידע שהתגלה לאחר התפרקותה, נחשף כי תכנית הגרעין הלובית התפרשה לכל הפחות על פני 10 אתרים שונים, בהם אותרו על ידי הפקחים האמריקנים והבריטים צנטריפוגות שלמות ואלפי חלקי צנטריפוגות (לא מורכבות), שהעידו, בין היתר, על רמת הפיתוח של תוכנית הגרעין הלובית, ועל הסתייעותה של לוב בשרותי ה"שוק השחור", אשר השלימו את הפערים הטכנולוגיים שהיו לה בפיתוח פרויקט הגרעין, והיו יכולים ללא החלטתה על התפרקותה להביא ליכולת גרעין צבאית¹³².

מרכיב ביטחון הפנים ויציבות המשטר

אין בפרק זה משום יומרה לנתח את יציבות משטריהן של צפון קוריאה ולוב, אך יש בו כדי לנסות ולהצביע על מרכיב ביטחון הפנים וסיכויי שרידותו של המשטר כמרכיב בעל השפעה על מדיניותן הגרעינית של המדינות.

צפון קוריאה של קים איל סונג - הזירה הפנימית

אנחנו חיים בצל המנהיג,
אהבתו היא חום אינסופי,
זריחת השמש הבהקת;
אנחנו חיים בחיק המנהיג,
אנו מתגאים בתרומתך לאושר העולמי;
הו, המרשל קים, המנהיג השמימי,
העם מביט אליו בהערצה, נבע לו אמונים¹³³

ההיסטוריה הצפון קוריאנית כרוכה בהיסטוריה של מנהיגה קים איל סונג, שליט המדינה מאז הקמתה ועד למותו ב-94', ובהיסטוריה של בנו ממשיכו, קים ז'ונג איל, עד לבלי היכר. כדי לבסס את מעמדו בתחילת הדרך, ניצל איל סונג את קשריו עם השלטונות בסין ובברה"מ, ועד סוף שנות החמישים הצליח איל סונג לבנות מנגנון מפלגתי שהתבסס על מקורביו, ולהדיח את יריביו הפוליטיים.

כדי לחזק את מעמדו הפוליטי, יצר איל סונג מנגנון מפלגתי ריכוזי ופעל לנתק בין אוכלוסיית המדינה לבין הסובב אותה, באמצעות פיקוח הדוק על זרימת המידע. הוא הקים מנגנון ביטחון אימתניים אשר דיכאו כל גילויי אופוזיציה, והחל בבניית פולחן אישיות סביב דמותו. גם כיום, "הרפובליקה הדמוקרטית העממית של קוריאה" הינה המדינה היחידה במערכת הבינלאומית שקיים בה משטר בעל מאפיינים טוטליטרים המנוהל על בסיס תפיסות קומוניסטיות-מרכסיסטיות.

מנהיגה של צפון-קוריאה, קים ז'ונג איל, ירש כאמור את השלטון מאביו ביולי 94' לאחר מות אביו ומייסד המדינה, קים איל סונג, ובתוך זמן קצר פרס את שליטתו על כל רשויות המדינה באמצעות קידום מקורביו לתפקידי מפתח. עם זאת, בשל מרכזיותה של דמותו של אביו נמנע קים ז'ונג איל מלתפוס את תפקיד הנשיא, ו"הסתפק" במינויו למזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית, ראש הכוחות המזוינים וראש הוועדה להגנה לאומית¹³⁴.

בצפון-קוריאה שתי מוסדות מרכזיים מחזיקים בידיהם את מרב העוצמה הפוליטית והמדינית: המפלגה הקומוניסטית והממסד הביטחוני. בין שתי מוסדות אלו מתנהלים כל העת מאבקי כוח על עמדות מפתח במשטר וכן על הקרבה למנהיג ולקבלת החלטות במדינה.

המפלגה הקומוניסטית מאגדת את האליטה האזרחית ואחראית למעשה באמצעות מועצת הנשיאות של הפרלמנט, והממשלה על חקיקה וניהול מערכות החיים האזרחיות, וכן על ניהול

מדיניות החוץ. הממסד הביטחוני, באמצעות משרד ההגנה והמטה הכללי של צבא צפון-קוריה כפופים ישירות לראש הוועדה להגנה לאומית, קים ז'ונג איל, אשר אחראי על כלל הכוחות המזוינים, ובכלל זה גם על יכולותיה האסטרטגיות של ארצו¹³⁵.

מדיניותו המוצהרת של קים ז'ונג-איל להעדפת צבא ("Military First") והפניית עיקר המשאבים לטובת ההתעצמות הצבאית הביטחונית, כמו גם העובדה שמרבית ממקורביו הינם מקרב האליטה הצבאית, חיזקה כפי הנראה את השפעת הצמרת הצבאית, בין היתר, גם בעיצוב מדיניות החוץ. כיום, נראה כי על פי המידע המועט המתקבל בנוגע ליציבות משטרו של קים ז'ונג איל, נראה כי אין למשטרו כל איום הנראה לעין מצד קבוצות אופוזיציה במדינה¹³⁶.

לוב של קדיאפי - הזירה הפנימית

מאז ה- 1 בספטמבר 1969 שולט מעמר אלקד'אפי בלוב. טרם ההפיכה הצבאית, התקיימה בלוב, החל מ- 1951, חוקה המנהיגה מערכת פדרלית ממשלתית במדינה, שבמסגרתה ישנה סמכות עליונה שניתנה בידי המלך דאז, אדריס הראשון. בנוסף, במערכת הפוליטית הלוברית, ראש ממשלה, מועצת שרים ופרלמנט בעל שני בתים. המלך אדריס החליף (1963) את השיטה הפדרלית במונרכיה שריכזה לידיה את מוקדי הכוח והעוצמה במדינה וניערה את שאר הרשויות מכלל סמכויותיה¹³⁷.

"מועצת ההפיכה" (RCC) הביאה, לאחר תפיסת השלטון בהפיכה ללא שפיכות דמים בלוב, לשינוי המשטר המלוכני לרפובליקה. בדצמבר 69' הצהירה "מועצת ההפיכה" על מינויה כרשות המחוקקת והמבצעת העליונה, כשבראשה 13 קצינים הממונים מטעם ומתוך "המועצה". לאחר מכן, ובמטרה להעיד על אופיו ה"דמוקרטי" של המשטר החדש בלוב, הצהיר ב-73' הקולונל מעמר אלקד'אפי, "מנהיג המהפכה", בהיותו בן 28 בלבד בעת ההפיכה הצבאית, על מהפכה פופוליסטית כאשר על פי תפיסתו השיטה הדמוקרטית האמיתית הינה היחידה המאפשרת את השתתפותם הישירה של ההמונים בניהול מדינתם. זאת, באמצעות "וועדות עממיות", האמונות על ניהול המדינה, אשר נוסדו עפ"י חלוקה גיאוגרפית של אזורים עירוניים וכפריים. יתרה מזו, כביטוי למגמת העתקת מרכז הכובד הפוליטי לידי העם, שינה (1977) קד'אפי את שמה של לוב ל"ג'מאהיריה (מדינת ההמונים) הסוציאליסטית הגדולה של העם הלוברי הערבי".

עם זאת, כבר בתחילת דרכה שלטה "מועצת ההפיכה" כמשטר דיקטטורי בלוב. אף שצעדיו של "מנהיג המהפכה", קד'אפי על פי תפיסתו ומשנתו האידיאולוגית שפורסמה בשנת 76' ב"ספר הירוק", נועדו להעביר את סמכויות השלטון מן "המועצה" לעם ולשוות למשטר מבנה דמוקרטי פופוליסטי, המשיכו חברי "מועצת ההפיכה", ובראשם, קד'אפי עצמו, לנהל באופן דיקטטורי את המדינה. במסגרת זו, קד'אפי אומנם נוהג, מזה שנים רבות, להתנער פומבית ממילוי תפקיד רשמי כלשהו בהנהגת לוב ואף טורח להדגיש, כי הוא אינו אלא "מנהיג המהפכה". אולם, שלטונו בלוב מתאפיין בריכוזיות גבוהה והוא מתנהג, בפועל, כשליט יחיד¹³⁸.

תהליך קבלת החלטות מרוכז בידי של קד'אפי והוא המתווה הבלעדי של מדיניות הפנים

והחוץ והוא מעורב בכל רמות ניהול המדינה, כדי לאכוון ולהנחות את כל הפעולות בנוגע לנושאים החברתיים, הפוליטיים והביטחוניים. המנגנונים והגופים השונים מהווים לרוב כערוצים להעברת מסריו ורצונותיו והם משוללי כל כוח ברמת קבלת ההחלטות. כיום, מסגרותיו השלטוניות של המשטר הלוּבִי, הנחושות לדכא מבעוד מועד כל גילוי של חתרנות נגדו, אינן ניצבות בפני סכנה, הנראית לעין, ליציבותן.

”מושכות” מדיניות הגרעין עודן מונחות בידי של קד’אפי, כפי שהיו בעשורים האחרונים. זאת, ללא כל “הפרעה” נראית לעין מהזירה הפנימית, דוגמת גילויי חתרנות או ניצני התנגדות פנימית למדיניותו הגרעינית גם לאחר מהלך התפרקותה של טריפולי מפרויקט הגרעין הצבאי.

מהי מידת השפעתו של הביטחון הפנימי ויציבות המשטר על בחירותיהן של לוב וצפון קוריאה?

לוב וצפון קוריאה בעלות שלטון בעל מאפיינים טוטליטריים מובהקים (זאת על אף ניסיונותיו של קד’אפי לשוות פסדו-דמוקרטיה בארצו, או צפון קוריאה בשמה הרשמי ה”רפובליקה הדמוקרטית של קוריאה”). עם זאת, ניתן לנסות ולעייין במידת השפעת ביטחון יציבות המשטרים ושרידותם הפוליטית על דרכו הגרעינית של המשטר.

בצפון קוריאה, האליטה השלטונית שולטת במדינה מאז הקמתה על ידי קים איל סונג. על פי מספר חוקרים בתחום זה, נראה כי לא נשקפת כל סכנה למשטרו של קים ז’ונג איל¹³⁹. גורם העוצמה במדינה, אז כמו היום וככל מדינה קומוניסטית, הוא המפלגה, ”מפלגת הפועלים הקוריאנית” (KWP) אשר נוסדה באוגוסט 46’. אמנם בתחילת דרכה נודעו יריבות בתוך המפלגה בין הסיעות המרכיבות אותה, אך עד סוף שנות החמישים הצליח קים לבנות מנגנון מפלגתי שהתבסס על אנשי שלומו¹⁴⁰.

בלוב, לעומת זאת, האופוזיציה למשטרו של קד’אפי צמחה כבר בשנות השמונים. זו פעלה להפלת המשטר בגלל התנגדותה לאידאולוגיה ה”מהפכנית” של קד’אפי, הטוטליטרית באופייה, שלא השאירה מרווח נשימה למתנגדיה, פגעה בהם כלכלית ופוליטית ואף רמסה את זכויות האזרח. שיטות הדיכוי האכזריות, ובראשן מעשי הרצח של ”אויבי המפכה”, החריפו את המתח בין האופוזיציה למשטר. האיום האסלאמי הרדיקלי התחזק בשנות התשעים ומאמיניו אף האשימו את קד’אפי בהיותו כופר הנוגד את עקרונות דת האסלאם.

כיום, המשטר הלוּבִי ממשיך להתמודד בעיקר עם האתגרים ליציבותו הפנימית, על אף שאלו אינם נתפסים בעיניו כאיום אותנטי על משטרו, ולמעשה אין כיום כל אופוזיציה פוליטית מאורגנת הקוראת תיגר על שלטונו הריכוזי של קד’אפי. איומים אלו כוללים את הטרור והאסלאם הקיצוני והפשיעה וההגירה הבלתי חוקית, והחשש הפרדוקסלי במידה רבה, מפני חדירה והשתרשות של ”רוחות מערביות” בקרב האוכלוסייה; ו”כיסוי התנגדות”, שנוצרו על רקע המדיניות הפרגמטית כלפי המערב שמוביל קד’אפי, בקרב מגזרים שנחשבו, מסורתית, לתומכי המשטר, דוגמת אנשי ה”גווארדיה הישנה”¹⁴¹.

קד'אפי עודנו מקפיד להגביל ולתחם את הרפורמות הכלכליות הנוגעות לתחומים החברתיים לצרכיו, ומוסיף לפעול לביצור שלטונו הריכוזי - טוטאליטרי. זאת תוך שהוא ממשיך למנוע רפורמות בתחום השלטוני, שולט ביד רמה באמצעי התקשורת, ומנסה להוסיף ולגונן על משטרו כהתגלמות "הדמוקרטיה העממית"¹⁴².

במקרה הלובי ניכרת דווקא השלכה של מדיניות הגרעינית ה"חדשה" על ביטחון הפנים במדינה, ולא להיפך. שכן, עם הסרת עולו הכלכלי של פרויקט הגרעין ועם הסרת האיומים המרכזיים, החלה טריפולי להפנות את משאביה לטיפול בסדר היום הפנימי, דוגמת הרפורמות הכלכליות ושימור שרידותו המשטר¹⁴³.

תרשים III: מרכיבי השפעה על מדיניות גרעין בשנים 1991-2003

איראן	צפון קוריאה	לוב	
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	שינוי בביטחון הפנימי וביציבות המשטר
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	שינוי מגמה כלכלית
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	היכולת להתמיד בתכנית הגרעין ללא אילוצים טכנולוגיים ¹⁴⁴
לא חל שינוי	חל שינוי	חל שינוי	שינוי במדיניות כלפי נורמות בינלאומיות ¹⁴⁵
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	לחץ בינלאומי נמשך להפסקת פרויקט הגרעין
לא חל שינוי	לא חל שינוי	חל שינוי	תפיסת הביטחון הלאומית
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	המרוץ אחר יוקרה
לא חל שינוי	לא חל שינוי	לא חל שינוי	שינוי בסוג המשטר

- להרחבה אודות היסטוריית ההתחמשות של צפון קוריאה בשנות החמישים עד לשנות השמונים ראה ב: ¹¹⁵
 Mazarr, pp 15-35, וכן ב: www.fas.org.
- Chikahito Harada, *Russia and North-East Asia*. Oxford: Oxford University Press, 1997. ¹¹⁶
 pp 120.
- ¹¹⁷ Ibid, 120-122.
- ראה דו"חות סבא"א המפורטים לגבי פרויקט הגרעין הצבאי של צפון קוריאה באתר הסוכנות: www.iaea.org ¹¹⁸
- עיבוד מחדש של הפלוטוניום נעשה לאחר הוצאת מוטות האורניום, המשמשות כדלק הגרעיני לתחנת כוח
 לאחר כשלוש שנים. באמצעות מתקן להפרדת הפלוטוניום ניתן להפיק ממוטות הדלק כמות פלוטוניום
 המספיקה לייצור חומר בקיע פלוטוגני לשימושים צבאיים. ¹¹⁹
- להרכבה אודות תוכנית הגרעין הצפון קוריאנית ראה במכוני המחקר האמריקניים: www.fas.org וב-
www.nti.org ¹²⁰
- צפון-קוריאה הינה אחת המדינות הבודדות בעולם להן מכרות אורניום טבעי. ¹²¹
- צפון-קוריאה היא המקור העיקרי באסיה בכלל, ובמזה"ת בפרט לייצוא ידע וטכנולוגיה בתחום הטילים
 הבליסטיים. שוק זה מהווה עבור צפון-קוריאה מקור עיקרי למטבע חוץ ואף לסחר חליפין תמורת נפט,
 ומוצרי צריכה בסיסיים. חשוב לציין, כי צפ"ק היא המנוע העיקרי מאחורי תנופת ההתעצמות בתחום הטילים
 הבליסטיים המאיימים על מדינת ישראל, מסוף שנות השמונים, מצד מדינות ערב ואיראן. ¹²²
- Robert S Norris, Hans M Kristensen. "North Korea's nuclear program, 2005," Bulletin of* ¹²³
the Atomic Scientists Chicago: May/June 2005. Vol. 61, Iss. 3, p. 64-67
- 90 יום לאחר הודעה על פרישה מהאמנה היא נכנסת לתוקף. ראה הפרוטוקול המלא של אמנת ה-NPT ¹²⁴
 באתר סבא"א: www.iaea.org
- www.libya1.com, 10.5.99 ¹²⁵
- www.libya1.com, 4.12.03 ¹²⁶
- The White House, Fact Sheet: The President's National Security Strategy to Combat ¹²⁷
 WMD, Libya's Announcement, December 19 2003
- להרחבה על היסטוריית ההתחמשות הגרעינית של לוב ראה פרוט ב-www.nti.org. קד'אפי התייחס גם ¹²⁸
 כמה פעמים במהלך שנות התשעים לאיום הגרעין הישראלי על לוב: "ישראל מכוונת מאות טילים גרעיניים
 על לוב, תוניסיה, אלג'יריה, מרוקו, מאוריטניה, מצרים...אנו נמצאים תחת איום גרעיני" (93). "עיראק נפלה
 ועתה ישראל רוצה להפיל את לוב...כאן יונחתו טילים גרעיניים ישראליים" (93).
- על אף הסתייעותו בפקיסטאן, קד'אפי ציין בכמה הזדמנויות כי "לוב לעולם לא תסייע לפקיסטאן להשיג ¹²⁹
 פצצה אטומית.. אנו חושבים כי ייצור נשק גרעיני הינו טעות איומה נגד המין האנושי" ראיון ליומון הודי,
 מרס '86, www.fas.org.
- CRS, Report for Congress: Disarming Libya WMD in www.crs.org ¹³⁰
- Levite, pp 63 ¹³¹
- דו"ח סבא"א מדצמבר 2003 אודות תוכנית הגרעין הלובית. www.iaea.org. ¹³²
- שיר עממי נפוץ בצפון-קוריאה המלמד על פולחן האיטיות של קים איל סונג. מצוטט ב: Lone S. and ¹³³
 McCormack G. *Korea since 1850*. Palgrave Macmillian, p 180
- רשמית, אביו המנוח עודנו מחזיק בתפקיד הנשיא. ¹³⁴

- לבקוביץ, עמ' 82-80. ¹³⁵
- מבט ייחודי על משטרו של קים ז'ונג איל והשמירה הרבה המוקצית לציבות שלטונו חשף עריק צפון קוריאני בשימוע בפני הקונגרס האמריקני (21 אוקטובר '97). ראה ב: www.fas.org/spp/software/congress/1977_h/s97102ko.html ¹³⁶
- רונון, עמ' 75-68. ¹³⁷
- Vandewalle Dirk. Libya since independence : oil and state-building. Ithaca, N.Y: Cornell University Press, 1998 ¹³⁸
- ראה גם ב:לבקוביץ, אלון. קוריאה: היסטוריה ופוליטיקה. אוניברסיטת ת"א 2003. ¹³⁹
- ראה הרחבה בנושא בפרק אודות צפון קוריאה. ¹⁴⁰
- המשטר נוחל הצלחות מול הטרור, תוך שהוא מסתמך על המשענות "המסורתיות" (נאמנותם ויעילותם של מנגנוני הביטחון; הפעלת כוחניות מול אלה המזוהים כמתנגדי המשטר; שימור מערכת איזונים עדינה בצמרת המשטר; ושימוש במערכת הסברה יעילה) למנוע פגיעה באופיו הריכוזי. ¹⁴¹
- רונון, עמ' 75-68. ¹⁴²
- Bahgat Gawdat, Oil, Terrorism and Weapons of Mass Destruction: The Libyan Diplomatic Coup. The Journal of Social, Political and Economic Studies. Winter 2004. pp 373-394 ¹⁴³
- ההתייחסות אמורה הן לסיוע חיצוני על ידי מדינות והן סיוע מצד גורם שלישי שאינו מדינת. ההתייחסות הינה לשינוי מהותי שהיה בו כדי להשפיע מהותית על הפסקה/המשך בפרויקט הגרעין. ¹⁴⁴
- שלוש המדינות אשררו את אמנת ה-NPT, אך נחשדו על ידי סבא"א בפיתוח תוכנית גרעין צבאית. צפון קוריאה ולוב שינו את מדיניותן כלפי האמנה בשנת 2003 – צפון קוריאה הודיעה על פרישת מהאמנה (אותה יישמה בפברואר '05), ואילו לוב החלה לאכוף את האמנה ומסגרות בקרת נשק נוספות עם התפרקותה מתוכניתה הגרעינית. ¹⁴⁵

שנת 2003 - שנת השינוי

מדוע אם כן בחרו לוב וצפון קוריאה בדרכי התמודדות כה שונות בשנת 2003? כלל המדינות במערכת הבינלאומית שרויות תחת "דילמת ביטחון" במידה זו או אחרת, בהתאם לאילוצים והאיומים החיצוניים המופנים כלפיהן, אך כפי שניתן לבחון אינטרסים מניעים בחירות לאומיות ועשויים לשנותם באותה המידה בהתאם לתמורות ולאילוצים הפועלים על המדינה.

בבחינה רטרוספקטיבית ניכר כי לא חל כל שינוי משמעותי במפת האיומים בעיני המשטר בפיונגיאנג. אולם, ניכר כי מידת האיום בעיניו גברה דווקא נוכח המציאות הביטחונית שנותרה בעינה עם האיום הנמשך מדרום קוריאה לאור הנוכחות האמריקנית בחצי הקוריאני וכמו גם בשל מדיניותה של צפון קוריאה עצמה התורמת להאדרת תפיסת האיום שלה. המקרה הצפון קוריאני מלמד כי מניעה של מדיניות גרעינית יכולים להתפתח עם חלוף הזמן. תכנית הגרעין הצפון קוריאנית שהחלה, כפי הנראה, כמענה "פשוט" לאיום האמריקני, התפתחה למניעים נרחבים יותר, לצד תפיסת האיום שהוסיפה ללוות אותה לאורך השנים. במהלכם, למדה פיונגיאנג כי תוכנית גרעין מפותחת עשויה למשוך תשומת לב עולמית לאינטרסיה של המדינה, ובעיקר לסייע לה לקבל סיוע כלכלי ואף לשפר את קשריה הדיפלומטים, כפי שאכן ארע, לפחות לתקופת זמן כפי שהיה בעצם חתימת "הסכם המסגרת" עם ארה"ב.

אולם, גם ה"שוט הגרעיני" הצפון קוריאני הינו תולדה של תפיסת איום קיומית, וללא תפיסת האיום ה"שוט" לא יוכל להתקיים. תפיסת האיום הצפון קוריאנית, מלווה את המדינה מאז הקמתה ואך הפכה מורכבת יותר בשל מה שנתפס בעיניה ככוונות עוינות להפיל את המשטר. ההיבטים הכלכליים והפנימיים על אף שהינם קרדינלים להבנת מדיניותה הגרעינית של פיונגיאנג בעשור האחרון, נוספו למעשה עם השנים למהותה (essence) של מדיניות הגרעינית שנבעה בראש ובראשונה בשל תפיסתה המורכבת והסובייקטיבית של צפון קוריאה את סביבתה הפנימית והחיצונית שבמוקדה ניצבה תפיסת האיום הקיומית המרחפת מעל המדינה מזה כחמישה עשורים.

השינוי בלוב החל, כפי שבחנו בפרקים הקודמים, כבר בשנים האחרונות במדיניותה האזורית והבינלאומית, והוא שהוביל בסופו של תהליך ארוך ומורכב, גם לשינוי במדיניותה הגרעינית ולהתפרקותה מפרויקט הגרעין הצבאי בו אחזה. השינוי במדיניות הלובית, עוד קודם לשינוי במדיניותה הגרעינית, נגע בתחומי מדיניות החוץ, מדיניות התמיכה בטרור הפלסטיני, והמדיניות כלפי הלחץ הבינלאומי.

למעשה, המהלך המדיני האסטרטגי העיקרי שערכה לוב, החל כבר בתחילת שנות התשעים ונקשר קשר אמיץ להתרחקותה של טריפולי מהמזה"ת ופנייתה המדינית והפוליטית לעבר אפריקה. מהלך זה, בשילוב השפעה אמריקנית בשלב מאוחר יותר, הניע תהליכים רבים בתפיסת האיום הלובית, שאותם למעשה יצרה לוב עצמה וכפועל יוצא מתפיסתה את המציאות. מציאות בה האיומים הקיומיים ה"רחוקים" (ארה"ב וישראל) הולכים ומתמעטים, וגוברת ההתמקדות באיומים מ"בית" ובאיומים "קרובים" למפתן הדלת (האופוזיציה האסלאמית, ההכרח ברפורמות כלכליות).

עם ה"פיחות" במידת האיום, החל קד'אפי לבחון את מדיניותה הגרעינית של ארצו בראי מאזן אינטרסיה הלאומיים. קרי, עם ה"פיחות" באיומים הקיומיים בעיני המשטר הלובי כלפי ביטחונה ושמידות משטרה, יכל קד'אפי להציב את התועלת של אינטרסיה הלאומיים של לוב בתחומי הכלכלה, ביטחון הפנים, והתפתחותו הטכנולוגית של פרויקט הגרעין מול העלות – הכלכלית, המדינית והפנים-מדינתיים, שבהמשך פרויקט הגרעין.

הצהרת לוב על התפרקותה מפרויקט הגרעין בדצמבר '03, מלמדת כי הסיכונים שבהמשך מדיניותה בתחום הגרעין, כפי שנצפו בעיני המשטר בטריפולי גברו על היתרונות הגלומים בהותרת הפרויקט על כנו ובהפיכתה את לוב למדינה גרעינית¹⁴⁶. במילים אחרות, "התאמתה" של לוב החל מסוף שנות התשעים למציאות הדינמית והמשתנה, בראי ה"ריאליזם הרך" (Soft Realism), הותירה את המדינה, הלכה למעשה, ללא יריב פוטנציאלי שבגיננו היה רווח נראה לעין בהמשך פרויקט הגרעין. פרויקט שהמשכו סיכן, באופן פרדוקסלי, את ביטחונה.

¹⁴⁶ לוב מכל מקום, הקפידה להצהיר כי ההחלטה על ההתפרקות לא נעשתה בכפייה, כי אם מתוך בחירה עצמאית, ואף "הכרעה עממית" של הוועדות העממיות למען מימוש האינטרסים של העם הלובי. שר החוץ הלובי פירט זאת בהצהרתו על התפרקות ארצו מנשקה הגרעיני בדצמבר 2003: "בשל האווירה הבינלאומית אשר שררה במהלך המלחמה הקרה וכן בשל המתרחשות ששררה באזור המזה"ת קראה לוב למדינות האזור להפוך את אזור המזה"ת ואפריקה לאזור נקי מנשק להשמדה המונית. מאחר שקריאתה זו לא זכתה להיענות רצינית חתרה לוב לפיתוח יכולתה ההגנתית. המומחים הלובים ומומחים מארה"ב ובריטניה ערכו דיונים על פעילויותיה של לוב בתחום זה. המומחים הלובים עדכנו את עמיתיהם בחומרים, בצידוד ובתוכניות אשר עשויות להוביל לייצור נשק אשר שימושו אסור מבחינה בינלאומית ... היא (לוב) החליטה מתוך רצונה החופשי להיפטר מהחומרים, הצידוד והתוכניות האלה ולהיות נקייה לחלוטין מהנשק ששימושו אסור מבחינה בינ"ל... בנוסף לכך אנו מדגישים שלוב מכבדת את האמנה לאי הפצת נשק גרעיני, את הסכם הפיקוח הגרעיני של סבא"א ואת אמנת הנשק הביולוגי ומקבלת עליה כל התחייבויות אחרות שהן, כולל הפרוטוקול הנוסף של הסכם הפיקוח הגרעיני של סבא"א ואמנת הנשק הביולוגי והכימי. מתוך אמונה בכך שמרוץ החימוש אינו משרת את בטחונה ולא את בטחון האזור ועומד בסתירה עם שאיפתה העזה לעולם שייחנה מביטחון ושלו, רוצה לוב באמצעות יוזמה זו שכל המדינות ילכו בעקבותיה, החל באזור המזה"ת, ללא יוצא מן הכלל וללא אמות מידה כפולות. לוב תודיע על כך למועצת הביטחון של האו"מ

סיכום

קריסת הגוש הקומוניסטי בתחילת שנות התשעים הובילה לשינוי בפניה של המערכת הבינלאומית. רבות ממדינות המערכת הבינלאומית נותרו ללא משענת מדינית, כלכלית וביטחונית כפי שהיו תחת המטרייה הסובייטית. ללא המתיחות הבינלאומית בין שני הקטבים - ארה"ב ובריה"מ - ועם חופש התמרון המדיני הרב יותר שניתן ידם, החלו כוחות אזוריים, ישנים וחדשים, לפעול בעולם שלאחר ה"מלחמה הקרה", תוך שהם משנים את האווירה במערכת הבינלאומית ומשפיעים בכך גם על מדיניות החוץ האמריקנית. "שיווי המשקל" שהוכתב על ידי שתי המעצמות קודם לנפילת הגוש הקומוניסטי, שינה כיוונו לעבר המערכות האזוריות¹⁴⁷.

האווירה במערכת הבינלאומית של שנות התשעים התאפיינה בהופעתן של מעצמות אזוריות שיש להן את הרצון, היכולת והאמצעים, לשנות ולהשפיע על מרחבי הפעולה שלהן, מבלי להתחשב יתר על המידה בהעדפותיו של ההגמון האמריקני או בהעדפותיהם של גופים בינלאומיים דוגמת האו"ם. "הלאמה מחדש" של אסטרטגיות פוליטיות הפכה לנפוצה יותר, לאחר שהזנחה בזמן ה"מלחמה הקרה" בשל התחשבות שיקולי המעצמות. המעצמות האזוריות נהנו מאפשרויות חסרות תקדים לקידום השפעה בינלאומית רבה יותר משיכלו בזמן קיומה של המערכת הדו קוטבית. הופעתן של המעצמות האזוריות ויצירתם של הכוחות החדשים הובילו ליצירת "פוליטיקת כח", המכתיבה במידה רבה את הדינמיקה במערכת הבינלאומית. הציפייה כיום היא אינה עוד לשימור "מאזן הכוחות" ברגע שהושג (balance) כפי שהיה קודם למלחמת העולם הראשונה ובמידה מסוימת כפי שהיה במערכת הדו קוטבית בזמן ה"מלחמה הקרה" עם החלוקה ל"מזרח ול"מערב", אלא ניסיון דינמי ורציף להשיב את המאזן לקדמותו כל העת (balancing).

"מאזני כח" אזוריים נוצרים כל העת, באופן המוביל למערכת תחרותית ומורכבת הרבה יותר משהייתה לפני כמה עשורים במערכת הבינלאומית. העוצמה הצבאית כמו גם המדינית, מבוזרת כיום בין האזורים השונים כתוצר של מערכת מורכבת יותר הסובבת סביב סכסוכים אזוריים-פנימיים, שאמנם היו קיימים כאמור גם בזמן ה"מלחמה הקרה", אך עם קריסת הגוש הקומוניסטי וללא "מטריית ההגנה" המעצמתית, הפכו לבולטים יותר בנוף הבינלאומי¹⁴⁸.

אם נמקד את מבטנו נוכל להבחין כי כל מערכת אזורית מאופיינת במגוון אילוצים ואיומים, חיצוניים ופנימיים, המעצבים את סביבתה האסטרטגית של המדינה, כאשר הקשר הבולט הוא בין בחירתה/דרך התנהלותה של המדינה לבין תפיסתה את סביבתה הפנימית והחיצונית. מציאות ביטחונית בה מצויות שתי מדינות לא תיתפס בהכרח על ידן באופן דומה, ומשכך אלו עשויות לנקוט בצעדים שונים כלפי האיומים, כמו גם כלפי הזדמנויות.

על אף זאת, תפיסת המדינה (perception) אינה נוטה להשתנות במהירות בשל יציבותה של המדיניות (policy). כמובן שמדיניות של מדינה אחת עשויה להשתנות אף אם הדימוי של יריבתה יישאר בעיניה באופן דומה. אולם, שינוי מהותי בתפיסה כמעט תמיד מביא עמו שינוי במדיניות. משום כך, אינטרסים לאומיים, מניעים ובחירות לאומיות עשויות לעבור בחינה מחדשת ועשויים להשתנות לאורך הזמן עם המציאות הדינמית בה נמצאת המדינה בסביבתה החיצונית והפנימית.

במילים אחרות, אם נוכל להבין את השינוי בתפיסתה של מדינה לאורך הזמן, על כלל היבטיה ולא רק ההיבט הביטחוני שבה, אלא בחינתה של ה"תמונה הגדולה", נוכל לזהות במידה רבה את סביבתה הסובייקטיבית של המדינה כפי שהיא נתפסת בעיניה, ולהבין בתוך כך גם את בחירותיה הביטחוניות. בחינה אשר עשויה להקנות בידנו את ההבנה והדרך ללמוד את הדילמה המורכבת של המדינה במערכת אזורית, ומכאן גם את הכלים לנסות ולעצב את בחירותיה הביטחוניות כפי שנעשו על ידה.

לסיכום, נראה כי הניסיון לבחון את מדיניותה הביטחונית של מדינה והתמיהה על בחירתה בדרך זו ולא אחרת, משול לניסיון "לפענח" התנהגותו של אדם על מגוון מורכבויותיו, כאשר רק בחינת עברו והתנהגותו בעבר ובחינת המציאות דרך עיניו עשויה לבאר לנו את המציאות הסובייקטיבית.

איראן הינה כיום כאותו האדם המצוי בצומת החלטה בו עליו לבחור לאיזו דרך עליו לפנות, כאשר כל בחירה עשויה לקבוע את גורלו לטוב או לרע. על כן הבנת המציאות האיראנית המורכבת, דרך עיני איראן, תאפשר לבחון ואולי אף להשפיע על בחירתה והמשך דרכה. תיאור הדילמה האיראנית, שהינה במידה רבה בבחינת השתקפות הדילמה הביטחונית בה התחבטו בעבר ובהווה רבות ממדינות המערכת הבינלאומית, בא נאמנה לידי ביטוי באמירתו של זרתוסטרא, אבי הדת והתרבות הפרסית העתיקה, אשר תיאר את ההתחבטות ה"מסורתית" באיראן בנוגע לכלל תחומי החיים:

*"Neither our thoughts nor our doctrines nor our minds` forces,
Neither our choices nor our words nor our deeds,
Neither our consciences nor our souls agree".
Zoroaster*

Fuller, E Graham, "The Intractable Problem of Regional Powers," *orbis*, (Fall: ראה גם ב: 1996), Vol 40, pp 609-622 ¹⁴⁷

¹⁴⁸ פולר (Fuller) הציע חלוקה לסדר ה"חדש" במערכת הבינלאומית של הכוחות האזוריים: **צפון מזרח אסיה**- מערכת דו קוטבית, בה סין ורוסיה הינן מעצמות אזוריות, לצד כוחות אזוריים נוספים דוגמת יפן, טיוואן ודרום קוריאה; **דרום מזרח אסיה**- סין כשחקנית העיקרית מול הודו, ויריבותיה האזוריות של סין: אינדונזיה, תאילנד ווייטנאם לצד כוחות חיצוניים כגון יפן הודו ואוסטרליה; **דרום אסיה**- מערכת חד קוטבית בשליטה הודית עם ניסיונות התנגדות פקיסטניים וסין כגורם חיצוני; **פנים אסיה**- מערכת דו קוטבית מורכבת בה רוסיה מנסה לשמר עדיפות (מונגוליה ומרכז אסיה) מול סין המנסה לשמר את כוחה במרחב. המערכת אינה יציבה ומכילה כוחות השואפים לריבונות עצמית (טיבט) מתוך המערכת, לצד כוחות חיצוניים דוגמת תורכיה, איראן ופקיסטן שלהן עניין במרחב; **הקווקז**- אזור המייצג מעבר ממערכת דו קוטבית לרב קוטבית בה יש מספר כוחות עולים הנתמכים ע"י איראן ותורכיה; **הים השחור**- אזור במעבר ממערכת חד קוטבית רוסית למערכת רב קוטבית, בה תורכיה ואוקראינה הן קוראות התגר. ברקע, נמשך המתח סביב מאבקי שליטה על משאבי הים השחור; **המפרץ הפרסי**- מערכת דו קוטבית שנשענה על איראן ועיראק (עד לכיבוש האמריקני). על פי פולר, שמאמרו נכתב ב-96', המערכת האזורית נתונה תחת מעורבות אמריקאית בולטת; **הלבנט**- מערכת רב קוטבית בה ישראל היא שחקן מוביל, לצד סעודיה מצרים וירדן כשחקנים משניים. איראן ותורכיה הינם מעצמות חיצוניות למערכת זו; **מזרח מרכז אסיה**- אזור שיצא מהגמוניה רוסית למערכת רב קוטבית בה מעורבות גם מעצמות מערב אירופאיות ושחקנים משניים כאוקראינה תורכיה יוון. מקורות הסכסוך העיקריים הם משאיפות עצמאות וכוחות בדלנות אתניים; **המגרב**- אזור רב קוטבי הכולל את אלג'יריה לוב ומרוקו. לוב מציגה בעיקר "כוח התנהגותי". מצרים מהווה שחקן חיצוני (בעיקר כנגד לוב) ללא מוקד כוח בולט. *ibid, ibid.*

רשימת מקורות

ספרים

- 1) Aron, Raymond. Peace and War. Richard Howard and Annette Baker Fox (Trans). New York: Frederick A. Praeger, 1967.
- 2) Barston, R.P. The Other Powers: Studies in the Foreign Policies of Small States. New York: Barnes and Noble, 1973
- 3) Bull, Hedley. The Anarchical Society. Boston: Columbia University Press, 1977.
- 4) Emerson, M.S. Niou, Peter C. Ordeshook, G. The balance of power :stability in international systems. Cambridge: Cambridge university press, 1989.
- 5) Fox, Annette Baker. The power of small states : diplomacy in world War II. Chicago : University of Chicago Press, 1959
- 6) Handel, Michael. Weak State in the International System. London: Frank Cass, 1981.
- 7) Herz J. Hermann. Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities. London: Cambridge University Press, 1951.
- 8) ----- International politics in the atomic age. New York : Columbia University Press, 1967
- 9) Hoptner, J. B. Yugoslavia in crisis, 1934-1941. New York : Columbia University Press, 1962.
- 10) Huntington, P Samuel. The Soldier and the State. New York: Vintage Books, 1969.
- 11) Inis, Claude. Power and International Relations. New York: Random House, 1962.
- 12) Korany, Bahgat, Nobel Paul and Brynen Rex (eds). The Many Faces of National Security in the Arab World. New York: St Martin`s Press, 1993.
- 13) Jervis, Robert. The logic of images in international relations New York : Columbia University Press, 1989
- 14) Knorr, Klaus Eugen. On the Uses of Power in the Nuclear Age. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1966
- 15) MacKenzie, Donald. Inventing Accuracy: A Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990

- 16) Morgenthau, Hans. Politics among Nations. New York: Alfred A. Knopf, Fifth Edition 1973.
- 17) Organski, A.F.K. World Politics. New York: Alfred A. Knopf, Second Edition 1968.
- 18) Prawitz, Jan. From Nuclear Option to Non-Nuclear Promotion The Sweden Case. Research Report No. 20. Stockholm: Swedish Institute of International Affairs .1995
- 19) Rengger (Eds) Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World, Oxford: Oxford Press, 1992.
- 20) Reiss, Mitchell. Bridled Ambitions: Why States Constrain Their Nuclear Capability. Washington, D.C: Woodrow Wilson Center Press, 1995.
- 21) -----, Without the Bomb: The Politics of Nuclear Nonproliferation. New York: Columbia University Press, 1988.
- 22) Rosecrance, Richard. Action and reaction in world politics: international systems in perspective. Westport, Conn. : Greenwood Press, 1977
- 23) Rothstein, L. Robert Alliances and small powers. New York : Columbia University Press, 1968
- 24) Schneider, R. Barry and Dowdy L. William (eds.). Pulling Back from the Nuclear Brink: Reducing and Countering Nuclear Threats. London: Frank Cass, 1988.
- 25) Schou, August and Arne Olav (Eds). Small states in international relations. Brundtland New York : Wiley Interscience Division, 1971
- 26) Sheehan, Michael. The Balance of Power: History and Theory .London: Routledge, 1996.
- 27) Singer, R. Marshall. Weak states in a world of powers : the dynamics of international relationships. New York : Free Press, 1972
- 28) Walt, M. Stephen. The Origins of Alliances. New York: Cornell University Press, 1987.
- 29) Wheeler, N.J and K.Booth. "The Security Dilemma", in Baylis J and N.J Rengger (eds) Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World, Oxford: Oxford Press, 1992
- 30) Waltz, Kenneth. Theory of International Politics. Addison Wesley Publishing Inc, 1979.

- 31) אנדרסון, בנדיקט. קהילות מדומיינות: הגיגים על מקורות הלאומיות ועל התפשטותה. תל-אביב: הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 2000.
- 32) הובסבאום, אריק ג'ון, עידן הקיצוניות: המאה העשרים הקצרה 1914-1991. תל-אביב: עם עובד, 1999.
- 33) הרכבי, יהושפט. מלחמה ואסטרטגיה. תל אביב: מערכות, 2000.
- 34) ויטל, דויד. מדינות קטנות במבחן הקיום. תל-אביב: עם עובד, 1972.
- 35) קגן, רוברט. על גן-עדן ועל כוח: אמריקה ואירופה בסדר העולמי החדש. תל-אביב: עם עובד, 2003.
- 36) שילינג, תומס ס. חימוש והשפעה. תרגם ברוך קורות. גבעתיים: הוצאת משרד הביטחון, 1981.

מאמרים

- 37) Fuller, E Graham, "The Intractable Problem of Regional Powers," orbis, (Fall 1996), Vol 40, pp 609-622
- 38) Flank, Steven, "Exploding the Black Box: The Historical Sociology of Nuclear Proliferation," Security Studies, Vol. 3 No. 2 (Winter 1993/94), pp 259-294.
- 39) Levite, E Ariel, "Never Say Never Again," International Security, Vol 27, No 3 (Winter 2002/03), pp 59-88.
- 40) Liberman, Peter, "The Rise and Fall of the South African Bomb," International Security, Vol. 26. No. 2, (Fall 2001), pp 45-86
- 41) Sagan, D Scott, "Why Do States Build Nuclear Weapons ?," International Security, Vol 21, No 3 (Winter 1996/97), pp 54-86.

אתרי אינטרנט נבחרים

WWW.JANES.COM

WWW.FAS.ORG (The Federation of American Scientists)

WWW.IAEA.ORG (אתר הארגון הבינ"ל לאנרגיה אטומית)

WWW.GLOBALSECURITY.ORG

WWW.NTI.ORG (Nuclear Threat Initiative)

WWW.THEBULLETIN.ORG (The Bulletin of the Atomic Scientists)

WWW.CEIP.ORG (Carnegie Endowment for International Peace)

WWW.CIAFACTBOOK.COM

WWW.IMF.ORG (קרן המטבע הבינלאומית)

דיסרטציות

Doyle E. James, Nuclear Rollback: A New Direction for U.S Nonproliferation Policy. PhD Dissertation. University of Virginia, August 1997

לוב

ספרים

- 1) Gurney, Judith. Libya : the political economy of oil Oxford : Oxford University Press for the Oxford Institute for Energy Studies, 1996.
- 2) Lemarchand, Rene (ed.). The Green and the black : Qadhafi's policies in Africa. Bloomington, Ind. : Indiana University Press, 1988
- 3) Niblock, Tim. "Pariah states" and sanctions in the Middle East : Iraq, Libya, Sudan. Boulder Co.: Lynne Rienner Publishers, 2001
- 4) Vandewalle, Dirk. Libya since independence : oil and state-building. Ithaca, NEW YORK: Cornell University Press, 1998
- 5) רונן יהודית (עורכת). המגרב - פוליטיקה, חברה, כלכלה. תל-אביב : מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 1998.

מאמרים

- 6) Bahgat, Gawdat, Oil, Terrorism and Weapons of Mass Destruction: The Libyan Diplomatic Coup. The Journal of Social, Political and Economic Studies. (Winter 2004), pp 373-394 .
- 7) *Bruce, St John Ronald*. "Libya Is Not Iraq": Preemptive Strikes, WMD and Diplomacy," The Middle East Journal. Washington: (Summer 2004). Vol. 58, Iss. 3, pp. 386-402.
- 8) *Kerr, Paul*. "New Details Emerge on Pakistani Networks," Arms Control Today. Washington: (May 2005). Vol. 35, Iss. 4, pp 35-36.
- 9) ----. "EU Deepens Ties With Libya, Syria," Arms Control Today. Washington: (Nov 2004). Vol. 34, Iss. 9, pp 41.
- 10) ----. "IAEA: Questions Remain About Libya," Arms Control Today. Washington: (Jul/Aug 2004) Vol. 34, Iss. 6, pp 28.
- 11) *William, M, Arkin*. "Nuking Libya," Bulletin of the Atomic Scientists. Chicago: (Jul/Aug 1996). Vol. 52, Iss. 4, pp 64.

אתרי אינטרנט

WWW.JAMAHIRIYANEWS.COM - (סוכנות הידיעות הלובית)

WWW.LIBYA1.COM

WWW.LIBYANET.COM

צפון-קוריאה

- 1) Chikahito, Harada. Russia and North-East Asia. Oxford: Oxford University Press, 1997
- 2) Kirby, Stephen. The two Koreas: conflict or compromise? London : The Centre for Security and Conflict Studies, 1988
- 3) Lone, S. and McCormack G. Korea since 1850. Palgrave Macmillian, p 180.
- 4) Marcus, Noland. Korea after Kim Jong-II. Washington, DC. : Institute for International Economics, 2004
- 5) -----, (ed.). Economic integration of Korean Peninsula. Washington, D.C. : Institute for International Economics, 1998
- 6) Mazarr, J. Michael North Korea and the Bomb: a case study in nonproliferation. New York : St. Martin's Press, 1995.
- 7) Reese, Gordon .The prospects for North Korea's survival. Oxford : Oxford University Press, 199

8) לבקוביץ, אלון. קוריאה: היסטוריה ופוליטיקה. אוניברסיטת ת"א 2003. עמ' 79-80.

מאמרים

- 1) Dingman, Roger, "Atomic Diplomacy during the Korean War," International Security, Vol. 13, No. 3 (Winter 88'-89'), pp 60-86.
- 2) *Eberstadt, Nicholas. **The end of North Korea, The International Economy*** Washington: (Jan/Feb 2000), Vol. 14, Iss. 1, pp 50-53.
- 3) *Kimball, Daryl G. **North Korea: Time for Results. Arms Control Today***. Washington: (Jun 2005). Vol. 35, Iss. 5, pp 3.
- 4) *Kongdan, Ralph C Hassig. **North Korea's Nuclear Politics Current History*** Philadelphia: (Sep 2004). Vol. 103, Iss. 674, pp 273-279

- 5) *Reed P. Edward*. **North Korea in the World Economy.** **The Journal of Asian Studies** Ann Arbor: (Aug 2004). Vol. 63, Iss. 3, pp 810-812.
- 6) *Robert S Norris, Hans M Kristensen*. “North Korea’s nuclear program, 2005,” **Bulletin of the Atomic Scientists** Chicago: (May/Jun 2005). Vol. 61, Iss. 3, pp 64-67
- 7) *Romberg D. Alan, Michael D Swaine*. **The North Korea nuclear crisis: A strategy for negotiation.** **Arms Control Today** Washington: (May 2003). Vol. 33, Iss. 4, pp 4-7
- 8) *Selig S. Harrison*. **Did North Korea Cheat?** **Foreign Affairs** New York: (Jan/Feb 2005). Vol. 84, Iss. 1, pp 99
- 9) Taewoo Kim, “South korea`s Nuclear Dilemmas,” **Korea and World Affairs**, Vol. 16, No 2 (Summer 1992), pp 258-59.
- 10) *Victor, Cha*. **A Nuclear Fission** **Harvard International Review** Cambridge: (Winter 2004). Vol. 25, Iss. 4, pp 76-75
- 11) Yager, Joseph (ed.), “The Republic of Korea,” **Nonproliferation and U.S Foreign Policy**. Washington, D.C: The Brookings Institution, 1980.

אינטרנט

WWW.FAS.ORG (12) - שימוע עריק צפון-קוריאני בפני הקונגרס האמריקני (21 אוקטובר
www.fas.org/spp/software/congress/1977_h/s97102ko.htm :('97

(13) WWW.KCNA.JP (סוכנות ידיעות צפון קוריאנית)

איראן

מקורות ראשוניים

- 1) שמס מרתצ'א, "האיומים הצבאיים הישראליים נגד איראן," "מטאלעאת ראהברדי". טהראן: אוניברסיטת האמאם חסין, קיץ 1998.
- 2) ראיון שר ההגנה האיראני, עלי שמח'אני ל- "סיאסת י-רוז", 18.2.03.
- 3) ראיון יו"ר המועצה לקביעת האינטרס, האשמי רפסנג'אני ל"איסנ"א", 11.2.03.
- 4) נאום נשיא איראן, ח'אתמי לאיסנ"א, 9.02.03.
- 5) נאום יו"ר הארגון האיראני לאנרגיה אטומית, סוכנות הידיעות "פארס", 10.2.03.
- 6) ראיון מנכ"ל סבא"א (IAEA) לרויטרס, 4.12.03.
- 7) Schirazi Asghar, The Constitution of Iran: Politics and The State In The Islamic Republic. London: Tarris, 1998.

סוכנויות הידיעות באיראן

אירנ"ה, סוכנות הידיעות האיראנית הרשמית (www.irna.com)
איסנ"ה, סוכנות הידיעות הרשמית של הסטודנטים באיראן (www.isna.com)
"ג'מהורי אסלאמי", יומון שמרני המייצג את עמדות המשטר (www.jomhourieslami.com).

מקורות משניים

ספרים

- 1) Chubin, Shahram, Iran and it's Neighbows: Impact of The Golf War. Washington: The Center for Security, 1996
- 2) -----, Byman Daniel, Green Jerrold, Iran`s Security Policy. CA: Rand, 2001.
- 3) -----, Iran`s Nation Security Policy: Intentions, Capabilities and Impact. Washington, 1994
- 4) Cordesman, Anthony and Hasim S, Iran: Dillmmas of Dual Containment. Oxford, 1997, pp 121-147, 266-312.
- 5) Zak, Chen, Iran`s Nuclear Program and The IAEA. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2002

- (6) גולן אביעזר, "איראן" - המזרח התיכון. תל אביב: מערכות 1985.
- (7) דרור, יחזקאל, מדינות מטורפות. ת"א: מערכות 1973.
- (8) הרכבי, יהושפט, מלחמה ואסטרגיה. תל אביב: מערכות 2000, עמ' 415-410.
- (9) קורדסמן אנתוני ווגנר ר. אברהם, מלחמת איראן-עיראק: לקחים של מלחמה מודרנית. תל-אביב: מערכות 1998, עמ' 435-379, 481-556.

מאמרים

- 1) Albright, David, "An Iranian Bomb ?," The Bulletin of The Atomic Scientists, (1995), Vol 51 No 4. pp 20-26.
- 2) Cooley, K John. "More Fingers on Nuclear Trigger?," Christian Science Monitor, 25 June 1974 in Anne Hessing Cahn, Determinants of the Nuclear Option: The Case of Iran Nuclear Proliferation in the Near-Nuclear Countries. Cambridge: Ballinger Publishing Co., 1975.
- 3) Cordesman, H. Anthony, "Iran and Nuclear Weapons," Center for Strategic and International Studies (feb` 2000)
- 4) -----, "WMD in Iran: Delivery Systems, Chemical, Biological and Nuclear Programs," in CSIS - Middle East Studies Program, 2003.
- 5) Perkovich, George, "Dealing With Iran's Nuclear Challenge," Carnegie Endowment for International Peace, (April 2003).
- 6) Pauluis, G. and Van Den Durpet L. "Trends in the Nuclear Fuel Cycle: Economic, Environmental and Social Aspects". NEA News 2001, No. 19.2. pp 4-7.
- 7) Seth, Carus and Michael Eisenstadt, "Iran's Nuclear Weapons Program: Status and Implications," The Washington Institute for Near East Policy, Number 444 (march 2000)
- 8) Seth, Carus, "Iran and Weapons of Mass Destruction," Middle East Review of International Affairs (MERIA), Vol 4, (September 2000).
- 9) רוטמן טיראן. "מדיניות הגרעין האיראנית: רציונל, יעדים ודרכי פעולה," "מערכות", גיליון 399 פברואר 2005. עמ' 40-36

עיתונות

- 10) "Iran's Nuclear Program: Electricity or a Bomb," The New York Times, August 3 2003, Section 4.
- 11) "The Shah Meets the Press," Kayhan International, 5 October 1974, in Anne Hessing Cahn, "Determinants of the Nuclear Option: The Case of Iran," Nuclear Proliferation in the Near-Nuclear Countries Cambridge: Ballinger Publishing Co., 1975, pp 199.

(סוכנות הידיעות הרשמית של הסטודנטים איראן) WWW.ISNA.COM (12

(סוכנות הידיעות הרשמית של איראן) WWW.IRNA.CO (13

(יומון שמרני המזוהה עם עמדות המשטר האסלאמי) WWW.JOMOURIESLAMI.COM (14

(15) "סיאסת א-רוז".

אתרים איראניים

WWW.CSR.IR (Center for Strategic Research)

(אתר הארגון האיראני לאנרגיה אטומית) WWW.AOEL.ORG

(פורטל אופוזיציה איראנית לעיתונות, מוסדות וקישורים איראניים) WWW.GOOYA.COM

(הבנק המרכזי של איראן) WWW.CBI.IR